

Поредица
БЪЛГАРСКА КЛАСИКА

Издателство
ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

ИЗДАНИЕТО Е ОДОБРЕНО
И ПРЕПОРЪЧАНО ОТ МОН

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

Поредицата „Българска класика“
е под общата редакция
на ИВАН ГРАНИТСКИ
и ПАНКО АНЧЕВ

Издателство
• ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ •
София, 2006

ПОНЯКОГА

*На корицата: „Нощта е бяла“,
художник Ивайло Мирчев*

- © Цвета Джагарова, Никола Инджов,
съставителство, 2006
 - © Петър Добрев, библиотечно оформление, 2006
 - © Издателство „Захарий Стоянов“, 2006
- ISBN 10: 954-739-825-3
ISBN 13: 978-954-739-825-2

СЛЕД РАЗПИТА

Две крачки напред и две встрани.
Подът е в лег скован.
Протегнеш ръце – напипваш стени.
Изправиш глава – таван.

А има широки-широки поля,
гълбоки реки,
планинско ехо,
небе
и плясък на птичи крила,
и пътища,
които водят далеко.

Има безкрайни родни пространства,
обични другари,
свидни мечти.
И малко място,
две крачки място,
на което ги
защити.

ПОСВЕЩЕНИЕ

Другарят ми завинаги мълчи
на мокрия цимент с ръце прострени.
Той предпочел да падне по очи,
отколкото да падне на колени.

ПЕСЕН

Завиждам на окапалите листи,
на жерава, останал сред полето,
на извора с пресекналите струи.

Листата пак напролет ще покарат
и жеравът ще стигне своето ято,
и изворът под хроста ще запее.

Аз няма от затвора да изляза.

Не мога на крака да се изправя,
другарите не мога да прегърна,
не ми достига глас да се провикна.

Веригата е като живо куче,
ръмжи в съня ми и кръвта ми смуче.
Да литна, но в решетката се удрям
и падам, и се блъскам като птица,
и в камъка замира мойта песен...

Проклета да е робската тъмница!

ПРОЛЕТ

Тя цяла нощ звъня в капчука,
шумя в сливака, сутринта
разпука
първите листа,
на камъка почука.

И откъде се взе това
небе
и тая птичка песен,
и тоя сладък, тоя пресен,
упойващ мирис на трева!

В гърдите се отвори рана.
Сърцето все навън хвърчи.
И цял ден моите очи
в Балкана гледат,
все в Балкана.

ВЪВ ВТОРИ
ПОЛИЦЕЙСКИ УЧАСТЪК
НА СЛИВЕН НЕ СЕ СПИ

Как да спя?
Все си мисля за вас –
вие също не спите.
Над реката
такава огромна луна е изгряла,
че крайбрежната улица цяла
се загъхва от страст
и потъва в дъха на липите.

Знам, светът е такъв –
едни правят любов,
други хращат
в студени подземия
кръв.

Кръв по дланите,
кръв по гърдите,
по стените,
в решетките –
кръв.

Все такъв е светът,
все такъв!
Общо взето, не толкова лош.
Общо взето, не толкова благ.

Тази нощ, тази нощ...
 Тя била моят истински враг.
 Лунна нощ.
 Майска нощ.
 Вие също не спите...
 Целунете се пак,
 прегърнете се пак
 и се скрийте в гръха на липите!

Но аз няма къде да се скрия!
 Аз сред лунната бездна вопия.
 Тръпне тялото в болка позната.
 Всяка ваша целувка
 ме шиба с камшик през устата.
 Всяка ваша прегръдка
 е примка на моята шия.

СВИЖДАНЕ

Мило братче, не плачи,
 няма да загина.
 Избърши от скръб очи,
 няма да загина.

Силна кръв у нас тече,
 няма да загина.
 Ние сме мъже, момче,
 няма да загина.

Ти ще порастеш голям,
 няма да загина.
 В моя път ще тръгнеш, знам,
 няма да загина.

Мойте къгри ти развей,
 няма да загина.
 Мойте песни ти запей,
 няма да загина.

Имай моето сърце,
 няма да загина.
 Стреляй с моите ръце,
 няма да загина.

До ще край на този аг
в нашата родина.
Ти ще бъдеш верен брат,
няма да загина.

ПРЕД НАДПИСИТЕ

Тая сутрин
на стената,
на ледясалата каменна стена,
аз прочетох десет имена.

Десет песни чух.
Десет погледа почувствах в мене.
Десет знамена
видях развени,
тая сутрин.

Дълго аз стоях
пред тях,
дълго не посмях
да се подпиша.

ЛЯТО 1944

Облаче ле бухлато,
 облаче от тъга...
 Навън сега е лято.
 Жътва е сега.

Небето синьо синее.
 Не лъхва ветреца.
 А нейде жътварка пее.
 Свирука щуреца.

А нейде извор бълбука.
 В пътя скрибуца кола.
 От жега пръстта се пука
 по нашите ходила.

Хора, станете, хора!
 Излезте на свобода!
 Но хората са в затвора,
 трудовите чага.

Те в мъка се блъскам.
 Лудуват.
 Плачат.
 И тъмне плачът...
 Но камъните не чуват.
 Но камъните мълчат.

ВЕЧЕРНИЯТ ВЯТЪР

Той ще дойде и там,
 вечерният вятър,
 ще те срещне в гората
 по пътеката
 камениста
 като песен,
 под звездите пропята,
 като шум
 на отронени листи,
 като стъпки,
 отекнали
 в сърцето смутено,
 като длани
 за малките рамене,
 като ласка
 по-силна от твоего „не“,
 като спомен
 за мене.

НА МАМА

Затворя ли очи, аз виждам звездна вечер,
 тъмният чумерненските балкани,
 скали аз виждам в синята далечност
 и зъбери, в небето приковани;

аз виждам валог, къщи, скрити в слама,
 коларски път през нивите зелени
 и две реки, протегнати към мене,
 като ръцете чакащи на мама.

НЕИЗПРАТЕНО ПИСМО

Не се ли умори да чакаш,
 да плачеш, майко, да проклитай?
 Нощес като пребито куче
 снегът се свлече от балкана.
 В дола реката забушува,
 разпука бялата си риза,
 надигна се от бреговете
 и хукна да догонва мрака.
 Изплескаха с крила петлите,
 обърнаха глави на изток,
 издърпаха и закълваха
 звъна на селската камбана.
 ... Сънувам, може би, сънувам...
 В ушите ми плющят камшици.
 Стени, стени, стени от камък
 и няма никаква надежда.
 Но утрото все пак настъпва,
 макар в мъгла, макар студено
 и с белезници на ръцете.
 След малко чудото ще стане,
 в килията ще грейне слънце
 и като гръх на ран босилек,
 аз през решетката ще мина.
 Един синигер ще запее
 в квадрата тъмен на затвора
 и над гори и над поляни
 с крилата си ще ме поръси.

И ти ще се загледаш, майко,
в зелено-синята далечност.
— Къде си, чего? — ще попиташ. —
Уж все си тук, а все те няма. —
Но аз ще бъда там, при тебе,
наоколо, в самия въздух,
в диханието на земята,
в шума на пролетната влага.
Ветреца върбите ще полюшва
и от сребристите им клони
две капки скръб ще се отрони
за мене, майко, и за тебе.

ПОЕЗИЯ

Не за власт,
не за слава,
не за паметник златен,
не за участ такава
аз гоїдох на земята.

Аз гоїдох, за да расна
с планината висока,
да рева с доловете,
да блъбукам с потока;
аз гоїдох, за да шушна
с напратта и тревата,
да тъмнея с мъглите
и да светя с росата.

Аз гоїдох, за да поря
с бяла мачта простора
на морета далечни,
да достигам орлите,
върховете, звездите
и загадките вечни.

Аз гоїдох, за да падам
със гъжда изобилен
над безкрайните ниви,
над житата класили.

Аз гојдох, за да бѣда
черна пита и лучец
на трапезите гладни,
да трептя с маранята
сред жѣтварското плагне.

Аз гојдох, за да бликам
от народната рана,
с ален мак да запалвам
всеки слог и поляна.
И пред буря да кацам
с хвърковатото знаме
по скалите бунтовни,
на юнашкото рамо.

Аз гојдох, за да сривам
вековечни затвори,
да разкъсвам вериги,
да отключвам простори,
да зова, да събуждам
у страхливите смелост,
с остри прѣсти да чукам
по заспалото чело.

Аз гојдох като тежка,
неотменна порѣка,
като радостна песен
и кръвясала мѣка.

Аз гојдох, за да кажа
нова, трепетна дума,
по-добра от зърното
и по-зла от куришума.

Приемете ме, братя,
от поля и балкани,
вие с властния поглед,
вие с тежките длани!

ТРЕВОГА

*Мне день и ночь покой не дает
Мой чёрный человек...*

А. С. ПУШКИН

Как да нея и как да се радвам...
Един черен човек неотменно
като сянка пълзи подир мене
и заспя ли, насън ме напада.

Аз издигам ръце да се боря,
да го сграбча във шепи железни,
но когато очите отворя,
моят враг като облак изчезва.

Накъде?
В каква дяволска бездна?
В какъв ад?
И дали е изчезнал
или просто е станал невидим,
изменил е лицето си само,
за да легне на моето рамо
като глан на приятел най-свиден,
за да тръгне по пътя ми ясен,
за да влезе в мечтите ми нови
и от люта змия по-опасен,
неусетно деня ми да трови?

Аз не зная.
Но аз го усещам
по диханието зловещо.

Революцийо!
В моите жили
ти вля чисти и радостни сили,
слух ми даде
и поглед,
и воля.
Майко моя,
едно ти се моля:

както някога ти ми показва
кого трябва да любя и мразя,
тъй и днеска, сред тия дни къси,
научи ме да виждам врага си,
научи ме спокойно и верно
да разбулвам лицето му черно!

Де е, питам?
Кажу!
Насочи ме!
Чий адрес е заел?
Чие име?

Кой е?
Този ли, дето ме гледа
подозрително зад очилата?
Или онзи с усмивката бледа,
с вледенената буца в душата?

Или този с дебелия шия,
който в панки живота ни шие?

Или другият, който забрави
заг бюра,
сред разкошни килими
твоите думи сурови и прави?

Той ли?
Питам!
Кажу, помогни ми!
От въпросите тежки спаси ме!

Този черен човек неотменно
като сянка пълзи подир мене
и заспя ли, насън ме напада.

Покой няма гушата ми млада...

Дај ми твоята правда – да блесне
над врага
като яростна брадва,
да отвори гушата за песни
и сърцето ми пак да зарадва!

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ

Признавам, ти изкусно се прикри.
Не мога да те различа дори
от моите приятели добри.
Но не мисли, че аз съм те забравил,
че вече на покой съм те оставил –
мирът ни с тебе е привиден мир.
И аз не спя, о не! Аз бдя на стража.
И чакам миг, кога ще се покажеш.
И ти ще се покажеш най-подир.
И ще разбудиш стария ми бяс.
И както казват хората у нас:
могаз ще види старата гора
как пукал кости и хвърчат пера.

НА ПРИЯТЕЛЯ МИ

...И напред със стъпки по-твърди!

ХР. БОТЕВ

Да, каквото и ще да се случи,
ти едно запомни от мене —
ние трябва да се научим
да не падаме на колени.

Да не падаме нито във боя,
нито в похода, нито в покоя,
да не падаме пред подлещите
на неважни и важни служби,
пред лъжците по дълг, пред глупците
с благородни, изгодни дръзки;
да не падаме пред ония,
дето искат с ботуш да ни сгазят,
дето нощем по вълчи вият,
дето генем по змийски лазят.

Игат облаци, вдига се вятър,
зрее гръм дори в нежната роза.
В един страшен акумулатор
се превръща нашият мозък.

Няма спиране, почивка няма.
Над планетата плач се носи.
Да вървим с тебе рамо до рамо
и да свети червеното знаме
над главите ни къдрокоси.

Едни може би ще ни завидят,
други може би ще ни обидят,
ще ни срещнат с хули най-тежки,
с клевети и злобни насмешки,
с изковани на тъмно присъди,

но каквото и ще да бъде,
но каквото и ще да се случи,
ти едно запомни от мене —
ние трябва да се научим
да не падаме на колени.

Днеска времето е такова,
днеска битката е сурова,
една свърши, започва нова,
а животът е твърде кратък.

Стискай зъби, върви нататък,
вдигай къщи и строй мостове,
ори ниви и лей стомана,
с честни песни огласяй балкана
и простирай крила орлови
над голяма и малка рана.

Ако някой ден грохнем сред грума,
нека чуем в минутата сетна
от народа си — блага гума
и проклятие — от враговете.

ПРОЛЕТНО ЧУВСТВО

Ах, как блести отсрещният прозорец!

Дали затуй, че слънцето се плиска
като вълна в широките стъкла,
че вишните са цъфнали на двора,
че из градините бръмчат пчели,
щуми трева и чуруликат птици?

Дали затуй, че въздухът е пълен
със мирис на върба и теменуги,
и майки и бащи присягат важни
на влажните скамейки,
а геца
прелитат на ята?

Дали затуй,
или защото в стаята отсреща
стоиш обърната към мене ти,
стоиш усмихната,
стоиш желана
и аз не мога поглед да откъсна
от твоите ръце?

Зоват ме те
през туй море от цветове и звуци
като гве бели лодки край брега –
кога най-после ще отплуваме?...

ОЧАКВАНЕ

Кой е?
Кой влезе в нашата стая?
Кой на вратата немирен чука?
С бялото мече кой си играе?
С боси крачета кой ходи тука?
Кой по стъклата рисува птици?
Кой ме прегръща с меки ръчици?
Кой ми гугука?

– Мила, чуваш ли? –
Но уморена,
тя е заспала сладко до мене –
такава кротка, такава чиста,
като ябълка, която зрее...
Не трепват клонки, не шумят листи,
вятър не вее...

А мен тая нощ от мисли нови
сън ми не иде, горя в огньовете,
лежа замислен, жадно се вслушвам:
под ръката ми – тръпна, щастлива,
пъпката вече листе развива,
пилето кълве своята черупка,
малкото сърце весело тунка,
тунка ли, тунка –
моята рожба.

ЗАЩО ЧОВЕК СЕ РАЖДА

Ако е мъртъв камъкът; ако пръстта е няма;
 ако небето синьо е измама;
 ако звездите светят само в тъмнината;
 ако изгасва огънят; ако листата
 растат напролет и изгниват есента;
 ако до време духа всеки вятър;
 ако заглъхва над земята песента;
 ако надолу всичките реки текат;
 ако с вода се утолява всяка жажда;
 ако до гроба свършва всеки път,
 кажи ми ти – защо човек се ражда?

РАЗСЪМВАНЕ

Слънцето отвива пелената
 от мъгли и облаци
 и планината
 като къпано дете
 се протяга под милувките на вятъра
 и расте, расте.

Иска ми се да докосна за ръцете
 явори и буки,
 да погая меките листа,
 всяко стръкче, всяко цвете
 да целуна в мокрите уста.

Кой е казал, че светът старее?
 Слушай, слушай –
 вдига се умората,
 слушай –
 извори бълбукат,
 птици пеят
 и шуми гората,
 белокората.

Моего сърце преди години
 посадих аз мълчаливо тука,
 в тая пръст то пусна коренчета сини,
 сладък сок засука.

И зачаках аз под гъждовете,
под вихрушките,
под снеговете,
да поникне и да се разлисти...

Всичко е родено от поета,
от безсънните му мисли.

ДЪЖД

Вали гъждът, вали –
над пътища прашни,
над жълти ливади и ниви,
над голи бърда,
над скали и усои,
над хора нещастни,
над хора щастливи,
над мислите мои.

Вали гъждът, вали.
И плуват надолу към бездните
букови листи,
трева
и окапали съчки,
и групи,
и черно ковило.
Земята се буги,
земята се чисти
от всичко ненужно и гнило.

Вали гъждът, вали.
Облива с прохлада
света необятен и тръпен,
на хладни вълни по лицето ми пада,
гърдите ми къпе.

Вали гъждът, вали.
 Аз дълго се вглеждах за него,
 аз чаках
 през дни мразовити
 и нощи свирепи,
 голавях шума му,
 страхувах се,
 плаках
 с протегнати шепи.

Вали гъждът, вали.
 Ах, нека вали,
 да измие,
 да снесе
 от моите плещи
 прахът на лъжи и заблуди
 и златното семе,
 заспалото семе
 под лявата гръд да събуди.

ДРУГИ ВРЕМЕНА

Отдавна Хамлет е умрял.
 Наред е всичко в Дания.
 Сега са грузи хората
 и времената – грузи.
 Да бъдеш, да не бъдеш – гнес
 това са глупави терзания
 и ние ги решаваме
 на кратки заседания
 или в беседи до зори
 при верните съпрузи.

Да, хората са грузи гнес
 и времената – грузи.

РАЗДЯЛА

Всичко
свършва
за миг:
две изстинали глани,
две очи
като два неочаквани ножа.
Сняг вали...
Аз се връщам с две кървави рани.
И не знам
де ще спра,
де глава ще положа.

Сняг вали.
И летят часове,
дни, недели.
Сняг вали
и вали
над неверен и верен.
А сега накъде?
Толкоз пътища бели,
само пътя към тебе
е черен.

СНЯГ

Снежинките прехвъркват леки,
отрупват храстите със цвят.
Я, колко хубави пътеки
е имало на тоя свят!

Те като женски ласки мамят.
Тръгни, докрай им се отгай
като снега – без цел, без памет.
И цял живот така! Докрай!

НОЩ

Защо не спиш, дете?
 Защо проплакваш?
 Какво тревожи твоя сладък сън?
 Шума на капещите листи в мрака?
 Или далечния трамваен звън?
 Замиращите гласове?
 Луната,
 изгряла над далечните бърга?
 Или оная падаща звезда,
 която уге да смути покоя
 на тоя свят, от грижи уморен?
 Или безсъницата моя
 пред утрешния ден?

Защо не спиш?
 Засни, дете, засни!

ПРИСПИВНА ПЕСНИЧКА

Нанкай, сине, нани-на.
 Вън е тъмна тъмнина.
 В топли грешки, в топъла към
 всички легнаха да спят:
 и немирните сърнички,
 и бодливите козички,
 и треви, и буболечки,
 и пчели, и сиви мечки,
 в топли грешки, в топъла към
 всички вече сладко спят.
 Вън е тъмна тъмнина.
 Нанкай, сине, нани-на.
 Кой все още не заспива?
 Кой все още се отвива?
 Приберете се ръчици,
 затворете се очици,
 трябва вече да мълчим,
 да кротуваме, да спим,
 вън е тъмна тъмнина.
 Нанкай, рожбо, нани-на...

НА ТЕБЕ, СИНЕ

Животът е труден, понякога – лош.
 Живеем в такива години...
 Но ти не бъди със живота на нож.
 Обичай го, вярвай му, сине.

Главата си гръж нависоко,
 дори
 свикни пред меглото да пееш.
 И аз ще ти кажа,
 а ти разбери –
 по-весело тъй ще живееш,
 по-сигурно тъй ще вървиш през света...

Защото ще видиш на pewno
 реки без вода и гори без листа,
 небе равнодушно и черно;
 слепец ще те води по правия грум
 и може би тъй ще се случи,
 че някой глупак ще те учи на ум,
 клеветник на чест ще те учи.

Ти плюй на това и напред отмини.
 За нищо не чакай награда.
 Труди се без отгук, търси висини
 и никога духом не падай!

С народа бъди до последния дъх.
 За него мисли, не забравяй
 ни долу в калта, ни на светлия връх,
 ни в тежки минути, ни в слава.

И утре, когато потрябва на смърт
 да идеш с врага да се биеш –
 иди и падни безпощаден и твърд,
 тъй както сме падали ние.

Сред този жесток и нерадостен век
 бъди едновременно воин
 и верен приятел, и нежен човек!

Тогава ще бъда спокоен.

ГОРА

Отдръпва се нощта,
ветрец поклаща буковите клони,
зугутка гука в хладните листа,
зелени капки рони.

Къде се губих толкоз дни?
Къде се скитах и къде се мятах?
Гора,
безгрижието ми върни,
спокойствието на душата!

Да не сънувам всяка нощ
полета с буренясали пшеници,
размътени реки и вятър лош,
и паднали сред пътя птици.

Да не сънувам зли сърца
и виковете, и сгънати колени,
присвити устни, свъсени лица
и погледи студени.

На топъла мъх
от мисли и тревоги да почина,
да ме опие сладостния дъх
на зграбец и малина.

Зори зора.
Навред зори зора.
Изгрява слънце.
Аз глава навеждам
и слушам как шуми вековната гора
като разлистена надежда.

ЕЛЕГИЯ

Все тъй ще мирише на люляк,
високите буки
все тъй ще нашенват
и гвама –
ти и синът ми,
ще идвате тука,
ще чакате тука,
но мен ще ме няма.

Ще бъда аз корен,
заровен дълбоко в земята,
мъзга под кората на стволите кренку,
ще бъда светулка
през хладния мрак на гората
и топла роса
върху вашите кленку.

РОДИНА

Този свят –
и прекрасен,
и грозен –
е мой.
Той е капка от моето сърце.
Аз съм близал за него в най-лютия бой
с отмъстителни тежки ръце.

През поля,
през гори,
през скалисти бърга
колко пътища съм извървял!
Зарад него съм пил от конито вода,
ял съм хлебец, по-кисав от кал.

С притъмнели очи,
с отмалели гърди
до зори съм лежал на пръстта,
а наг мене
под вечните сини звезди
камо куче е вила смъртта.

Всичко аз съм му дал:
и горещата кръв,
и косите на гъсти вълни,
и доброто сърце,
за да бъде такъв:
с тъмни нощи
и слънчеви дни,
с луди пътища,
с фабрики,
с ниви безкрай,
с гордо знаме, което не мре,
с най-ужасния аг,
с най-щастливия рай,
с бели хълми
и черно море,
с гръмотевици,
с капещи листи,
с покой,
с вдъхновено за подвиг лице...

Този свят –
и прекрасен,
и грозен –
е мой.
Той е канка от мойто сърце.

В КРАЯ НА ЕСЕНТА

Все гъжг.
Все тия мъртви листи.
Все моя дотеглив капчук.
А зимата е нейде близко.
На педя може би оттук.

Но тя очаква да притвориш
очи
и после, щом се взреш,
да видиш улиците в бяло,
дърветата да видиш в скреж.

И езерото – заледено,
готово да посрещне пак
навалицата на шейните,
смеха на детския орляк.

УЧАСТ

Изглежда, че съм тъй устроен
да не намеря нийде мира,
да ходя вечно неспокоен
със сноп от нерви, вместо лира.

В душата ми отекуват груби
и тежки думи, но единствени.
Аз мога всичко да изгубя,
за да открия две-три истини.

А на ония, гето с ужас
понякога ме срещат генем,
ще завежда тази участ,
която с друга не заменям.

БЪЛГАРИЯ

Земя като една човешка глан...
Но по-голяма ти не си ми нужна.
Щастлив съм аз, че твоята кръв е южна,
че е от кремък твоя стар Балкан.

Какво, че виха вълци и чакали
из твоите полета и гори?
С онез, които бяха с теб добри,
ти бе добра, но злите не пожали.

Земя като една човешка глан...
Но счупи се във тази глан сурова
стакана с византийската отрова
и кървавия турски ятаган.

Търговци на тютюн и кръв човешка
продаваха на дребно твоята пръст,
но паднаха под теб с пречупен кръст,
че беше малка ти, но беше тежка.

И стана чудо: смъртю смърт поправ,
усмихнаха се чардаклии къщи
и заплюяха знамена могъщи,
и път се ширна – радостен и прав.

Сега цъфтиш! Набъбва чернозема
под ласкавите български ръце,
дъхти на здравец твоего лице
и нова песен вятърът подема.

Земя като една човешка длан...
Но ти за мен си цяло мироздание,
че аз те меря не на разстояние,
а с обич, от която съм пиян!

РАЗКАЯНИЕ

Може би животът ми е лош,
може би самият аз съм лош –
нещо все ме мъчи, все ме трови,
все ме стягат някакви окови.
Пак се връщам късно,
посред нощ.

Лампата на масичката свети:
чела си,
госкоро си седяла.
Колко си спокойна,
чиста,
бяла,
като приказка от снеговете.

Знаеш ли ти откъде си уга?
И с какво –
с любов или обига?
Питам.
Няма кой да разбере.
И пращи главата,
ще се пръсне
в тези часове жестоко късни.
Но ти спи!
Така е по-добре.

Може би животът ми е лош,
 може би самият аз съм лош...
 Дай да те целуна по косите,
 по страните бледи, по очите.
 Мила, малка моя!
 Лека нощ!

ПРИЗНАНИЕ

На П. Пенев

Аз бях добър, аз бях невинен,
 но хвана ме и мене бяс:
 щом няма как да ви награсна,
 поне да дораста до вас.
 Оставих простите си грехи,
 сърцето, острия си ум,
 облякох нов костюм и тръгнах
 по вашия известен грум.
 И неусетно над живота
 изгасна слънчевия ден:
 дойде нощта със своите буйства,
 със викове и мрак студен.
 По масите звънтяха чаши,
 от гъното ревеше джаз
 и със селяшка доверчивост
 на всичко се отдавах аз.
 Но и пиан, но и отчаян,
 пак никога не изтървах
 ни вашите фалшиви думи,
 ни вашия неискрен смях.

Творци на вицове и сплетни,
 шумяхте вие до зори,
 присмивахте се над Вапцаров
 и с Ботев спорехте дори.
 Един за груз крецияхте „браво“.
 Лютеше от тютюнев дим.
 Вбесях ви, но ме търпяхте,
 защото бях необходим.
 Ръцете ми лежаха тежки
 като прекършени крила,
 но аз с очите си ви плаших,
 смразявах ви с усмивка зла.
 И вашите благоверни гами
 към мене гледаха със страст,
 че любех аз от вас по-силно
 и пиех по-добре от вас.

Когато тръгвах да си ходя,
 от тези сцени отегчен,
 над масите превити, вие
 със завист гледахте след мен.
 Защо? Щастливец ли изглеждах?
 Къде излизах от нощта
 със този възел на челото
 и с гневно сключени уста?

Кой би могъл да си помисли,
 че като никога преди
 една усойна тежка мъка
 ще легне в моите гърди;
 че аз до сутринта ще скитам
 из градските градини сам
 и под гърветата ще плача
 от огорчение и срам;
 че като птица ще се моля
 на изгрева червен и тих:
 дано ме върне при земята,
 при хората, при моя стих!

ХОРА, ЕХ...

Хора, ех...
 Огорчиха ме тежко.
 Сякаш вбиха в сърцето ми трън.
 Нараниха ме тежко.
 За какво?
 Просто тъй – по човешки.
 Замълчах.
 И излязох навън.

А навън
 едно слънце огряло,
 едно синьо небе засиняло,
 едни чудни цветенца наболи
 по рътлини и припеци голи –
 светът станал тъй хубав и чист,
 че извадих тетрадка
 и молив
 и заплаках
 над белия лист...

ОБЛАЦИ

Виж –
 облаци в небето се събират.
 В очакване потръпва всеки храст.
 Протегнати тревниците замират.
 Но идат тези облаци
 за нас.

Какво ни носят в тъмните си длани?
 Какво ни готвят в странния си път?
 Тревогата
 тежи
 над младостта ни.
 Но с нея и надеждите растат.

Ах, облаци...
 По-скоро се сберете
 и всичко разрешете наведнъж –
 или със гръм убийствен ударете,
 или плиснете благодатен гъжд!

ОБЯСНЕНИЕ

Удари гръм със страшна сила
 над пътя в опнатите жици
 и гъжг
 земята наша мила
 зашиба
 с яростни камшици.

Аз чух земята да роптае,
 за обяснение да пита.
 Какво ще пита, щом си знае,
 че беше черна
 и немита!

СНЯГ
ПРЕЗ ПРОЛЕТТА

Черни ниви
 разорани.
 Дотегливи
 черни врани.
 Черни мисли.
 Черен грак.
 И над всичко
 като песен
 спряна
 и погетак пак,
 пада топъл
 и несвесен,
 пада хубав,
 пада пресен,
 пада
 пролетния
 сняг.

ЖАЖДА

На К.

Страхувам се, че може да умра,
 тъй както ходя или както пиша.
 Страхувам се, че може да умра
 не в битка, а сред някое затишие.

И върху моя гроб ще се сберат
 другари, хора, близки и далечни,
 да потъжат за ранната ми смърт
 и да опитат свойто красноречие.

И на живота вечната река
 ще мине покрай мене, ще отмине.
 И аз ще си лежа в пръстта така,
 с очи изпити и ръце изстинали.

Ще духат пролетните ветрове
 и с крачките на времето епично
 ще идват, ще изчезват светове,
 но всичко ще ми бъде безразлично.

О, няма ли да тръсна аз глава,
 о, няма ли в пръстта да се обърна
 и като стрък поне, като трева
 при хората отново да се върна!...

ПРЕДПРОЛЕТ

Птици.
 Птици.
 Пяят птици.
 Птици паят.
 А защо ли?
 Тънкостволите
 тополи,
 виж ги —
 още мръзнат голи.

И полетата
 чернеят,
 и балканите
 белеят,
 и потоците
 немеят.

Зимата
 е тука още.
 А защо ли
 птици паят?

Може би
за туй, че снощи
звънна
весело
капчука,
може би
за туй, че снощи
облаците
се снишиха,
снеговете
се смалиха
и наврег
легът пропука.

Нещо ново
стъпва тука.

По рътлини,
по долини,
из градини,
из алеи
нещо властно
и сурово,
нещо ясно,
нещо ново
се заражда,
никне,
зрее.

Но къде е то?
Къде е?

Птици.
Птици.
Паят
птици.
Бедни,
вдъхновени птици.

Те го виждат,
те го чувстват
в мълчаливото изкуство
на пръстта
и на водата,
на нощта
и светлината,
на поникващите листи,
на сърцата поривисти...

Все по-топли
дните греят.

Птиците са оптимисти –
паят.
Нека.
Нека паят!

ЕСЕНЕН ОПТИМИЗЪМ

И моя вятър без пощада,
и тия кални гъжгове,
и тоя шум на листопада,
и тия наши страхове
от идващия гъх на тление,
от приближаващия мраз,
от млъкналото птиче пение —
това са временни явления
с тримесечна преходна власт.
Защото, знам, закони има
добри и правилни в света:
след есента настъпва зима
и пак си идва пролетта.
А с пролетта навред започва
един неугържим купеж
в набъбналата стара почва,
в кръвта и въздуха горещ.
По-други ветрове подухват,
кълнат по-други семена
и старите представи рухват
пред младата зеленина.
И плъзва благодатна влага,
и купва нашия живот,
и всяка клонка се протяга
да ни дари със златен плод.

ПИТАМ ТЕ

Приятелю,
аз вярвам в твоите гуми;
ще стигнеш ти с мотори и ракети
надземните простори,
ветровете,
които движат с весело безумие
невидимата мелница на космоса,
планетите ще стигнеш
и звездите,
и тайните на вечността примамна,
и всичко в твоия глан ще засияе
като във капка утринна роса...

Но питам те:
ще стигнеш ли сърцето,
което е до тебе ден и нощ,
сърцето младо и сърцето старо,
сърцето недокоснато,
сърцето,
което пее и което плаче;
но питам те:
ще стигнеш ли сърцето,
което те зове от памтивека
като гръвче забравено край пътя
да спреш до него и да го помилваш,
за да разцъфне радостно и светло
с най-хубавите свои цветове?

РАЗГОВОР С МОЯ СИН В ДЕНЯ НА НЕГОВАТА ПЪРВА ГОДИШНИНА

Ти продума първата си дума.
Но е малко.
Ти направи първата си стъпка.
Но е малко.

Малко е за хората, които
те обичат.
Малко е за птиците, които
те събуждат.

Разтвори ръце, ела при мене,
презърни ме —
малко е очите да са черни
и големи;

малко е челото да е ясно
и високо;
малко е снагата да е бяла
и гореща.

Идва време — погледът отслабва
и угасва,
къдрите окапват и сърцето
спира мъртво.

И човек отново се завръща
камо канка
при пръстта, при камъните вечни,
при звездите.

Ти се смееш, ти си малък, глупав,
не разбираш.
Но ще дойде ден, ще проумееш
тия думи.

И тогава облак ще надвисне
над челото,
и тогава сам ще се запитаеш
камо мене —

тоя свят е щедър и прекрасен,
той ми даде
огън да горя и да изгарям,
знак небесен,

хляб замесен с обич и надежда,
дъх на здравец
и пътека стръмна, и в ръката
чисто знаме,

всичко моя свят ми даде, всичко,
а в замяна
аз какво му нося, мили хора,
аз какво му нося?

РЕПЛИКА ПРЕЗ МАСАТА

*Скажи – какой ты
след оставишь?*

А. МАРТЫНОВ

Ти, който спиш в постелки меки,
живееш дни спокойни, леки,
познаваш хиляди пътеки –
и заобикалящи, и преки –
към тайните на този свят,
ти, който с дарби си богат
и нито по един въпрос
не ходиш, както казват, бос;
ти, който си човекът верен,
но се гнусиш от хляба черен
и гледаш днешния ни ден
от пиедестала си студен;
ти, който произнасяш речи,
прозираш в бъдещето вече,
отваряш всякакви врати,
постигаш всякакви мечти –
поспри за малко своя ритъм
и позволи да те попитам:
в действителност какво си ти?

ЩЕ СИ ОТИДЕШ

*И ще останат
птиците да пеят!*

ХИМЕНЕС

Ще си отидеш ти от мен,
но ще остане
светът в един-единствен ден,
в две топли глани.

Но ще остане този гъх
на росни пъпки,
следата в сребърния мъх
от твоите стъпки.

Но ще останат слени тук
срег тишината
два погледа един във друг,
душа в душата.

В гола пенливата река
все тъй ще плиска
и ти за мене все така
ще бъдеш близка.

Къде те маме този ден –
уди да видиш!
Ще си отидеш ти от мен.
Ще си отидеш...

СПРИЯ

Мрак
и вятър,
и стуг.
Ти къде си?
Диви писъци.
Дива гора.
Хряскам
жълти каму.
Ти къде си?
Тъмнат
тъмни негра.

Планината бучи.
Ти къде си?
Чувам,
угам
пороища зли.
И реват зверове.
Ти къде си?
Пукат
стари скали.

Няма в сприята брод.
 Ти къде си?
 Тъй е страшно
 човек да е сам.
 Стуг.
 И вятър.
 И мрак.
 Ти къде си?
 Ще намериш ли
 пътя насам?

СЪБУДИХ СЕ ТРИЙСЕТГОДИШЕН

Кой ме буди от сън?
 Погранилият ден
 чурулика на моя прозорец.

Аз отварям очи,
 освежен от съня,
 ния хладния утринен въздух.

Вън небето бледнее,
 звездите се ронят
 и върбите се вдигат от своите сенки.

Аз протягам ръце
 и събуждам заспалия мирис на рози,
 и замирам опиянен.

Как е хубаво
 да си млад,
 да си здрав,
 да си трийсетгодишен!

Този стая е тясна за моите мускули.
 Аз изтичвам навън,
 раменете ми тръпнат от росния хлад,
 на две крачки оттук е потока,
 бос вървя през тревата,
 студеният пясък проскързва
 ето, сядам на мокрия бряг,

сядам,
слушам шума на водата,
този утринен шум;
това сладко бълбукане...

Има щастие,
има щастие,
има!

Да се биеш със тъмната пръст,
с векове да събираш
капка по капка своите сили
и незван, и нечакан
да бликнеш на белия свят
и да видиш разпукани черни скали,
и кръстосани черни светкавици,
и да чуеш страховтния рев на дола,
на сърните плача,
на орлите самотния писък,
ужасен да се дръпнеш назад,
да те блъскат балвани в гърба,
да те стягат клисурите
в своите демонски пръстени,
жълти смоци да пият кръвта ти,
но ти да вървиш,
да вървиш през нощта и деня,
да вървиш през студа и глада,
да се хвърляш над бездните,

да блестиш в укротените вировете,
да се губиш в подмолите,
да умираш и пак да се раждаш –
все по-дързък,
по-яръстен,
по-вдъхновен,
докато най-подир
равнината ти каже:
– Ела, успокой се при мене!

И полягат класили жита,
и нависват градини,
натежали от праскови,
ти се впиваш в горещата ласкава пръст,
ти се ровиш в тревата,
всеки лист,
всеки корен целуваш,
безумен от младост.

Има щастие,
има щастие,
има!

Да достигнеш този утринен миг
с миризмата на цъфнали рози,
с песента на авлиги и косове,
с побелялото родно небе преди изгрев,
накъде по-нататък?

Стига толкоз!
Поспри се!

Вечер тука из храстите
влюбени двойки си шепнат
и луната наднича през клоните,
и русалки играят над яза,
спри се,
спри!

Но потокът не спира,
тече си надолу,
тече си,
тече...

Аз нагазвам,
прохладните струи
ме бият в прасците,
обливат гърдите ми,
плешките,
аз потъвам,
потъвам,
достигам до дъното,
ето напивам
най-дълбокото място,
в ушите звъни,
водовъртът ме люшва,
един удар с ръцете,
един удар с краката,

глътка въздух, небе —
и отново брегът е до мене.

Аз съм вече на трийсет години.

Един лист се отронва
и отплува надолу,
като спомен отплува,
като радостен сън.

Скоро слънце ще грейне,
денят ще настъпи дълбок и огромен,
сядам аз на брега,
сядам,
слушам шума на водата,
този утринен шум,
това сладко бълбукане...

Има щастие,
има щастие,
има!

То е може би в туй
да не спираш сред път,
да се гониш с безкрая,
да преследваш далечни мечти,
да шумиш край врати и прозорци,
градове и села да огласяш

с напева си страстен,
 да отнасяш със себе си
 сенки на облаци,
 птици,
 гървета,
 незабравени образи
 на приятели,
 близки,
 любими...

Има щастие,
 има щастие,
 има!

То е може би в туй
 един ден да се слееш с морето
 и когато студеният вятър задуха,
 да се плиснеш в брега,
 да се плиснеш в краката на оня чудак,
 на скалата приседнал,
 и с един шепот,
 с една ласкава пръска
 да му спомниш за всичко —
 за живота,
 за дългите пътища,
 за вечността.

ТЪРНОВГРАД

В теб има нещо свято, Търновград.
 Не са отвели още ветровете
 тържествения ек на вековете.
 И ти си още жив на тоя свят.

Като девойка, в кръста ти обвита,
 проплаква Янтра. В тъмните скали
 израстват бойници. Звънтят стрели.
 И по мостовете кънтят копита.

Към Царевец тече безбройна рат.
 На кожено седло, в желязно стреме,
 великото и справедливо време
 ти връща знамената, Търновград.

И те плющят, програни в битки бранни.
 И цял един народ върви под тях.
 И шепя прах гори на моите глани.
 И плача аз над този гревен прах.

БАЛАДА ЗА МОРЕТО

Море...
 Морето приижда, хора!
 Морето нощем плиска в простора.
 Навред разлива сила могъща.
 Кипи пред прага на всяка къща.

Но хората са тъй уморени!
 Спят упоени
 сърца и вени.
 Никой не вдига тъмните щори.
 Никой не става да му отвори.
 Спят жени слаби,
 мъже титани,
 спят момиченца
 и малчугани,
 спят си
 и никой дори не вижда
 как то,
 морето,
 при тях приижда,
 как ги поема и как ги носи
 без аргументи
 и без въпроси,
 покрай селища,
 покрай заводи,
 покрай гемии
 и параходи,

все по-навътре, където сънно
 тежко се люшка морското дъно,
 където в мрака щедро разлято
 синьо синее морското злато...

Щастливи хора!
 Гребете с шепи!
 Ах, не бъдете глухи и слепи!

Утре ще станем малко по-рано
 и със златото тука събрано
 ще обходим ний всички витрини,
 всички изложби
 и магазини,
 ще си напълним мрежите празни
 с разни лакомства,
 с напитки разни,
 с грехи,
 с коприни,
 с панделки сини,
 всеки ще вземе
 каквото иска,
 например – време,
 сила за младост,
 лек срещу старост,
 радост и песен,
 нежност
 и ярост.

Щастливи хора!

Но уморени,
спят упоени
сърца и вени.
Само някъде в бездни бездънни
гларус прехвъркне,
чаша прозвънне,
лъч потрепери,
сянка пробяга...

И пак морето се плисне в прага.

Един аз в нощта сега бугувам,
аз всичко виждам
и всичко чувам.

Някой ще каже:
– Туй е измама!
Такова море на света няма!
– Няма ли?
Охо!
Тъй ви се струва!
То не е тайна!
То съществува!

Дори бих казал, не е галече,
под наше небе се плиска вече,
с блясъци сини пълни душите,
носи мириса на дни честити.

Шуми мечтата –
ясна и близка!

Море...
Морето...
Морето плиска...

КЛЕТВА

Българийо, гори ме твоята сила.
 Ти майка си, една си на света.
 О, дай ми в твоята пръст да прораста,
 да прошумя в ръжта ти изкласила!

О, дай ми да изгрея в твоите дни,
 да се загърна в нощите хайдушки,
 плисни ме в гъжд, развей ме във вихрушки,
 в реки и езера ме превърни!

О, дай ми в стръмен път под теб да легна
 и винаги в решителния час
 от всяко бърго и от всеки яз
 на всяка твоя болка да отека!

О, дай ми в твоята майска синева
 с предутринния дим да се разсея,
 окъпан в слънце, с птиците да пея,
 да се прелея в твоите слова!

И ако твоят свят ми стане тесен,
 ако забравя клетвата си аз –
 убий ме ти! И гарвани тогаз
 да гойдат да довършат мойта песен!

ПОСЕЩЕНИЕ В ЕДИН БИВШ
ПОЛИЦЕЙСКИ УЧАСТЪК, СЕГА
ПРЕВЪРНАТ В ДЕТСКИ ДОМ

Този спомен е път, който води натам
 през града,
 покрай белите къщи – натам,
 в тиха уличка
 с дом двуетажен – натам.
 Номер десет.
 До стария кестен.
 Тук с ботуш бяха пръснати
 много сърца.
 Все гругарски,
 все млади и наши сърца.
 И на мен този дом е известен.

Всеки вход и прозорец
 бе в тежки решетки.
 Но сега няма даже следи от решетки.
 В този аг за борци
 вече няма решетки.
 Чувам песни и глъч на деца.

Аз отварям вратата.
 По стълбите – слънце.
 В коридорите – слънце.
 Из стаите – слънце.
 А в прозорците – триста слънца.

И аз викам: „Здравейте, деца!“
 Те отвръщат: „Здравейте, другарю!“
 Носят липови столчета:
 „Влезте, другарю!“
 Грeят детските личица.
 И във хор.
 „Разкажете ни нещо, другарю!“
 Аз не искам.
 Но сядам при тях.
 И разказвам.
 И те се заливат от смях.

Бих могъл да разкажа
 по-други истории.
 Тук например се вършеха
 страшни истории,
 все такива,
 които във всички Истории
 днес са първа, основна глава.

Тук е скрит и мой вик.
 Но децата не знаят.
 Тук зад тези стени...
 Но децата не знаят.
 И добре, че не знаят това.

Те са малки –
 не бива да знаят за всичко.
 Аз се мъча
 и сам да забравя за всичко.
 За кръвта, за палачите нощем –
 за всичко.
 И защо да се връщам назад?
 Да играят децата!
 Да пеят!
 Спокоен
 аз излизам,
 доколкото мога –
 спокоен.
 Да, спокоен за техния свят!

ИСТИНА

90

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Ти стъпка, мили мой, тревата.
И мислиш, че я победи?
Но тя е жива на земята.
Дори по-жива отпреди.

Тя пие слънце, диша влага
и без да знаеш откъде –
към тебе мълком се протяга,
с рога зелени те бодее.

НИЩО ПОВЕЧЕ

91

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

Каквото и да казват, ще повтора,
че съм щастлив, че този свят е мой...
Отучвам се с глупаците да споря
и със страхливците да влизам в бой.

Греших и страдах, както са грешили
и страдали звездите в своя път.
И те умират. Но намират сили,
както звезди в простора, да умрат.

Да изгориш, да се разпръснеш в искри,
да се превърнеш в огнена черта –
това е щастие!

И друго аз не искам.
Не ми е нужно друго на света.

ПРЕДИЗВИКАН ОТГОВОР

92

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

На мене също ми се иска
понякога да бъда слаб –
с поклони, с лазене, с усмивка
да припечелвам своя хляб.

Да ходя с разни празни хора,
послушно вред да се държа,
да смесвам доблестта с позора
и истината – със лъжа.

За туй е нужно малко чувство
и малко ум, и малко труг;
и аз на нашето изкуство
ще стана геният прочут.

И вие, дето ме корите
и ме измъчвате сега,
ще паднете пред мен превити
с избити нокти и рога.

Ах, вие, мили, вие, драги,
ценители с най-тънък вкус,
и аз гърба си ви подлагам,
за да ме знаете наизуст.

93

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

Нали през огън и през жупел
вървях с едничкия кураж,
че аз поет съм се излюпил
след битката да бъда ваш?

Ще бъда ваш! От книга в книга.
От ада в ад. От рая в рай.
Но... нещо все не ми достига
да се осъществя докрай.

ЕСЕН

Сбогом, казах.
Щом така си решила –
добре...
И морето реве с пълна сила,
това Черно море.

Мила,
като прелетни чайки
ние с тебе се срещаме тука
случайно.
И звезди,
колко много звезди
ни обсипваха вечер...
Но светът е изменчив,
виж – по пясъка двете следи
се изгубиха,
няма ги вече.

И последните гуми заглъхват далече,
неуказани,
както преди.

Есента,
есента,
тя оттука премина,
хвърли донос от жълти листа.
Аз съм хванат.
Осъден.

Аз знам –
ще загина
върху кладата на любовта.

Духа вятър
и храсти в краката ми влачи.
Хоризонтът е снел капишона си
като палач.
Някой плаче.
Защо плаче?
Няма смисъл да плачем.
Аз се сливам с вечерния згряч.

Аз горя.
Аз изчезвам сред гум,
както чезне
еретикът, осъден на смърт,
както лодката чезне
в разлюлените бездни,
както в тъмното чезне брегът.

Сбогом, казах.
Щом така си решила –
добре...
Сбогом, сбогом!
И морето реве с пълна сила,
това Черно море.

АКО ИСКАМЕ ДА ПОБЕДИМ

96

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Трябва да сме умни, да сме умни!
Трябва над живота и смъртта
огънят на мисълта да лумне,
за да бъде по-щастлив света.

Трябва да сме умни, казвам, умни!

Трябва умно да горим, да спорим,
умно да мълчим и да говорим,
умно да живеем, да се борим,
умно с умни хора да гужим,
трябва умно път да си избираме
и по пътя умно да вървим.

Трябва дори умно да умираме,
ако искаме да победим.

БЕЗСЪНИЦА

97

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

Не сме добре, поете –
дълбоко в твойта гръд
изгасват стиховете,
преди да запламтят.

Събирани с надежда
и жажда за добро,
ме като сняг се сцеждат
от твоето перо.

А някога в тревога
ти жар не си пестил;
светът е бълвал огън
направо в твоя тил;

горял си като клада;
разпръсквал си искри –
днес кръвното ти пада,
сърцето не гори...

Какво се случи с тебе,
че тлееш и мъждиш?
Ти още си потребен!
Ти трябва да гориш!

Там нещо все пак свету!
 Раздухвай го! Дерзай!
 Гори, гори, поете!
 Да изгориш докрай!

МОИ МИЛИ ПРИЯТЕЛИ

Насън ми се яви Митко от Жеравна, мой другар, който загина като партизанин; ние дълго се гледахме в зрача и тогава той ми каза:

Срокът мина и аз ще се върна при вас.
 Ще се върна отново.
 Непременно при вас ще се върна.
 Клетва дадох, че никога няма
 да забравя какво е любов и измама.
 И затуй в някой есенен час
 ще се върна отново,
 ще се върна при вас
 на крилата на моето слово.

Гласът, който ви буди от сън,
 не е глас на вампир, а мой глас.
 Аз люлея над вас тази нощна камбана
 от тъга и надежда.

Аз не знам този път накъде ме извежда.
 Аз останах навън.
 Но не искам навън да остана.
 И затуй ще се върна.
 Като стари приятели ще ви прегърна.
 Отворете вратите,
 хляб и сол пригответе,
 закичете ме с гъхаво цвете,
 защо спите – не спете...

Вие някога бяхте добри.
 Кръв за кръв
 и живот за живот сме делили.
 Мои мили приятели, мили!
 Аз не вярвам, че всичко у вас е заспало,
 че прахосвате своите сили
 от зори до зори,
 за да почват пак отначало
 с една шепа брашно и с едно одеяло.

И затуй аз прорових пръстта,
 изпъзях през нощта по изгнилите корени.
 И затуй в някой есенен час
 ще се върна отново.

Вие дръжте вратите отворени!

От какво ви е страх?
 Грях ли сторих пред вас?
 Или дълго мълчах?

Срокът мина и аз ще се върна.
 Аз от мисли за вас ослепях.
 И на смърт аз отидох за вас.
 И за вас се отказах от ада и рая.

...И аз никога няма
 да забравя какво е любов и измама.
 И затуй в някой есенен час
 ще се върна отново.

Над главата ми облаци плуват в безкрая.
 И листата окапват. И аз ще се върна.
 Ще се върна при вас.
 Ще се върна отново.

Непременно при вас ще се върна.
 Като стари приятели ще ви прегърна.
 Не с крилата на късче студено олово,
 а с крилата на моето слово.

Срокът мина и аз ще се върна.
 Ще се върна отново.

РАЗМИНАВАНЕ

Вл. Соколову

Това е ясно, онова е ясно –
тревата никне и гъждът вали...
Е да, на тебе всичко ти е ясно.
Но мен не ми е ясно. И боли.

Боли. И облак над очите пада.
Преди да кажа „да“ или пък „не“,
ти вече се прозяваш от досада,
презрително присвиваш рамене.

И аз се чувствам стъпкан като стръкче.
Нищожен като пале. Унижен.
Денят ме мъчи. И нощта ме мъчи.
И ти си сам мъчение за мен.

Какво съм аз? И хората какво са?
Насам ли да вървя? Или натам?
В главата ми се блъскаят сто въпроса.
А отговор не мога да им дам.

Понякога допра гругарско рамо,
надникна в нечию добри очи,
прегърнем се, разминем се и само
остава споменът да ми горчи.

А ти твърдиш, че всичко ти е ясно –
гъждът вали и никнела трева...
Но мен дори и то не ми е ясно.
И ти не знам разбираш ли това.

СЕЗОНИ

На В. Марковски

104

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Понякога, понякога
сред житното поле
припадат чучулигите
с разперени криле.
По планината слънцето
пламти от връх на връх.
Не може дори вятърът
да си поеме гъх.

Понякога, понякога
във есенна среднощ
дочуваш как гърветата
шушукат, че си лош.
И ти си лош наистина,
защото с кръв и пот
си преоткривал тайните
на този наш живот.

Понякога, понякога
изчезне всеки път,
завити в бели губери,
балканите мълчат.
Замръзнат водопадите.
Настъпят тежки дни.
В ледунки и поледици
светът се вледени.

105

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

Понякога, понякога
над бездни и скали,
ударят гръмотевици,
гъжд силен завали.
Реките от коритата
излязат с вой и бяс
и като вълча глутница
връхлитат върху нас.

Понякога, понякога
оставаме сами.
Пробожда ни епохата
с наточени ками.
За тебе тя, Родината,
е като тръбен зов.
На всичко ще отидеш ти.
На всичко си готов.

Понякога, понякога
в копнеж по вечността
разпъне се душата ти
върз белите листа,
усетиш болка в раните,
приседнеш блед и тих,
докоснеш само молива,
и се отрони стих.

Понякога, понякога
 край Черното море
 съгледаш как пространството
 в една вълна замре.
 И без да търсиш смисъла,
 изписваш със курсив –
 не бе щастлив живота ми,
 не бе щастлив понякога,
 но все пак бе красив.

НОЩНА ПЕСЕН

Кой ще каже какво е любов?
 Кой ще каже какво е?
 Дали шум на море?
 Или гъх на планинско усое?

Или среща случайна
 край някоя градска пиаца?
 Или нежна прегръдка
 сред бавния ритъм на танца?

Ти не питай – мълчи,
 както аз ще мълча в полузграча,
 ще те милвам насън
 и в съня си за тебе ще плача.

Може сам да остана –
 отритнат, забравен, бездомен,
 но за мене ти няма,
 не ще се превърнеш на спомен.

Ти ще бъдеш все същата –
 с тези очи, с тези глани,
 с тези тъмни коси,
 от жарава и сняг изтъкани.

Само аз ще изчезвам
 в нощта, в тишината, в безкрая,
 без да зная защо
 и какво е любов без да зная.

ПРОБУЖДАНЕ

Сън сънувах...

П. К. ЯВОРОВ

Сън съм сънувал –
 сън чужд,
 сън дивен.
 Сън съм сънувал –
 сън топъл,
 сън сладък.

Сън съм сънувал –
 сън сред поляна,
 сън между храсти,
 сън под светулки.

Сън съм сънувал –
 сън от мъниста,
 сън от звънчета,
 сън от камбанки.

Сън съм сънувал –
 сън като трепет,
 сън като ласка,
 сън като шепот.

Сън съм сънувал –
 сън преди изгрев,
 сън върху огън,
 сън върху пепел.

Сън съм сънувал –
сън по изгора,
сън след разгяла,
сън на съня ми.

Сън съм сънувал,
сън ме пробужда,
сън ме люлее
в мъка набрана.

Сън съм сънувал,
парят очите
и на гърди ми
от устни – рана.

УТРИЗЕНИЕ

Нещо стана, а какво – не зная.
Тъмен вихър покрай мен снобе.
Аз се чувствам като празна стая,
незамоплена от векове.

Вън проплаква, блъскан от трамвая,
моят вечен, моят зимен гъжг.
Нещо стана, а какво – не зная.
Пагнах. Сгромолих се. Изведнъж.

Уж бях огън, бях звезда към рая,
уж не оскверних ни бог, ни храм...
Нещо стана, а какво – не зная.
И гори челото ми от срам.

ВСЕ ПАК ОСТАВА НЕЩО

112

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Да пиша стихове?
Какво, защо да пиша?
За да се мъдрия там
сред два-три мъртви фиша?

Минават ген по ген,
шумят за чест и слава.
Но някаква следа
от мен все пак остава.

Например, слънчев лъч.
Полянка. Стрък излика.
Самомен глас в нощта
приятели да вика.

Остават канки кръв
във Втори полицейски.
Пътечка към смъртта
на Ботев и на Левски.

Остават кончета
с развети буйни гриви.
Желания, мечти
като пелин горчиви.

113

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

Остават светлинки
в таванските етажи.
Признания в любов,
които груг ще каже.

Остават цял рояк
заплетени въпроси.
Деца, деца ми
с главички тъмнокоси.

Остава топлина
за хората разлята.
Остават гарвани
да ми кълват месата.

Оставаш ти, земя –
вземи и понеси ме
в бездънната си вис,
с безсмъртното си име!

Да пиша стихове?
Не, не! Жадувам правда.
Камбани. Синкав дим.
И знаме – да ме радва.

В СРЕДАТА НА ЮНИ

С какъв възторг, с какъв замах,
войник от първа рота –
и аз в живота си вървях
направо през живота.

Като косач по сенокос
не знаех нищо друго,
освен че нейде нее кос
или пълзи влечуго.

Светът бе поделен на две,
тъй както някой каза:
на пропасти и върхове,
на обич и омраза.

Коси, човече! Ти си млад!
Сърцат и непокорен!
Коси! И – никога назад!
Коси! Коси! До корен!

Все този свят! В мъгла и гъм.
В съмнение. В умора.
От вечно зло да го спасим
за бъдещите хора!

Под строй! Уверено! Напред!
По пътища немилу!
Коси, макар че си поем!
Догето стигат сили!

Кръстосваха се пласт връз пласт
на откоси зелени.
Земята тръпнеше в захлас
с подутти тъмни вени.

И аз се вслушвах отдалеч,
окъпан в пот гореща,
как всеки звук прераства в реч,
във вяра и надежда.

А любовта? Каква любов?
За нея няма време.
Аз бях от бъдещето зов,
от тайните големи.

Но както някога насън,
в предчувствие зловещо
отекна в мен метален звън,
в света се случи нещо.

Съдба на хиляди съдби –
и моята сред пламък
удари се и се разби
камо коса на камък.

Денят бе хубав. Слънчев ден.
Средата бе на юни.
Но сянка падна върху мен –
поне да ме целуне.

САМО ПИТАМ

И там ли вали този дъжд?
Сегем дни.
Сегем ноци погред.
И не спира.

Като скучен роман.
Като песен на сливенски хъш.
Като болка от тъпа секира.

Уж е май,
а е тъмно и хладно.
Светът
се обърка.
Притискат ни сенки зловещи.
По площади и улици
мътни потоци текаат.
Дърветата зъзнаат
в зелените си надежди.

Ти ми каза, че тръгваш,
ще мислиш за мен...

Довиждане скъпа!
Откакто замина,
на прозореца у дома
всеки ден
един гълъб се гуши.
Къде ли е женската?

Тя също е сама.

Светът се обърка, светът!
Потъваме всички,
всички се давим
без посока, без път.

През шума на гъжда
аз протягам ръце като в плен.
Няма изход.

А вече се мръква.
Дъжд вали.

Дъжд противен, студен.
От самотност вали.
От безумство вали.
От тревога.
От мъка.

Ако ти продължава –
не мога!...
Прогизна гушата ми
като в сибирска бърлога.

Преди да заспиш,
бих ти казал още веднъж
защо ме боли,
повярвай ми още веднъж...
Но въпросът е друг.
И ти знаеш, нали?
Само питам –
и там ли вали този гъжд?
Само питам –
и там ли вали?

САМОТА

На Исак Паси

120

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

До пояс в дим и влага
настъпващият ген
от хълма се протяга
и гледа право в мен.

Какво да му разкажа?
Къде съм бил нощес?
Как с глутницата вража
съм скитал като пес?

Ужасно, подло време!
Разпънати души!
Световните проблеми
кой може да реши?

Опитвах разни вери,
учения добри,
но изход не намерих
и в себе си дори.

От мъка насъбрана
по родните поля
нощта като камбана
в съня ми се люля.

121

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

Кънтеше всеки удар
в самотното сърце
и тичах аз в полуда
с протегнати ръце.

Стени, решетки, мрежи –
оставах назаг.
Светът ще отбележи
кръга на този аг.

Дано успея само,
макар и победен,
да се докосна с рамо
до утрешния ден!

С дъха си – като струна
преди да затрепти –
небето да целуна
на моите мечти!

Това е всичко, мислех.
И в мрака на кръвта
внезапно като изстрел
избухна утринта.

Наоколо в уплаха
тъй както след порой
ревяха и ръмжаха
чудовища безброй.

И вярвах аз – безумен,
че в тишина и мир
една прощална дума
ще кажа най-погир.

Сега денят ме гледа
в корона от лъчи,
но в своята победа
подобно сфинкс мълчи.

И аз мълча – замаян
от моя клет живот,
окаян, неразкаян,
последен Дон Кихот.

МОРЕ

Блъскай се, блъскай се в тъмния бряг,
мятай космати вълни,
с трясък и грохот простора пълни
като разсърден моряк!

Кой твоя устрем ще разбере?
Твоята воля и власт?
Ти си безумец, какъвто съм аз,
звяр такъв, Черно море!

Бий се в скалите! Направо връз тях!
Удряй! Разкъртвай! Руши!
Глупост, предателства, подлост, лъжи –
всичко превръщай на прах!

Смърт на смъртта! На живота живот!
Ти не си само вода!
Ти си надежда, любов, свобода!
Радост, окъпана в пот!

Няма кой твоята сила да спре.
Ден и нощ – вечен двубой!
Блъскай се, бий се, приятелю мой!
Братко мой, Черно море!

НОВА ГОДИНА

124

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Какъв дявол премина!
Всичко тъне в мъгли.
Срещу Нова година
ден и нощ гъжд вали.

И не знаят децата
как да си обяснят,
че това на земята
не се случва пръв път.

Те се вглеждат горките
и по всичко личи
търсят сняг по стрехите
с натъжени очи.

Но снегът все се бави.
А гъждът, цял в мъгли,
спуснал тъмни ръкави,
все вали и вали.

Стига, гъжд! Стига, Юго!
Скрий бодливи рога!
Едно мъничко чудо
ни е нужно сега!

125

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

Че нали тази вечер
на шейна Дяго Мраз,
в бяла шуба облечен,
ще пристигне при нас!

Ти не си тъй бездушен,
зимен, дяволски гъжд!
... И гъждът се заслуша,
занемя изведнъж,

спусна тънка завеска
и сред блясък и мрак
като в приказка детска
се превърна на сняг.

И ВЯРВАМ

Българийо, аз много писах
за тебе и ще пиша пак,
че ти си в мене, в мойта мисъл
и в моя ген, и в моя мрак.

Така животът ми ще мине.
И – вярвам – твоите уста
все някога ще кажат: „Сине...“
И ще се слея със пръстта.

С пръстта, която е люляла
безброй поети и борци и
никога не е търпяла
ни богове, ни подлещи.

ПРОКУРОРЪТ

На Стефан Гецов, актьора и приятеля.

Авторът

ДЕЙСТВАЩИ ЛИЦА

В първия поток на действието участват:

Прокурорът

Следователят

Във втория поток на действието участват:

Прокурорът – Милко

Баща му – Костагин Войнов

Сестра му – Росица

Брат му – Боян

Майката на Павел – леля Мунка

Действието на пиесата се развива по онова време, когато сред нашето общество съзряваха обновителните идеи на Априлския пленум на ЦК на БКП и революцията набираше смелост да премахне пречките от пътя си.

Главният герой е прокурор; това не е случайно. Тъкмо върху прокурорския институт се изсипаха онези удари, които сега наричаме нарушения на социалистическата законност. Комунист по възгледи и поведение, участник в борбата срещу стария свят, прокурорът преминава през различни перипетии, за да стигне най-после до последното си решение – саможертва в името на истината.

Следователят също е способен на саможертва. Той честно и предано служи на революцията. Бедата при него иде от сяпата му вяра, която оправдава всяка постъпка, стига тя да е обявена за необходима. Това стеснява образа на следователя до задачите на текущия момент.

Кой по-малко, кой повече, но и останалите герои се оказват жертви на една ненормална обстановка. Костагин Войнов, майката на Павел, Росица страдат, Боян се нагажда; Боян е отрицание на идеала, неговите откровения са цинични и го рисуват като носител на злото в нашия живот.

Конфликтът между прокурора и следователя трае половин-един час, но такъв човек като прокурора е в състояние да разчупи рамката и да вплете в действието картини, които не са ограничени нито във времето, нито в пространството.

Нашият живот протича в два основни потока: единият – на работното място, другият – в бита, в семейството, в срещи с приятели и познати и т.н. Тези два потока взаимно се подхранват и неизбежно си влияят. Например решенията, които вземаме на работното си място, или се потвърждават, или се отхвърлят от действителността, разбрана като исторически процес.

Съобразно с това на сцената трябва да има две площадки: едната представя прокуратурата, другата – дома на прокурора. Онова, което се върши в прокуратурата, непрекъснато ще се проверява от онова, което може да стане там, в семейната среда.

Ето защо композицията на пиесата е опростена и лека. Нейният философски смисъл се свежда до едно: когато обществото ти е възложило някаква задача, изпълнявай я с необходимото чувство за отговорност; винаги мисли за последиците от своите решения.

Последиците са реални, макар и да се извършват в нашето съзнание. Това не са ретроспекции, с които някои автори произволно връщат героя си в миналото, за да го заставят да постъпи така или иначе в настоящето. Не, домашните сцени са плод на едно нормално човешко съзнание, което гържи сметка за връзката между нещата, за диалектичното единство между причина и следствие.

Пиесата не търпи произволно тълкуване. Цялото внимание на режисьора трябва да бъде насочено към разкриване на позициите, на морално-идейния сблъсък между характерите. Това предполага, че акцентите ще паднат върху актьорската игра.

Колкото по-стегнато и по-динамично се осъществи постановката, толкова по-близка ще бъде тя на авторския замисъл.

I. ПЪРВОТО РЕШЕНИЕ

То ще се роди в служебната стая на прокурора. Тука не бива да има излишни предмети, които отвличат вниманието. Достатъчно е едно бюро и масивен стол зад него. Две кожени кресла отпред и един кърт с масичка и няколко столчета. На закачалката в ъгъла висят две тъмносиви палта. Зима е. Прозорците са залегени. Загледан навън в пространството, стои следователят; младото изопнато тяло пращи от енергия. Влиза прокурорът; той току-що се е наплизкал с вода, за да прогони от лицето си следите от безсънно прекараната нощ.

ПРОКУРОРЪТ (*бодро*). Как е времето?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*загледан навън*). Зима, гругарю прокурор. От прозореца градът прилича на нощви с брашно и хората щъкат като буболечки. Безкрайна бяла пелена и купчинки черни петънца. Бяло и черно, бяло и черно.

ПРОКУРОРЪТ. Зимата разполага с неограничени контрасти, Николов. Но да сравняваме хората с буболечки... (*Оправя се.*) След малко, когато излезем оттука, ние също ще заприличаме на тях.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*обръща се*). Не предполагам, че така ще изтълкувате гумите ми.

ПРОКУРОРЪТ. Вие сте следовател, следователно всичко трябва да предполагате.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Още се учим, гругарю прокурор.

ПРОКУРОРЪТ. Учим се, учим, само че трябва да се учим по-бързо, дявол да го вземе! (*Вдига папката.*) И тъй, от мене се иска разрешение...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Да, разрешение за арестуването на Павел Несторов Павлов.

ПРОКУРОРЪТ (*отваря папката*). Погрешено! Подгрозено! Дори правописна грешка този път не открих! Възхвено сте работили.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Случаят е такъв, че всичко трябва да бъде изпипано. До последната точка и запематка.

ПРОКУРОРЪТ. Опасен враг сте хванали!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*разпалено*). Един от най-опасните. Един от онези, които дълго и хитро се прикриват с надеждата, че те ще нанесат последния удар. Но все котка им минава път!

ПРОКУРОРЪТ. Ще си изпълните плана.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*приема шегата*). Ще го преизпълним.

ПРОКУРОРЪТ (*сяда зад бюрото и прелиства папката*). Сведения. Документи... На кого е този завъртян подпис?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*навежда се да види*). На бившия полицейски началник.

ПРОКУРОРЪТ. Аха! Той още ли продължава да служи на България?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Какво ще прави!

ПРОКУРОРЪТ. И все по същия начин... Той твърди, че Павел Несторов Павлов е подписал декларация в полицията.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Точно така.

ПРОКУРОРЪТ. Къде е декларацията? Не я виждам.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Някой се е погрижил да я унищожи. Докато ние се занимавахме с революция, врагът не е спал, другарю прокурор. Но полицейският началник призна кога, къде, при какви обстоятелства...

ПРОКУРОРЪТ. Притиснете го повечко, ще признае дори, че е написал „Под игото“.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*засегнат*). Наистина, понякога се налага...

ПРОКУРОРЪТ. Извинете, не исках да ви обидя. Но докога в тези рисковани дела ще се позоваваме на разни... Свършиха ли се честните хора?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Мисля, че...

ПРОКУРОРЪТ. Мислите, мислите... (*Става.*) Ще пиете ли едно кафе?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. С удоволствие.

ПРОКУРОРЪТ (*налива кафе от термоса в две чашки, едната подава на Следователя*). Знаете ли поне кого ще арестувате?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Как кого?

ПРОКУРОРЪТ. Не питам за името, питам за човека. Знаете ли, че той ми е близък?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Знаем, другарю прокурор.

ПРОКУРОРЪТ. Баща ми беше учител в тяхното село. Покривът на нашата къща опираше в техния. Сутрин, като се събуждах, аз не виках „мамо“, а виках „Павле“. Пийте!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*отпива от кафето*). Благодаря!

ПРОКУРОРЪТ. Този човек ми е спасявал живота. И като гете, и по-късно – в борбата.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. И това знаем.

ПРОКУРОРЪТ. Знаете, а от мене искате разрешение. Как да смятам това – като прекалено доверие от ваша страна или като своеобразна проверка на моята политическа устойчивост?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Вие още не сте дали повод...

ПРОКУРОРЪТ (*като се разхожда*). Аха, още не съм дал повод. (*Спира срещу Следователя.*) Значи, предполагате, че мога да дам?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Напротив! За нас вие сте един от най-добрите прокурори. Десетки дела...

ПРОКУРОРЪТ (*прекъсва го*). Онѝзи дела бяха други, те засягаха други хора. А тука ми поднасяте в папка съдбата на един мой приятел.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Бил ви е приятел! Някога ви е бил приятел.

ПРОКУРОРЪТ. И не само на мене, той е приятел и на сестра ми. Как ще водя дело срещу моя бъдещ зет? Живи хора сме, от кръв и нерви, може да сгрешим.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Достатъчно е, че сам съзнавате това.

ПРОКУРОРЪТ. Кое?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Отговорността си.

ПРОКУРОРЪТ. Дали съзнавам, то е друг въпрос. Аз не гарантирам.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. За вас ние гарантираме.

ПРОКУРОРЪТ. Вие!?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Нашата служба.

ПРОКУРОРЪТ. Аха, вашата служба. Но аз не гарантирам. Спомените са нещо опасно, Николов – влияят. А аз съм прокурор и трябва да решавам според закона и съвестта си. Законът си е закон, но съвестта?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Във вашата съвест никои не се съмнява.

ПРОКУРОРЪТ. Не се обиждайте! Да бях на ваше място, и аз щях да постъпя така. Павел е популярен. Хората го обичат. И най-малкото колебание може да предизвика безброй усложнения.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*оставя чашката*). Кафето е отлично.

ПРОКУРОРЪТ. Брат ми го донася от чужбина.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Защо колебания?

ПРОКУРОРЪТ. Защото има повод.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Какъв?

ПРОКУРОРЪТ. Липсата на доказателства. Намерете нещо конкретно: организация ли е създад, позиви ли е разпръсквал, града ли се е готвил да вдигне във въздуха – посочете факти!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Стенограмата от пленума четохте ли?

ПРОКУРОРЪТ. Всеки има право да каже каквото мисли. Ако сгреша, ще го поправят.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Но подтекстът!...

ПРОКУРОРЪТ. Николов, важен е текстът, а не подтекстът.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. А писмото?

ПРОКУРОРЪТ. Между впрочем, от кого е то?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. От хора.

ПРОКУРОРЪТ. Хората си имат имена, а тука имена не виждам.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Може да са се изплашили. Знаете атмосферата...

ПРОКУРОРЪТ. По същата логика с едно анонимно писмо и мене може да обявите за враг.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*смее се*). Вас?

ПРОКУРОРЪТ. И мене, и много други. (*Като ходи назад-напред*.) Обвинението се гради на нещо реално, Николов. Не ме поставяйте в неудобно положение.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Всичко, което е необходимо, ще ви бъде доставено, другарю прокурор.

ПРОКУРОРЪТ. Погрижете се. (*Сяда, трие чело*.) Напоследък взеха да ме стягат обръчите.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Работа. Много работа.

ПРОКУРОРЪТ. Иге ми да се запиелея из планината, да се затворя в някоя хижа...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Да мине и това дело, пък после...

ПРОКУРОРЪТ. Ами ако не стигнат сили?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Ще ви помогнем.

ПРОКУРОРЪТ. Ще ми помогнете. Знам аз как помагате. (*Усмивва се.*) Дано не стане нужда! Но приятелството си е приятелство, службата си е служба, дългът трябва да се изпълнява. (*С голям червен молив пише резолюция и подава папката.*) Кога ще го арестувате?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*поема папката*). Още в тъмно джипката замина за строежа.

ПРОКУРОРЪТ (*прехваща устни*). Както винаги, както винаги...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Както винаги, когато се налага!

ПРОКУРОРЪТ (*отива до прозореца*). Зима, казвате. Градът прилича на нощви с брашно и хората щъкат като буболечки. (*Дъха в стъклото.*) Лег! Трябва да издишаш цялата си душа, за да пробиеш едно колелце в стъклото.

Вниманието на Следователя е привлякла някаква снимка на бюрото.

ПРОКУРОРЪТ (*забелязал това, обръща се*). Подарък за стария.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Извинете, забравих да ви поздравя с годишнината на баща ви!

ПРОКУРОРЪТ. Четохте ли вестниците?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. И вестниците четох, и по радиото чух. (*Навежда се над снимката.*) Полицейска?

ПРОКУРОРЪТ. Изрових я от архивата. (*Показва на снимката.*) Ето го бай Коста. Този вляво. Двайсет и трета година, първото антифашистко възмущение... А този?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Прилича ми – на кого, на кого?

ПРОКУРОРЪТ. На Павел да ви прилича?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Как на Павел?

ПРОКУРОРЪТ. Баща му. Неговият и моят... Бащите

вървят заедно, Николов, заедно на смърт! А синовете... Единият подписва заповед за арестуването на другия. Хубав подарък ще занеса на баща си, няма какво да се каже, хубав! Както са се събрали вкъщи, обстановката тържествена, песни, музика, поздравници – пристигам аз и – представяте ли си? Но аз си представям. Като затворя очи, и всичко си представям с най-малките подробности...

Осветлението бавно гасне, само един лъч остава да трепти по лицето на Прокурора, но в този лъч е неговата мисъл за бащиния дом, за хората, които са го отгледали и възпитали.

II. ПРАЗНИКЪТ

142

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Когато затвори очи, човек ясно вижда онова, което го вълнува и тревожи. Затуй холът в къщата на Костагин Войнов трябва да бъде такъв, какъвто си е в действителност – нито беден, нито богат. На масата, покрита в бяло, пламти огромен букет червени карамфили. Донесла ги е Росица специално за юбилея на баща си. Сега тя припряно звъни по телефона, но никой не ѝ отговаря. Боян е кръстосал крака във фотьойла до радиограмофона и чете вестник.

РОСИЦА (*затваря телефона*). Не отговаря.

БОЯН (*разсеяно*). Напоследък прокурорите са твърде заети.

РОСИЦА. У-у, каква дума – прокурор! Кара ме да треперя. Брат ми е, а треперя. Б-рр! Да беше си избрал по-святна професия. (*Заема се да подрежда масата.*)

БОЯН (*оставя вестника*). Да беше станал селски гаскал?

РОСИЦА. Че лошо ли е? Поне щеше да използва красноречието си да възпитава деца. А мой – прокурор!

БОЯН (*оправя се пред огледалото*). Да чистиш обществото от мръсотията, не е по-малко благородно, сестро.

РОСИЦА. Разбира се, разбира се! Той ще чисти мръсотията, ти ще я увеличаваш.

БОЯН. Пак нещо си обидена на търговията.

РОСИЦА. Малко е да се каже – обидена. Търся едно, твоята търговия ми предлага друго.

БОЯН. Както знаеш, бате ти работи на друг сектор, на външния. Аз не внасям, а изнасям.

РОСИЦА. Всички търговци сте от един дол гренки.

БОЯН. Bravo, bravo! (*Отново се заема с вестника.*)

РОСИЦА. Ето така се приема критика! Благодарих и продължаваш да вършиш същото.

БОЯН. Всеки трябва да върши онова, което му е възложено. Обществото си е разпределило кадрите: един ще търгува, друг ще наказва престъпници...

РОСИЦА. Но да си учител е друго! На учителите народът паметници издига. А на кой прокурор е издигнал паметник? На кой търговец?

БОЯН. С тебе наглава излиза ли се!

РОСИЦА. Ура, за учителите! (*Чука на вратата вляво.*) За учителите, тамко!

БОЯН (*погмизва ѝ*). Цял час се гиздосва, сякаш сватове ще посреща.

РОСИЦА. Че защо не? Дъщеря му е мома. Колко народ ще нагойде – хиляди! И всеки ще благодари на своя учител; и всеки ще му носи по един подарък – светлината на очите си. А ние какво ще му подарим? (*Обикаля около брат си.*) Какво има в този пакет?

БОЯН. Тайна! (*Прибира пакета по-близо до себе си.*) Не в смисъл, че е кой знае какво, но все пак...

РОСИЦА. Опаковката е чуждестранна.

БОЯН. И струва доларчета.

РОСИЦА (*като се мъчи да отгатне*). Турско наргиле? Сега бай Коста пред камината, заобиколен от гечурлига, пуши и важно, важно разказва спомени.

БОЯН. Не-е!

РОСИЦА. Тогава – астраганен калпак?

БОЯН. Не-е!

143

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

РОСИЦА. Познах! Пуловер от австралийска вълна – да си топли ревматизма.

БОЯН. Много си любопитна, ще погрознееш.

РОСИЦА. И-и, голямо чудо! Няма да ти изям подаръка. Или е нещо за ядене? Един търговец какво друго може да измисли освен нещо за ядене! Пфу! (*Отново чука на вратата.*) Тамко, злоупотребяваш с търпението на масите!

БОЯН. И на масата!

РОСИЦА. Стига си надничал в огледалото! И така, без оргените, си хубав. Пък и вестниците гостатъчно те разкрасиха.

БОЯН (*чете гласно от вестника*). „Днес цялата наша общественост с особена гордост отбелязва...“

РОСИЦА (*към вратата*). Чуваш ли, чуваш ли? Цялата наша общественост, и то с гордост...

БОЯН. „Роген в бедно семейство...“

РОСИЦА. Това той сам го знае.

БОЯН. Това сега е много важно – да си роген в бедно семейство. (*Чете.*) „От младини застанал в редиците на прогресивното учителство...“

РОСИЦА. Чети оттука!

БОЯН. За учителството толкоз!

РОСИЦА. Лъжеш! (*Гравва вестника от Боян, прибегва с поглед по страницата.*) Ето!... (*Чете.*) „Той – т.е. другарят Войнов – неуморно учи и възпитава младежта на любов към труда, на вяност към народа. Истински народен учител, той разнася в шепи огнеца на велики идеи. Откъдето мине, навсякъде никнат съзвездия от борци...“ (*Хвърля вестника, импровизира.*) Скъпи бай Коста, любими учителю! На тебе ние дължим вярата, чистотата, трудолюбието и, аз бих казала, себе си. Ние няма какво повече да добавим, освен да ти стиснем ръка, да те прегърнем и да ти се поклоним

ниско, гоземи, както деца се покланят на своя роген баща!

Вратата се отваря и влиза бай Коста – пременен, с оргени на гърдите. Боян пуска грамофона и в хола еква „Дружна песен“.

ВОЙНОВ (*предвзето разсърден*). Кой ми разваля празника с тези гитирамби? Росе, Росице, Русано! Ще ти изгърпам ушите!

РОСИЦА (*хвърля се към баща си, прегръща го, целува го*). Тамко! Милчък!

БОЯН (*също прегръща и целува баща си*). Здрав да си, тате!

ВОЙНОВ. Здравето ми е като планина. Как беше – „В здраво тяло – здрав дух“?

БОЯН. Mens sana in corpore sano.

ВОЙНОВ. Аз бих казал: „В здрав дух – здраво тяло!“ Е, деца... А Милко къде е?

Откъм входа се чува шум.

БОЯН. Закъснява, но пристига.

Росица посреща Прокурора; той никак не подхожда с вида си на възцарилото се вкъщи настроение.

МИЛКО (*на баща си*). За много години, комсомолец!

ВОЙНОВ. За много години, старик!

Хващат се за раменете и взаимно се разтърсват.

РОСИЦА (*на Милко*). У, изпълни стаята със зима!

ВОЙНОВ. Игу го камината да се стоплиш!

МИЛКО. Такъв стуг, че камък и гърво се пука. (*Вади*

от джоба си купчина вестници и ги подава на баща си.) Указ.

БОЯН. Честито, тате!

РОСИЦА. Честито! (От радост подскача и бие баща си по гърба.)

БОЯН. И то първа степен! Браво, браво!

ВОЙНОВ (трогнат, клати глава). Няма да си кривя душата, радвам се! Но най-голямата ми радост сте вие, деца! (Оставя вестниците, събира всички около себе си.) Да беше жива майка ви, но... за тъжни неща няма да споменаваме! Хайде, Росе! Хайде, гъще! Да се чукнем! Налей!

Росица налива.

ВОЙНОВ. Ще ми разрешите не по обичая пръв да говоря. Аз съм щастлив! Може да живея дълго, може да не живея...

БОЯН. Какви са тези панихида?

ВОЙНОВ. Едно ще ви кажа! Бъдете винаги такива, каквито ви познавам. Няма за човека по-голямо щастие от това да чуе в края на живота си една хубава дума. Пожелавам и вие да чуете тази дума! И аз да съм жив... Искях да ви кажа повече, но... наздраве!

Чукат се, пият.

БОЯН. А сега моята изненада. (Спира грамофона.) Моля! (Разтваря пакета, вдига над главата си тумбеста червена бутилка, твърде оригинално украсена.) Вино! То е наляно в годината, когато ти си се родил, тате! Литър сок от френската земя! Всяка чашка те подмладява с по десет години.

ВОЙНОВ. Значи, ако изпия цялата бутилка, ще пропъзля?

БОЯН. И пеленки ще потрѣбват!

РОСИЦА. И биберонче!

Смяят се.

БОЯН. Виното е чародейно — за мерак, за галак; възвръща младостта, укрепва здравето, подобрява настроението...

ВОЙНОВ (поема бутилката, с любопитство я опипва). А цвета на косата променя ли?

БОЯН. След две глътки с хубава закуска бялата коса се превръща в червеникава.

ВОЙНОВ. Бива те за търговец! Франция! (Подпява.) „Напред, деца на свободата, генят на правдата гойде...“

БОЯН. И плочата е от мене — „Дружна песен“!

МИЛКО. А това от мене. (Подава на баща си снимката.)

ВОЙНОВ (необикновено развълнуван). Я! Къде я намери?

МИЛКО. Работата на прокурорите е понякога да се ровят из полицейските архиви.

БОЯН. И да ни доставят неприятности.

ВОЙНОВ (завладян от спомена). Фашистите ни навързаха един по един за букачките. Опекоха овена, го вечерта пуха. Пият, пеят и се прицелват в нас. Четирима успяхме да се отвържем и забихме в шумата. (На Росица.) Този е бащата на Павел. (На Милко.) Трябва да съм бил на твоята възраст... (Тихо.) Помнете тези неща, деца мои! Когато гойде ден да строите храмове на свободата, ей тези снимки ще ви бъдат иконите! (Слага снимката на масата.) А ти, гъще? Какво си ми приготвила?

РОСИЦА (закачливо). Познай!

ВОЙНОВ. Не ме измъчвай!

от джоба си купчина вестници и ги подава на баща си.) Указ.

БОЯН. Честито, тате!

РОСИЦА. Честито! (*От радост подскача и бие баща си по гърба.*)

БОЯН. И то първа степен! Браво, браво!

ВОЙНОВ (*трогнат, клати глава*). Няма да си кривя душата, радвам се! Но най-голямата ми радост сте вие, деца! (*Оставя вестниците, събира всички около себе си.*) Да беше жива майка ви, но... за тъжни неща няма да споменаваме! Хайде, Росе! Хайде, гъще! Да се чукнем! Налей!

Росица налива.

ВОЙНОВ. Ще ми разрешите не по обичая пръв да говоря. Аз съм щастлив! Може да живея дълго, може да не живея...

БОЯН. Какви са тези панихиди?

ВОЙНОВ. Едно ще ви кажа! Бъдете винаги такива, каквито ви познавам. Няма за човека по-голямо щастие от това да чуе в края на живота си една хубава дума. Пожелавам и вие да чуете тази дума! И аз да съм жив... Исках да ви кажа повече, но... наздраве!

Чукат се, пият.

БОЯН. А сега моята изненада. (*Спира грамофона.*) Моля! (*Разтваря пакета, вдига над главата си тумбеста червена бутилка, твърде оригинално украсена.*) Вино! То е наляно в годината, когато ти си се родил, тате! Литър сок от френската земя! Всяка чашка те подмладява с по десет години.

ВОЙНОВ. Значи, ако изпия цялата бутилка, ще пропъзля?

БОЯН. И пеленки ще потрябват!
РОСИЦА. И биберонче!

Смеят се.

БОЯН. Виното е чародейно – за мерак, за галак; възвръща младостта, укрепва здравето, подобрява настроението...

ВОЙНОВ (*поема бутилката, с любопитство я опипва*). А цвета на косата променя ли?

БОЯН. След две глътки с хубава закуска бялата коса се превръща в червеникава.

ВОЙНОВ. Бива те за търговец! Франция! (*Подпява.*) „Напред, деца на свободата, денят на правдата гойде...“

БОЯН. И плочата е от мене – „Дружна песен“!

МИЛКО. А това от мене. (*Подава на баща си снимката.*)

ВОЙНОВ (*необикновено развълнуван*). Я! Къде я намери?

МИЛКО. Работата на прокурорите е понякога да се ровят из полицейските архиви.

БОЯН. И да ни оставят неприятности.

ВОЙНОВ (*завладян от спомена*). Фашистите ни навързаха един по един за букачките. Опекоха овена, до вечерта пиха. Пият, пеят и се прицелват в нас. Четирима успяхме да се отвържем и забихме в шумата. (*На Росица.*) Този е бащата на Павел. (*На Милко.*) Трябва да съм бил на твоята възраст... (*Тихо.*) Помнете тези неща, деца мои! Когато гойде ден да строите храмове на свободата, ей тези снимки ще ви бъдат иконите! (*Слага снимката на масата.*) А ти, гъще? Какво си ми приготвила?

РОСИЦА (*закачливо*). Познай!

ВОЙНОВ. Не ме измъчвай!

РОСИЦА. Познай, познай!

ВОЙНОВ. Напоследък врачките са дефицит. Остана само петричката, но скоро ще сме се виждали.

РОСИЦА (*разперва ръце и прави широк кръг из хола*). В чест на тази тържествена седемдесетгодишна дъщерята на другаря Костагин Войнов, неговата любима дъщеря, реши днес следобед да сключи граждански брак!

Оживление. Милко мълчаливо се отдръпва до прозореца.

БОЯН. Втасахме я!

ВОЙНОВ (*милва Росица*). И за кого, ако не е тайна? Да не би?...

РОСИЦА. За него, тамко!

ВОЙНОВ. Ех, ти! Разходки, разходки и ето ти тебе!... Павел?

РОСИЦА. Павел!

БОЯН. Браво, сестро! Значи, за тебе мнението на брат ти не струва пукната пара!

РОСИЦА (*весело*). За пукната стока – пукната пара!

БОЯН. Браво, браво!

ВОЙНОВ (*на Боян*). Момчето е добро!

БОЯН. Не споря. Но в нашето семейство не бива да близа кой да е. Така ли е, Милко?

Милко мълчи.

РОСИЦА (*на Боян*). Той не е кой да е, а мой другар!

БОЯН. И другар на разни...

ВОЙНОВ. На какви разни?

РОСИЦА (*на баща си*). Не му харесват черните очи!

БОЯН. Не че са черни, а това, накъде гледат.

РОСИЦА. В мене гледат!

БОЯН. Я в тебе, я в нашето семейство.

РОСИЦА (*с гняв*). Не ти позволявам да говориш така за Павел.

БОЯН. Разбери, сестро, не става дума само за тебе. Става дума за името на нашето семейство, за нашата чест.

РОСИЦА. Павел не е по-лош от нас!

БОЯН. И приятелите му не бяха, но сега гният в гран-гольника.

РОСИЦА. Аз не за приятелите му ще се женя.

БОЯН. И той е същата стока.

Росица тропва с крак.

ВОЙНОВ (*на Росица*). А ти не се ренкай! (*На Боян*.) Казвай да вугим!...

БОЯН (*свива рамене*). Мой дълг е да предупредя.

РОСИЦА. Предупреду, и точка!

БОЯН (*на Милко*). А ти мълчи, мълчи там!

РОСИЦА (*на братята си*). Ако сте искали да ми развалите настроението, успяхте! Продължавайте си празника без мене! (*Излиза*.)

Боян и бай Коста очакват намесата на Милко.

МИЛКО (*взема снимката от масата, върти я в ръцете си, после я обръща*). Преди два часа Павел е бил арестуван.

БОЯН (*стреснат*). Като че ли съм знаел!

ВОЙНОВ. В какво е обвинен?

МИЛКО. В най-лошото.

ВОЙНОВ. Как, не е възможно?!

МИЛКО. Възможно, невъзможно...

БОЯН. Аз откога погодурах.

Пауза.

БОЯН. Не в смисъл, че бях сигурен, а просто госещах се. Добре, че не го загизнаха оттука.

МИЛКО (на баща си). Дойдоха, поискаха разрешение, аз подписах...

ВОЙНОВ. А мотивите?

МИЛКО. Враг!

ВОЙНОВ. Какво е извършил?

МИЛКО. Носел в джоба си една атомна бомбичка.

ВОЙНОВ (строго). Как отговаряш на баща си!

МИЛКО. Както отговарят и на мене.

ВОЙНОВ. Но аз не мога да отговарям на сестра ти така! Трябва да ѝ кажа нещо, да я успокоя. Това са гържавни работи, пазят се в тайна, но аз не съм случаен човек и от мене няма защо да криеш...

Влиза Росица с купчина тетрадки под мишница.

РОСИЦА. Довиждане, татко.

ВОЙНОВ. Къде, моето момиче?

РОСИЦА. На село, при децата. Половин час път. Те повече ме обичат и уважават от моите братя.

Дълга пауза.

РОСИЦА. Защо млъкнахте като на погребение? Какво толкоз се е случило?!

ВОЙНОВ (предпазливо). Росице!

РОСИЦА. Да, татко?

ВОЙНОВ. Не ходи днес на училище, остани днес при мене!

РОСИЦА. Никога не съм отсъствала от работа. Децата ме чакат... Какво се е случило?

ВОЙНОВ. С Павел нещо... (Направо.) Павел е арестуван.

РОСИЦА (не може да проумее). Кога? Снощи бяхме заедно...

БОЯН. Аз трябва да си ходя. Малкият е зле. Ще заведа лекар и веднага ще се върна. Жалко за празника, тате! (На Милко.) А ти мълчи, мълчи. (Чувствайки се неудобно, Боян излиза.)

Милко тръгва след него.

ВОЙНОВ. И ти ли бързаш?

МИЛКО. Работа ме чака.

РОСИЦА (изведнъж). Ти си издал заповед!

ВОЙНОВ. Спокойно... Дъще!

РОСИЦА (с нарастващ гняв). Той! Те гвамата!... И той!

ВОЙНОВ. Бате ти не е виновен.

Милко се облича.

РОСИЦА (отподире му, вика). Къде? Да го видиш как изглежда вързан? Пак ще изглежда под човек от тебе!...

Милко затръшва вратата зад гърба си.

ВОЙНОВ. Тихо, хората слушат!

РОСИЦА. Да слушат! (Хваща се за главата.) Тамко, как можаха?

ВОЙНОВ. Седни! Ето тука! (Придърпва към нея фотьойла.) Успокой се!

РОСИЦА (плаче). И защо, защо? Какво им е направил?

ВОЙНОВ. Сигурно е сбъркал...

РОСИЦА. Не! Павел е честен, толкова добър и честен!

ВОЙНОВ. Може да е сбъркал!

РОСИЦА. Не, не!

ВОЙНОВ. Животът е пълен с изненади, моето момиче!

Мислиш за човека едно, вярваш му, обичаш го, а излиза друго. Случва се.

Пауза.

ВОЙНОВ. И на мене ми е тежко. Павел израсна, гето се вика, при нас. Но знам ли го какво е правил?... Щом Милко е подписал, не е току-така. Ще почакаме, ще видим. Ти не си малка, трябва да имаш сили да понесеш и едно разочарование.

РОСИЦА. Никога, никога!

ВОЙНОВ. Пък ако е грешка, може и да е грешка, случват се грешки – ще го освободят.

Отвън се звъни. Бай Коста отваря. Влиза стара жена, селянка.

ВОЙНОВ (*Като ѝ взема торбичката, объркан.*) Я, Мунка! (*На Росица.*) Леля ти Мунка...

Двете жени – майката и любимата – се разбират от един поглед.

РОСИЦА (*хвърля се към майката на Павел.*) Лелко! Лелко Мунке!...

МАЙКАТА (*високо*). Развалиха ви сватбата! Е, Коста, щяхме сватанаци да станем! На кого се зловидя?

ВОЙНОВ (*поднася ѝ стол*). Стопли се, Мунке! По-близо, по-близо до камината!

МАЙКАТА (*сяда*). Душа на огън не се топли, Коста. Душицата ми замръзна. От строежа го взели, както си работел. Дойде едно хлапе: „Лелю Мунке – вика, – бате Павел го прибраха.“ „Къде го прибраха?“ – питам. „Арестуваха го.“ „Че сега не е фашистко комунисти да арестуват!“ „Това е – вика, – взеха го.“ И главата ми се замая, Коста. Къде да идя? Седнах в рейса и право при тебе. С ба-

ща му бяхте приятели, ти ще ме утетиш, при тебе съм дошла. А ти мълчиш!...

ВОЙНОВ (*на Росица*). Направи един чай за леля си Мунка!

МАЙКАТА. И чай няма да ме стопли, Коста. Ти гума ми издумай! Пък ако ти не знаеш, Милко повикай! Нали е прокурор? Под знайва. Дано не е нещо лошо! Павел ми е едничка рожба... Колко пъти съм му викала: „Павле, не си пъхай гагата навсякъде, не се смразявай с хората, хора всякакви!“ А той – дойде лятос в отпуската, размири селото и с председателя се скара. Все той света ще оправя, все той начело! „Ще ти изядат главата – му гугам, – душмани – много!“ И нъ! Що ми дойде до главата, Коста! А ти мълчиш!... (*Силно.*) Викай Милко де!

ВОЙНОВ (*подчинява се*). Сега, Мунке! Сега ще го повикам.

Бързо затъмнение

III. ВТОРОТО РЕШЕНИЕ

Въображението на прокурора се е разиграло само няколко мига; само няколко мига е прекъснал разговора със следователя, за да започне отново; уж нищо особено не се е случило, но внимателният поглед на следователя лесно голавя промяната; прокурорът е разстроен, сините жилки на челото му ускорено туптят, той стои като стълпсан пред пропаст.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Вие като че ли преживявате?

ПРОКУРОРЪТ. А?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Преживявате, казвам.

ПРОКУРОРЪТ. Не, аз не преживявам, а си мисля... Пък и да преживявам, има ли значение? Пържолата, като я хвърлиш на огъня, също преживява. Важно е друго! Я ми дайте папката, забравих да уда-
ря печат.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*подава папката*). Излишна формалност.

ПРОКУРОРЪТ. Прокурорът също е формалност.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Но такава, без която не може.

ПРОКУРОРЪТ. Значи, печат е нужен!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Нали има подпис?

ПРОКУРОРЪТ. Подписът си е мой. Лично мой. А като му сложа печат, става вече подпис на гържабата. (*Изважда печата от чекмеджето.*) Сегнете!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Бързахте за вкъщи.

ПРОКУРОРЪТ. Празникът няма да избяга. Ще пием ли по едно кафе? (*Налива.*)

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*сяда и поема чашката, която Прокурорът му подава*). Казахте, че не е важно какво преживявате?

ПРОКУРОРЪТ. Николов, ние с вас сме от една групава черга. Ние си приличаме и аз искам да разберете, че не се касае за някакви си там преживявания, а за нещо много по-важно. Касае се за последиците от моето участие в тази история.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Предполагаме, че ще бъдат отрицателни?

ПРОКУРОРЪТ. Сигурно.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Защо?

ПРОКУРОРЪТ. Ще започнат приказки, че съм приятел на Павел, че сестрата е негова изгора...

Двамата пият кафе.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Ако се съобразяваме с клюкарите, изобщо не бива да си гледаме работата.

ПРОКУРОРЪТ. Дело то ще се опорочи.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Ще се намери начин да им запушим устата.

ПРОКУРОРЪТ. Но не е само това.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Аз ви слушам!

ПРОКУРОРЪТ. Казано направо...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Да?

ПРОКУРОРЪТ. Аз сам бих проявил известно пристрастие. От стремеж да бъда обективен, да не се погдам на лични чувства, от съвсем естествен стремеж гумите ми да не бъдат изтълкувани превратно, аз бих пресолил гозбата.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Такава гозба и да се пресоли не е беда. Но да допуснем, че сте прав, какъв изход предлагате?

ПРОКУРОРЪТ. Колегата.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*внимателно оставя чашката*). Вашият колега?

ПРОКУРОРЪТ. Той е чудесно момче, подготвен юрист. Ще гопадне и по характер.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Вие сериозно ли?...

ПРОКУРОРЪТ. Николов, не сме се събрали да си разпавяме вицове.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Позволете! Аз ви уважавам, знаете колко ви уважавам, но позволете и ние да си имаме мнение! Ние държим на вас, другарю прокурор! Лично на вас. На вашия опит. Ако щете, на вашето име. И аз се учудвам, че в такива подробности разглеждате едната страна на въпроса, а другата, по-важната, забравяте. Вие се боите от приказки, от пристрастие и поради това искате да се откажете. Е, добре, а как ще бъде изтълкуван вашият отказ? И то не от кляукарите, а от онези, които ви вярват и разчитат на вас?

ПРОКУРОРЪТ. Нали заявихте, че не съм дал повод на никого да се съмнява в мене!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. И не отричам. Но се учудвам, защото тъкмо сега искате да дадете повод.

ПРОКУРОРЪТ. Вие май че ме заплашвате?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Криво ме разбрахте.

ПРОКУРОРЪТ. Поне намеквате.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Аз само ви обърнах внимание как може да се изтълкува вашият отказ.

ПРОКУРОРЪТ. Това не е отказ, а разумно и обмислено предложение.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Нека да е така! Но и да е така, съществува опасност това ваше предложение, макар че е разумно и обмислено, да се изтълкува като несъгласие, дори като действие в полза на врага. Върху това исках да ви обърна внимание, и то от най-добри чувства, уверявам ви!

ПРОКУРОРЪТ. Николов, я ми кажете честно, защо толкова държите на мене? Аз ли съм единственият? Аз ли съм незаменимият?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Защо ли? Ще ви кажа.

ПРОКУРОРЪТ (*оставя чашата*). Но честно!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Защото вие умеете да разпалвате революционна страст, другарю Прокурор. Има много обвинители, такива едни – фъфлят, чешат се по врата, гледат като риби, бърбят под носа си – да потънеш в земята от срам. А вие... (*Става.*) Вие сте талант, природата ви е надарила с глас, с фигура, с красота и ум! Когато вие говорите, сякаш камбаните на „Александър Невски“ звънят; в очите ви гори някакъв ботевски плам и гумите ви падам като чукове върху главата на подсъдимия. Ето цялата тази страшна сила ние искаме да се стовари върху Павел Несторов! Това дело трябва да стане събитие, а не някаква скопена провинциална история. И това може да извършите вие! Вие и никои друге!

ПРОКУРОРЪТ. Избавете ме от неудобството да се изчербявам!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Аз не ви правя комплименти. Когато вие говорите, съдебната зала пращи от народ. И аз често идвам. Седна на задната скамейка и слушам, и стискам юмруци. Кажете ми в такъв момент: „Хвърли се под влака!“ – ще се хвърля. Кажете ми: „Убий!“ – ще убия! Ето какъв резултат очакваме ние.

ПРОКУРОРЪТ (*след дълга, изпитателна пауза*). Николов, на колко сте години?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*смутен*). На двайсет и осем.

ПРОКУРОРЪТ. На двайсет и осем... (*Замисля се.*) А помните ли „Силно да любят и мразят“?... И да любят! Само да обичаш или само да мразиш, това е

непонятно за мене. Защо така леко се лишавате от половината на своята човешка същност?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*бавно, с усилие*). Не аз се лиших от половината на моята човешка същност, другарю прокурор. Мене ме лишиха. Из корен ми изтръгнаха онази половина, с която можех да обичам. Няма в сърцето ми място за обич. Там всичко е изпепелено, почерняло, глухо. Аз живея само с едната си половина, с онази, която мрази. И не се срамувам да призная. Дори в службата не участвам с обич.

ПРОКУРОРЪТ (*заинтересувано*). А как, с какво?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. С преданост! Познавате ли тази дума – преданост! До последен гъх, до последен миг. Навсякъде и винаги! Но... да оставим тази тема. Не съм свикнал нито да се кълна, нито да се изповяavam...

ПРОКУРОРЪТ (*със съчувствие*). Сигурно твърде рано са ви обидили, братле. Твърде рано и твърде жестоко.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*на себе си*). Аз съм сукал от мъртвата гръд на майка си, другарю прокурор. В уста ми е все този вкус на пръст, примесена с кръв. А баща ми го насякоха на парчета пред очите ми; цяла седмица селските кучета виха около нашата къща. (*Потреперва.*) Обич ли? Обичта е милост и прошка, а аз не искам да милвам и прощавам. Аз ще отмъщавам. Аз ще връщам на убийците докрай. Тъпкано ще им го връщам! Не зъб за зъб, а два за един! Не око за око, а две за едно...

Прокурорът става, разхожда се, гледа в залегения прозорец, спира до Следователя и слага ръка на рамото му.

ПРОКУРОРЪТ. А с работата как сте? Уморявате ли се?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*тръсва глава, опомня се*). Уморяват се магаретата. А ние се уморяваме, когато спрем да работим.

ПРОКУРОРЪТ. С това остроумие ми подсякохте краката.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*усмихва се*). Искате да кажете, че сте уморен?

ПРОКУРОРЪТ. Нещо подобно.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Човек се уморява не само от бездействието, но и от прекалено умване. А вие, изглежда, сте склонен... Да ви пратим в Боровец? Ще си починете един месец, а после с пресни сили... Следствието кой знае кога ще завърши! Или сте болен?

ПРОКУРОРЪТ (*с горчива усмивка*). Нещо такова.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*като го докосва за лакътя*). Страхът е също болест. И то опасна болест. Но щом сте здрав... тогава аргументите ви се изчерпаха. Значи, оставате!

ПРОКУРОРЪТ. Не, не! Колегата!... Помислете малко и ще разберете, че съм прав!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*изпод вежди, многозначително*). Аз няма какво да мисля. Вие мислете, другарю прокурор! Хубаво мислете! Защото няма никаква причина да се отказвате.

ПРОКУРОРЪТ. Причини има, Николов. Но аз се питам – дали това е изходът, къде е изходът?...

И пак осветлението гасне и само един лъч остава да трепти по лицето на Прокурора, но в този лъч е неговата мисъл за онова, което неизбежно ще се случи там, в бащиния му дом.

IV. ИЗПИТАНИЕТО

Костагин Войнов е сам в хола, приготвя се да излезе, защото Милко все още се баби. Защо се баби? Оттатък в стаята го чака леля Минка. Вниманието на стареца е готам погълнато, че не забелязва кога влиза Боян, нито чува първите му думи.

БОЯН (*зъзне*). Попитали едно циганче: „Колко градуса е навън?“ – а то отговорило: „А бе, бате, трябва да има хилядо под нулата!“

ВОЙНОВ (*сухо*). Как е детето?

БОЯН. Вдигнало малко температура, булката се паникьосала. Само харчим пари за лекари. Лудо дете! Дай му игри, пързалки – не се спира! А на урок по английски време. От миналата година все едно повтаря: „О кей, фадъ“, „О кей, магъ!“. „Фадъ“ и „магъ“!

ВОЙНОВ. На тебе се е метнало. И ти трудно възприемаше.

БОЯН (*привидно обиден*). Хайде сега – с моите камъни по моята глава.

Баща му не реагира.

БОЯН. Сестрата как е?

ВОЙНОВ. Плаче.

БОЯН. Из града вече се разчуло.

ВОЙНОВ. Като гръм от ясно небе.

БОЯН. Не съвсем... Аз предупреждавах.

ВОЙНОВ (*извърща се*). Вие имате ли пръст в тази история?

БОЯН. Кои ние?

ВОЙНОВ. Ти... Милко...

БОЯН. Как можа да помислиш? Аз предупреждавах, но то беше от загриженост. Клеветник и доносчик никога не съм бил. Бях подочул нещо, пък и можеше да се предположи...

ВОЙНОВ. Защо сестра ти не е могла да предположи, а ти?

БОЯН. Любовта винаги е спяпа, татко.

ВОЙНОВ. Дотолкова спяпа, че да не види един враг на народа... Не знам, не знам.

БОЯН. Един господ знае!

ВОЙНОВ (*като не успява да си завърже връзката, млатя я пред огледалото, закопчава сакото си и високо вика*). Но ние в господ не вярваме. С нас господ не разговаря!

БОЯН. Стар човек си, бих те посъветвал – по-далече от огъня! Сериозно.

ВОЙНОВ. Съдбата на Павел е също нещо сериозно, синко.

БОЯН. От мене толкоз.

Чула гласове в хола, влиза леля Минка.

БОЯН (*целува ѝ ръка*). Добре дошла, лельо Минке!

МАЙКАТА. Стори ми се Милко... Тази пуста политика, да опустее дано! Павле, Павле! Баща му се затри с нея, сега и той. Бял ген не видях. Цял живот по затвори! Хората по сватби, аз по затвори! Кой душманин му изяде главата? Не си ли чул, Бояне?

БОЯН. Е, то ако беше за чуване, щях да чуя, лельо Минке, но не е. На делото всичко ще чуем.

МАЙКАТА (*като жегната*). Не думай! За какво ще е това дело? Нито е крал, нито е убивал!

Пауза.

МАЙКАТА. Хората къщи дигат, палати, а ние – на камънака, все в старата колиба живеем. Ханката си от устата на другите даваше. За какво ще го съдят? Ти не знаеш, затуй хортуваш. (*Пауза.*) Коста, Росица много плаче. Аз, дето се вика, съм майка, че толкоз не се трепя. (*На Боян.*) Ще е направил някоя пакост. Да го натупам! За ум и разум! Пък да не го осакатят бре!... (*Объркана.*) Е, аз ще уда отпатък, пък като гоїде Милко, викайте ме! (*Излиза.*)

БОЯН (*след като придружава леля Минка*). Втасахме я!

ВОЙНОВ. Помощ търси. Майка!

БОЯН. Ами ако са я видели да влиза?

ВОЙНОВ. Къде ще иде? Ние сме ѝ най-близките хора.

БОЯН. Поне като излиза, да не я видят.

ВОЙНОВ. До делото, как да е, ще прекара.

БОЯН (*сепнат*). Ти луд ли си?

ВОЙНОВ. Стаята е свободна.

БОЯН. Една стая тука, знаеш ли на колко килии се равнява там?

ВОЙНОВ. Пък и на сестра ти ще ѝ бъде по-леко.

БОЯН. Точно на четири килии. В краен случай на една по-големичка. Четиримата ще се сместим.

ВОЙНОВ. Не ме плаши с килии, аз съм минавал през килии!

БОЯН. Колко пъти?

ВОЙНОВ. На тебе ли да обяснявам?

БОЯН. А, не, просто питам!

ВОЙНОВ. Какъв е този тон?

БОЯН. Там също ще те питат и мога да те уверя, че

тонът ще бъде подходящ. Трябва да си спомниш не само колко пъти си влизал, но и колко пъти си излизал, и защо.

ВОЙНОВ (*строго*). Бояне!

БОЯН. От тебе все пак нещо ще остане, колкото и да зачеркват. Ами от нас? Ние тепърва ще растем. Ти сам пожела в края на живота си да чуем една хубава дума. Но за да чуем тази дума, трябва да бъдем чисти! Чисти като ей онзи сняг по покривите...

ВОЙНОВ (*гневи се*). Ти не си на покрива, Бояне. Ти си голу, на земята, сред хората.

БОЯН. Но не и в краката им!

ВОЙНОВ. И в краката им! На покрива е лесно да останеш чист. Трудно е тука, тука, в живота! Ти тука се помъчи...

БОЯН. Тъкмо това правя. Затуй ти казвам – лекомислено си постъпил. Моята работа е такава, налага се да пътувам до чужбина. Хайде, мене остави, ами Милко? Сина арестувал, майката прибрал! Смешно! За Росица да не говорим. С нейния характер дълго има да се влачи по калищата от село на село.

Пауза.

БОЯН. Трябва да се внимава, тате! За всяка крачка, за всяка постъпка. Аз не искам да се срамувам от детето си. Прав ли съм?

ВОЙНОВ (*изправя се, готов с обличането*). Може да си прав. Може би аз съм остарял, оглупял и трудно ви разбирам вас, младите. Но аз нямам сърце да изпъдя старата жена. На площада да ме обесят, каквото щат да ме наричат – не мога.

Влиза Милко.

ВОЙНОВ (*удря по масата*). Тя ще си остане тука!

МИЛКО. Каква е тази тревога? Да не е избухнал пожар?

ВОЙНОВ. Пожар, сине! Гори една майка! Влез, тя е там! Утеши я, обясни ѝ...

МИЛКО (*сега се за какво ще е*). Брат ми, тебе по те бива!

БОЯН. А! Мене не бъркайте!

ВОЙНОВ (*на Милко*). Ти си длъжен...

МИЛКО (*рязко*). Нищо не съм длъжен аз!

ВОЙНОВ. Синко, аз те моля, намери две благи гуми! Колкото и дълбоко да са скрити в душата ти, изрови ги, но утеши една майка! Тя затуй е дошла.

МИЛКО. Вървете при колегата! Следствието ще води той.

ВОЙНОВ. Нали щеше ти?...

МИЛКО. Аз съм болен.

И двамата – бай Коста и Боян – заедно реагират с едно: „Ха!“

МИЛКО. Ха, ма – това е.

БОЯН. Браво, братле! Тъкмо се чудех какво липсва на цялата история. Липсвал е пискюл. Да, пискюл! Значи, си болен?

ВОЙНОВ (*на Боян*). Я му цапни един по врата – болен!...

БОЯН. Без обиди, тате! Разрешете да направя една малка сметчица! Аз боравя с две колонки: актив – пасив. В актива вписвам биография, служебно положение, честност, трудолюбие; в пасива – връзките на Павел с нашето семейство плюс любовта му с Росица, плюс гостуването на майка му, плюс готовността на бай Коста да ходатайств-

ва, плюс болестта, забележете – неочакваната болест на прокурора... Теглим черта! В актива остават обезценени стойности, равни на нула, в пасива – няколко неопровержими факта. Общо балансът е отрицателен. Трябва да се плаща! Кой ще плаща? Ние! Хайде, мене остави, но къде отива честта на семейството, твоята чест, тате, твоята чест, братлето ми, честта на Росица? В края на краищата капиталът, който представяваме, не е само наш...

МИЛКО (*прекъсва го*). Твоят ум, брат ми, може би е превъзходен за водене на търговски сделки, но в областта, дето аз работя и дето се решават човешките съдби, едва ли би намерил приложение.

БОЯН. Умът си е ум навсякъде; и честността – честност.

МИЛКО. Думи, думи... Думи, които всеки тълкува, както му е изгодно. (*Вика.*) Оставете ме на мира!

ВОЙНОВ. Я го виж, да го оставим на мира! Искаш да избягаш? (*Уморено.*) Къде ще избягаш, синко? Най-много да стигнеш до себе си. А там какво ще намериш? Отговори, като те питам!

БОЯН. Ха така, тате!

МИЛКО (*сяда*). Искате да знаете моето лично мнение?

ВОЙНОВ (*също сяда*). Павел виновен ли е?

МИЛКО. Добре, ако е виновен, какво?...

ВОЙНОВ. Върви в съда, подготвяй обвинението и не се смущавай, че ти е бил приятел! Той е изменил! Не ти! А изменниците ние мерим с една мярка. Няма баща, няма брат, няма приятел! И пощада няма! Окачи го на бесилката! (*Пауза.*) Или не е виновен?

МИЛКО. Добре, ако не е виновен, какво?...

ВОЙНОВ. Защити го! Помогни му! Не си измивай ръцете като Пилат Понтийски! Бори се за невинния другар! И върви сгрей майка му с канка надежда!

МИЛКО. Дали е виновен, или не, ще зависи от него.

ВОЙНОВ. Как от него?

БОЯН. Именно!

МИЛКО. Ако издържи на разпита – добре, ако не издържи... Малко са онези, които издържат.

ВОЙНОВ. Като в Средновековието – хвърляме те в огъня, пък ако си невинен, бог ще те спаси... И това го говориш ти, прокурорът! Павел ще гори на кладата, а ти ще гледаш отстрани?

МИЛКО. По-добре, отколкото да хвърлям съчки в огъня.

ВОЙНОВ (*изумен*). А-а! Ти си се изплашил? Ти нямаш смелост да си кажеш мнението!

МИЛКО. Все едно, моето мнение ще бъде гунка в морето.

ВОЙНОВ (*приковава поглед в Милко*). Но когато си давал разрешение за арестуването му, ти другояче си разсъждавал.

МИЛКО. И без моето разрешение той пак щеше да бъде арестуван! Аз изпълних една формалност. (*Става.*)

ВОЙНОВ (*също става*). Формалност?... Тогава и човекът е формалност!

МИЛКО. Кажу-речи.

ВОЙНОВ (*едва се сдържа*). Че защо са арестували Павел! Трябвало тебе!... Щом смяташ, че човекът е формалност! (*Гребва шапката си.*) Аз още сега ще уга да ти натрия муцуната!...

МИЛКО (*препръчва му пътя*). Старик, в кое време живееш?

ВОЙНОВ. В наше време, другарю прокурор! В наше!

МИЛКО. Стига си натяквал – прокурор, прокурор!

ВОЙНОВ. Нали си прокурор!

МИЛКО. Прокурор... (*Ходи из хала.*) На мене ми носят папки, които трябва да подписвам, без да ги прочета. Дори обвинителните си речи произнасям по

готови рецепти. Аз нямам право да проверя нито един факт, да поговоря с нито един свидетел. Прокурор! Аз съм изпълнител, разбираш ли? Фигурант! Кукла... Моята задача е да придавам законен вид на незаконни деяния. Прокурор! Нищожество съм аз, а не прокурор! Това ли искаше да чуеш от мене?...

ВОЙНОВ (*загъхано и страшно*). Нищожество... Фигурант... Кукла... Ето що бил моят син! И аз се бия в гърдите: „Вижте ме какъв син имам! Прокурор! Защитник на законите!“ А той бил нищожество! И не се срамува да ми го каже в очите! Аз ще уга, още сега ще уга там, гето трябва, но преди да уга, искам всичко това, което каза тук, да го повториш пред една майка! (*Остро.*) Бояне, викай леля си Мунка!

БОЯН (*сякаш това е очаквал, с жест отваря вратата на съседната стая*). Лельо Мунке!

Влиза майката на Павел.

МАЙКАТА (*като вижда Милко, затичва се към него*). Къде е Павел? Къде е другарчето ти? (*Припада на гърдите му.*) Синчето ми къде е, Милко?

Бързо затъмнение

V. ТРЕТОТО РЕШЕНИЕ

Домашната картина се е стопила като видение, но тя е пробудила в гушата на прокурора нова воля за съпротива срещу натиска на следователя и сега тази воля напират, търси начин да се прояви, да тласне разговора по-нататък.

ПРОКУРОРЪТ. Ще ви призная, Николов...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Стопихте печата от стускане, другарю прокурор!

ПРОКУРОРЪТ (*прехвърля печата от едната в другата си ръка*). Ще ви призная...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Да? Какво ще ми признаете?

ПРОКУРОРЪТ. Бих се отказал, дотегнаха ми тези гела, бих се отказал с удоволствие...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Но?

ПРОКУРОРЪТ. Какво „но“?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Вие казахте „но“ и аз чакам да прогължите.

ПРОКУРОРЪТ. Аз не казах „но“, макар че щях да кажа. Вие отгатнахте. Бих се отказал, но нямам право да избягам от решението на един въпрос, който засяга толкова хора. Ние така сме възпитани, че не можем да избягаме от дълга си. (*Удря печата върху подписа си.*)

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*доволен*). Заслужавате специални поздравии.

ПРОКУРОРЪТ. Сигурно си помислихте: „Попригиснах прокурора и той се опомни“...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Никога не бих си приписал подобна заслуга. Та вие сам! (*Облича балтона си.*) Що се отнася до колебанията, те бяха неизбежни. Имам предвид този случай.

ПРОКУРОРЪТ. За първи път се сблъсквам със себе си, Николов. Носеха ми папки, аз ги подписвах и признавах речи. Хубави речи, огнени, публиката ръкопляскаше. (*Пауза.*) Инерцията е силна, трудно се излиза от нея.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*спира посред стаята*). Не ви разбирам. ПРОКУРОРЪТ. Ще разберете. (*С друг тон.*) Вие ли ще водите следствието?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Вероятно аз.

ПРОКУРОРЪТ. Придружете ме до участъка! (*Сваля от закачалката балтона си.*) Искам да видя Павел.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Да видите Павел?

ПРОКУРОРЪТ. Да го видя и да поговоря с него. (*Облича се.*) Той не е добре със здравето, в полицията го биха по гърдите, хрочеше кръв...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*с чувство на съжаление, че и Прокурорът се е оказал човек със слабости*). Добре, че не сте на мое място, другарю прокурор. Какъвто сте милослив, на граго сърце бихте му простили, дори бихте му се извинили. Защо ще се срещате?

ПРОКУРОРЪТ. Този път всичко трябва да бъде по закон!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*присвива очи*). Как по закон? Излиза, че досега не всичко е било по закон?

ПРОКУРОРЪТ. Как е било, сам знаете. Да не се впускаме в подробности. (*Нетърпеливо.*) Хайде, Николов!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*усмихва се*). Пие ми се кафе, другарю прокурор. (*Взема термоса, налива в две чашки.*) И за вас!

ПРОКУРОРЪТ. Имате да добавите нещо?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Времето е в наши ръце. (*Съблича балтона си, сяда.*) Тука е тихо, топло. А навън е зима, студено. А там е още по-студено, Сибир!

ПРОКУРОРЪТ. Оставете тези многозначителни намеци. Кажете какво има! (*Обезпокоен, сяда зад бюрото.*)

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*като отпива*). Нищо особено. Просто ви се чудя.

ПРОКУРОРЪТ. Аз отговарям за арестувания. Ясно ли се изразих?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Прекалено ясно. Само че... Позволете да попитам: аз не отговарям ли?

ПРОКУРОРЪТ. Никой не отрича.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Тогава защо поемате чужд товар на гърба си?

ПРОКУРОРЪТ. Конституцията ме задължава.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Тя ви задължаваше и преди, но вие не сте проявявали подобни желания.

ПРОКУРОРЪТ (*мрачно*). На вас ли да обяснявам? На вас ли...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Това е обидно, другарю прокурор. И не лично за мене, а за службата, която представям.

ПРОКУРОРЪТ. С какво ви обидих?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. С недоверието си. Онези, които са трупапи тази папка, също са честни и предани хора. Те горят и изгарят генонощно. Те не заслужават вашето недоверие. Нито те, нито аз!

ПРОКУРОРЪТ (*отмества чашката от себе си*). Такова нещо не съм казвал.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Не е нужно да го казвате, то се подразбира.

ПРОКУРОРЪТ. А-ха, подразбира се... Не завиждам на онези, които имат работа с вас.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. И не им завиждайте!

ПРОКУРОРЪТ. Не им завиждам.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Нашата власт се крепи на доверие, другарю прокурор. Ако започнем взаимно да се проверяваме, какво ще излезе?

ПРОКУРОРЪТ. И нашата власт, Николов, и нашето общество. Аз като прокурор представям, тъй да се каже, и едната, и другата страна. Когато едната злоупотреби с доверието на другата, единството се нарушава. Затуй е нужен постоянен контрол, който да запълва пукнатините.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Но това ще разруши единството!

ПРОКУРОРЪТ. Това ще го укрепи!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Въпрос на разбиране. (*Оставя чашката и се заслушва.*)

ПРОКУРОРЪТ. Не, по този въпрос нашите мнения не бива да се различават.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. За съжаление...

ПРОКУРОРЪТ. Не бива! За вас Павел е враг. Главно доказателство – според известната постановка, разбира се – ще бъде самопризнанието. Но самопризнание може да се изтръгне по сто различни начина: половината от тях са редни, половината – нередни. Утре вие ми носите протокола, аз приемам всичко наготово. Ако самопризнанието потвърждава обективната истина – чудесно, но ако то потвърждава една мнима истина, една предварително скроена теза, една лъжа – тогава? Тогава е лошо, Николов! Лошо! Невинен човек ще пострада. Кой губи? Всички. Затуй е нужен контрол, който да не позволява истината да се подменя с лъжа, да се злоупотребява с властта, да се произволничи. И този контрол въз основа на закона го упражнявам аз.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*барабани по бюрото*). С вашия контрол вие ме поставяте на една дъска с врага.

ПРОКУРОРЪТ. Първо, Павел още не е враг, тоест не е показано, че е враг...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Значи, допускате?

ПРОКУРОРЪТ. Разбира се.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Това ли е целта на вашия контрол?

ПРОКУРОРЪТ. Вие сте умно момче...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Аз съм просто селянче, другарю прокурор, едва успях да завърша гимназия и смешно е, че съм седнал да споря с вас, но не съм толкова глупав да не разбера накъде клоните.

ПРОКУРОРЪТ. Към истината, Николов! Към нея! Аз служа на истината.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*избухва*). А аз на кого? На римския папа?

ПРОКУРОРЪТ. Тогава защо се ядосвате? Нашата цел е еднаква, защо се ядосвате? Вие сте убеден, убедете и мене! (*Пауза*.) Но не! Вие смятате, че щом сам сте убеден, аз съм длъжен да приема наготово вашето мнение.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*спокойно*). Такава е практиката.

ПРОКУРОРЪТ (*става*). Знам, знам. Вие можехте да го арестувате, когато си искате, да вършите с него каквото си искате и изобщо да не ме питате – такава е практиката. Можехте да ми съобщите два дни преди процеса, за да изготвя щогоде един обвинителен акт и да си набележа обвинителната реч – такава е практиката! Но вие сбъркахте спрямо практиката, Николов. И сбъркахте два пъти: първия – когато ми поискяхте разрешение, и втория – когато повдохте с мене този разговор. Но грешките си имат своя логика. Първата ви задължава да следвате закона, втората – да мислите със собствения си ум. Вие се отклонихте от практиката, Николов, и аз ще се възползвам. Този път цялото следствие ще ми не под моя постоянен надзор.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Още ли настоявате?

ПРОКУРОРЪТ. А вие какво – помислихте, че ще отсъпня?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Няма да е лошо.

ПРОКУРОРЪТ (*енергично*). Да вървим, Николов! Да свършим веднъж поне работата си, както трябва. И не се мръщете! Нима съм казал, че Павел е невинен! Не, не съм казал. Аз искам да проверя, да се убедя. И ако всичко е наред, знайте – ще бъда безпощаден към него. Макар че ми е приятел. Да вървим!...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*прекалено добродушно*). Не, другарю прокурор! Не!

ПРОКУРОРЪТ (*изумен*). Как?! Дори и това не може?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*захлупва кафената чашка*). Къде ще ходите? Там има врати – като се затворят веднъж зад гърба ви, после трудно се отварят. Къде ще ходите? Я си идете вкъщи, чакаат ви за празника...

Прокурорът онемява. Да си иде вкъщи? Той ще си иде, но не така, както иска Следователят, а както обстоятелствата гиктуват. И пак осветлението гасне, и само един лъч остава да трепти по лицето на Прокурора, но в този лъч е неговата мисъл за понататъшния развой на събитията.

VI. ПОТРЕСЕНИЕТО

А събитията в дома на Костагин Войнов се навързват на своя верига. Напрегната тишина царя в хола. Влиза старецът, върти се насам-натам; сяда-става; отваря прозореца; неочакван вятър захлопва крилата – отвън притичва Росица, разчорлена и запъхтяна, снежинките се стичат от косата ѝ на светли капчици.

РОСИЦА. Тамко!

ВОЙНОВ. Къде си ходила по този стуг?

РОСИЦА. В какъв свят живея, тамко?

ВОЙНОВ (*като ѝ помага да се съблече*). Къде си ходила?

РОСИЦА. Някога ти ме учеше, че светът ще бъде хубав и справедлив и хората ще станат братя помежду си, другари и братя, и името човек ще звучи гордо...

ВОЙНОВ (*милва я по косата*). Успокой се, моето момиче!

РОСИЦА (*хлипа*). Най-добрият човек загива и няма кой да го защити!

ВОЙНОВ. Ти пък го изкарай светец!

РОСИЦА. Не ми трябва да е светец! Той е човек, тамко! Като всички други... И по-добър от другите! По-честен и по-добър! А от мене искат...

ВОЙНОВ. Не плачи!

РОСИЦА. Малко е да плача, трябва да викам, да вия...

ВОЙНОВ. „Да викам, да вия“! (*Окачва палтото ѝ, връща се.*) Погледни ме! Ти на кого си гъщеря?

РОСИЦА (*през сълзи*). На бай Коста...

ВОЙНОВ. А хленчиш!

РОСИЦА. Но ти си герой, тамко, ти си издържал на мъките, а аз... Аз не мога.

ВОЙНОВ. Ще се научиш. Така се расте – днес животът те чукне отпук, утре – оттам и, току виж, малкото и слабо момиченце се превърнало в голяма и силна жена.

РОСИЦА. Тамко, миличък! (*Пауза на надежда.*) Ти беше в комитета, видях те, като излизаш – и там ли го хулят?

ВОЙНОВ (*уклончиво*). Там нищо не знаят.

РОСИЦА. Как да не знаят? Нали оттам ръководят всичко, как да не знаят?

ВОЙНОВ. Секретарят обеща да провери, но... Изобщо вдига рамене.

РОСИЦА (*на себе си*). Там вдигат рамене, в редакцията вдигат рамене...

ВОЙНОВ (*изненадан*). Каква редакция?

РОСИЦА. Виказа ме в редакцията на вестника.

ВОЙНОВ. Защо?

РОСИЦА. Цял час ме убеждавах.

ВОЙНОВ. Какво те убеждавах?

РОСИЦА. И мастило приготвили, и писалка, и място на първа страница. И по часовник броят минутите...

ВОЙНОВ (*хваща я за брадичката, с нарастваща тревога*). Говори, говори, моето момиче!

РОСИЦА. Искат от мене... Искат писмо против Павел!

ВОЙНОВ. Написа ли го?

РОСИЦА. Все едно – писмото излиза!

ВОЙНОВ. Как така – излиза!

РОСИЦА. Тамко!

ВОЙНОВ. Не ми запушвай устата с тази дума „тамко“. Написа ли го?

РОСИЦА. Всичко било заради нас, заради нашата чест. Името на Костадин Войнов не бивало да се забърква с един предател...

ВОЙНОВ. И ти си го написала?! Ти си написала това?!

РОСИЦА. Утре целият град ще узнае, че твоята дъщеря е обичала един предател, но навреме го е разбрала и разобличила.

ВОЙНОВ (*ходи из хола*). Какво си направила, Росе!

РОСИЦА (*пресреща го*). Аз нищо не съм направила, нищо не съм направила. Те го направиха! Писмото беше отпечатано...

ВОЙНОВ (*спира*). Твое писмо? Без твое съгласие?

РОСИЦА. Но как утре ще обясня на хората, татко?

ВОЙНОВ (*ходи из хола*). Стена. Легена стена.

РОСИЦА (*срещу него*). Кажу ми какво да направя и аз ще го направя!

ВОЙНОВ (*дълго размисля, после отронва*). Какво – вярвай!

РОСИЦА. Да вярвам? А в кого?

ВОЙНОВ. В партията!

РОСИЦА (*сякаш се пробужда*). Аз съм ѝ вярвала, татко! Цял живот съм ѝ вярвала, но тя мълчи!

ВОЙНОВ. Когато трябва, ще проговори.

РОСИЦА. Но аз искам да проговори сега, сега, тази минута!

ВОЙНОВ (*търси нужната дума да успокои дъщеря си*). А ти по-добре се вслушай! Понякога тя говори така, че трябва да я слушаш с ума и сърцето си, а понякога мълчи, защото разчита, че ние сами ще се справим. И ние ще се справим. Само потърпи.

РОСИЦА. Да търпя?

ВОЙНОВ. Малко потърпи!

РОСИЦА. Това ли е всичко, което имаш да ми кажеш?

Ти ли ме учиш да търпя? Ти?!...

ВОЙНОВ. Остави ме да помисля. А ти се прибери в ста-

ята си. (*Отвежда Росица в стаята ѝ, връща се, спира в сред хола и от гняв и безсилие свива пестници.*)

Влиза Боян

ВОЙНОВ (*глухо, на себе си*). Какво става около нас?...

БОЯН (*сяда във фотьойла и облекчено въздъхва*). Сякаш планина се стовари от душата ми!

ВОЙНОВ (*на себе си, като ходи*). Бившите ми ученици, хора отговорни, минали през огън и смърт, един след друг грижливо ме отстраняват от себе си. Къде не звъних, при кого не ходих – всеки бърза, всеки е зает, прави се на болен, крие очите си...

БОЯН. Все пак братлето излезе човек на място.

ВОЙНОВ. А като погледнеш по-дълбоко, ще видиш...

БОЯН. Прояви отговорност.

ВОЙНОВ. Страх!

БОЯН. И разум.

ВОЙНОВ (*кръстосва поглед с Боян*). Кой?

БОЯН. Милко!

ВОЙНОВ. Не споменавай, черен ми е!

БОЯН. И на мене ми беше черен, но... Приятна новина, тате: Милко е оздравял и ще води делото!

ВОЙНОВ (*сякаш е очаквал това*). Като фигурант?!

БОЯН. Опростяваш нещата.

ВОЙНОВ. Те и без това са опростени. Дотам опростени, че няма накъде повече.

БОЯН. Ами аз какво му приказвам? Има ли смисъл да се жертваш за този, дето духа? Само ще хвърлиш петно върху името на нашето семейство! А името...

ВОЙНОВ (*сяда на дивана*). Как е малкият?

БОЯН (*машинално*). Температурата му спада.

ВОЙНОВ. А твоята?

БОЯН. А, моята... Моята си е нормална.

ВОЙНОВ. Твоята винаги е била нормална.

БОЯН. Все пак трябва да се държи сметка...

ВОЙНОВ. Знаеш ли, Бояне, още когато беше малък, съм си мислил, че от тебе ще излезе чудесен търговец. Е, разбира се, не от международен мащаб. И предчувствието ми се сбъдна.

БОЯН. Благодаря, че тъй рано си открил таланта ми.

ВОЙНОВ. Само че ще ми се да го закрия, да го ремонтирам и после отново да го открия.

БОЯН. Ще имам пред вид твоите бащински съвети.

ВОЙНОВ. Спомням си деня, когато майка ти ми съобщи, че си се включил в нелегална дейност. Бях в затвора и се изплаших. Но като си помислих, успокоих се, дори ми стана весело. Рекох си – охо, мой такива сметчици ще си прави, че не полиция, сам дяволът не може го хвана!

БОЯН. Е, борбата изгуби ли?

ВОЙНОВ. Ти си бил, както разбрах по-късно, един от най-сигурните конспиратори. Но другарите ти не те обичат, синко!

БОЯН. Човешко е да се завижда на онзи, който е излетял по-нагоре.

ВОЙНОВ. Ти не излетя, ти изпъзля. Тежко ми е да ти го кажа, син си ми, но така е.

БОЯН. Моля, моля – говори! Аз не се обиждам. И да съм изпъзлял, изпъзлях на собствени колене.

ВОЙНОВ. Но на коленките, на коленките бяха удобни. Затуй сега толкова се грижиш за честта на семейството. Опомни се!

БОЯН. Ти се опомни, тате! Стар човек си, вече си сложил точка на биографията си, а ние тепърва...

Влиза леля Минка.

МАЙКАТА (от прага). Коста, Павел бил най-голямото зло на света бре...

БОЯН (продължава си мисълта). Тепърва има да си дописваме биографиите. И аз, и Милко, че и Росица.

ВОЙНОВ (на леля Минка). Кой ти каза?

БОЯН. Ясно кой!

МАЙКАТА. Следователят! Един млад такъв, хубавеляк и очичките му святкат, святкат...

ВОЙНОВ. А ти не го ли попита кой е той и защо са го поставили там?

БОЯН. Тате!

МАЙКАТА. „Ние, вика, бабо Минке, тебе много те уважаваме. И баща му, вика, уважаваме.“ И аз мисля, Коста, с женския ум – щом тъй си захвана приказката, ще пусне Павел; душата ми се топи да си видя чедото, а онзи все мърка около мене: „Синът ти, синът ти е лош човек.“ „Е, за кого добър, за кого лош. Кой е добър за всички? И ти, синко, не си добър за всички.“ „То е така, вика, но твоят син, бабо, не е добър за властта!“ „За коя власт? За новата ли, или за старата?“ „За новата, вика, бабо Минке, за новата!“ „Че мой за нея се е борил бре! Виж, старата беше лоша и синът ми затуй лежаш по затворите.“ „Ти, вика, тъй знаеш, но ние знаем повече. Затуй, вика, трябва да се откажеш от него!“

Влиза Росица, заслушва се в разговора.

ВОЙНОВ. От кого?

МАЙКАТА. От сина си бре, Коста! От Павел!

ВОЙНОВ. Да се откажеш?

МАЙКАТА. Подава ми един лист: „Подпиши тази декларация!“

ВОЙНОВ. Защо не му плю в лицето?

МАЙКАТА. „Ти, викам, чедо, накарай най-първо майка си да се откаже от тебе, пък после ела – ще погнеш с две ръце!“

ВОЙНОВ. Хубаво си му рекла!

МАЙКАТА. „Че той, ако беше от старата власт, щеше ли да гине по затворите? Че на него костите му смляха от бой! Кръв е повръщал. На четири крака е ходил. Ти гледал ли си чедо, че да караш майка му да се отказва от него? Че аз от парче месо съм го отгледала. Гладна по чужди ниви съм копала, една коричка хляб да му дам. На гръб съм го носила, хиляди пъти съм умирала, само Павелчо да ми е жив! Махай се, викам, махай се от очите ми, че като те фрасна!“

ВОЙНОВ. Да си го фраснала!

МАЙКАТА. А онзи, като изблеци едни очи: „Ти знаеш ли къде се намиращ?“ „Знам бре! Аз и преди Девети съм идвала тука. Ако майка ти не е идвала, аз съм идвала. По корем съм се влачила, ботушите на жандармите съм прегръщала, жив да го оставят! Тебе майка ли те е раждала...“ И го заплюх! Че онзи като скочи, рекох – ще ме удари, а той взе, че ми целуна ръката. Сграбчи ми ръката и я целуна, и ме изпъди...

Росица изхлупва.

МАЙКАТА. Росице, какво ти е, чедо? Я, тя цялата трепере.

РОСИЦА (*издърпва се*). Ти си го заплюла, ти си издържала... А аз! (*Изтичва в стаята си*.)

Разтревожена, леля Мунка излиза подир Росица.

ВОЙНОВ (*ходи из хала*). Дотам ли сте я докарали, Бояне?

БОЯН. Това си е в рета на нещата.

ВОЙНОВ (*застива на едно място*). В рета ли? На кои неща?

БОЯН. Зависи...

ВОЙНОВ. Как зависи?

БОЯН. Зависи от коя страна ще погледнеш. Преди Девети имаше случаи наши гругари да се отказват.

ВОЙНОВ. Та сега преди Девети ли е?

БОЯН. Тате, ти какво? И аз съм възмутен. Но разсъди с ума на следователя! За него Павел е враг. А щом е враг, майка му като честна жена трябва да се откаже от сина си. Дори не бива да я карат, тя сама...

ВОЙНОВ. Че как така ще се откаже? Аз от тебе мога ли?

БОЯН. За мене не се безпокой! Няма да стане нужда.

ВОЙНОВ. Това е рожба, кръв твоя и плът твоя!

БОЯН. Така е. Но поразсъди с ума на онзи...

ВОЙНОВ (*вика*). На кой онзи? Кой е тоя? Кой му е дал право? Кой го е поставил там?... (*Задъхва се*.) Тука има нещо! Има нещо! Има нещо... До София ще стигна! До най-горе! Тази власт е наша! И ние сме живи! Ако някой е забравил това, ще му го припомним.

Влиза Милко.

ВОЙНОВ. Да, да – ще му го припомним! (*Гравва шапката си и излиза*.)

БОЯН. Обърка се семейството ни.

МИЛКО (*минава напред*). Да, брат ми, семейството ни – цялото. От единия край на България до другия.

БОЯН. Не обобщавай!

МИЛКО. Може би ни липсва опит, може би това е бо-

лест на растежа, но напоследък действително става нещо...

БОЯН. Тези приказки са опасни. Внимавай, опасно е да мислиш така!

МИАКО. И така, и иначе – да мислиш е опасно.

БОЯН. Обърка те тебе този случай.

МИАКО. Този също.

БОЯН (*приближава до него, сговорчиво*). Старият ще пошуми, ще миряса. И сестрата ще забрави. Времето лекува. А ние с тебе сме мъже...

МИАКО. Там е въпросът, брат ми, че аз не вярвам във вината на Павел. Това – първо. И, второ, с нищо не мога да помогна. Знам, виждам, разбирам, а да помогна...

БОЯН. И не ти трябва! Гледай си службата!

МИАКО. Аз я гледам. Но да приема върху гърба си цялата тази лъжа, цялата тази комедия, тази подигравка с правосъдието... Не! Това не мога. Аз съм вършил много неща, от които се срамувам, но готам...

БОЯН. А ти направи така: хем вълкът да е сит, хем агнето – цяло. Доказателственият материал бил измислен! Не си го измислил ти! Да отговаря онзи, който го е измислил.

МИАКО. А съвестта ми?

БОЯН (*обикаля около масата*). Съвест, съвест! Стига с тази съвест! Тя е извинителна за стария гаскал, но не и за нас, братлето ми. Животът се движи не по съвест, а по закони. По неумолими закони! С тях трябва да се съобразяваме. Днес те са такива, утре онакива, те се менят, и ние се меним.

МИАКО. Бояне, ти ли ми говориш това?

БОЯН. Да, аз! Аз не съм научен! Ти мислиш, че не виждам безобразията? Виждам и може би ги виждам

по-ясно от тебе. Въжето се е обтегнало до скъсване, така повече не може. Но наивниците ягат бой, а на мене ми дотегна. Преди Девети – ние, след Девети – ние, все ние на топа на устата, все ние жертви. Аз не помня младост. Пък и ти! Стига! И аз искам да оставя един покрив на генето си, едно огнище, една черга да се завива. Ние гадохме каквото можахме. Дори повече. Нека сега другите дават! А аз – не! Аз искам да живея. Живее ми се!

И сякаш в отговор на тези думи...

МАЙКАТА (*от стаята на Росица, вика*). Росе!... Какво си направила, Росе?

Двамата братя се споглеждат.

МАЙКАТА (*от прага*). Росица се отровила!...

Бързо затъмнение

VII. ЧЕТВЪРТО РЕШЕНИЕ

Удар след удар разтърсват прокурора. Изминал е някакъв си половин час, откакто се разрази този спор със следователя, а вече толкова много е преживяно. Но щом си решил да търсиш една истина, търси я докрай! Бори се, борбата е смисълът на нашия живот! В нея ние се осъществяваме. Защо млъкна, другарю прокурор? За кого се изплаши, за себе си? А някога ти беше смел, до ден днешен се разправя за твоите подвизи. Следователят те познава и обича, и той знае, че ти няма да отстъпиш.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Изходът е един: да изпълните онова, което се иска от вас.

ПРОКУРОРЪТ. Но ако онова, което се иска от мене, противоречи на моята съвест и на моите убеждения?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Вие сте комунист и нарежданията на партията...

ПРОКУРОРЪТ. Не забърквайте партията в нашия разговор. Какво общо има партията с тази лъжа?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Лъжа?

ПРОКУРОРЪТ. Долна клевета и лъжа!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*с лека, но ядна усмивка*). Най-после изплюхте камъчето! Чаках ви дълго, с голямо любопитство следях извивките на вашето поведение... Отначало подписахте разрешението, повече по инерция, после се разколебахте, после пре-

дявихте непозволени претенции и на края, като извървахте всичките тези криволици, решихте от обвинител да се превърнете в защитник?

ПРОКУРОРЪТ. Ще ме арестувате ли?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Друг на мое място отдавна би го стоприл. Но аз предпочитам да пия по едно кафе с вас. (*Налива в две чашки.*) Последните капки. Ще стигнат да се уточним. Защото не желая да ви забавя в една килия с Павел. Повярвайте ми, не желая!

ПРОКУРОРЪТ (*отмества своята чашка*). Николов, пак ви питам — сигурен ли сте, напълно ли сте убеден?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Абсолютно!

ПРОКУРОРЪТ. А защо с такава жажда слушате всяка моя дума, всеки мой аргумент?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. От интерес към вашите душевни метаморфози.

ПРОКУРОРЪТ. Може и така да се отговори. Но може и по-направо — вие не сте убеден!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Аз се съобразявам с фактите.

ПРОКУРОРЪТ. Факти... Когато се искат факти, факти се намират, особено ако ги искаме ние с вас. (*Вдига папката.*) Много факти. Страшни факти. И нито един, който да тежи. Такива факти могат да се съберат за всеки човек.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*изпил набързо кафето, отмества чашката*). За себе си ли се страхувате?

ПРОКУРОРЪТ. За обществото. За нашето общество. Съществува зло всред нас, Николов. Не ми е ясно откъде иде то, какви му са корените, но злото съществува. Помогнете, разкрийте го...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*тупа с палец папката*). То е тука.

ПРОКУРОРЪТ. Не, Николов, не!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Когато фактите говорят, и боговете

мълчат. Аз не съм бог, аз съм човек и не само мълча, но се прекланям.

ПРОКУРОРЪТ. Няма по-голям факт от самия човек.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*типа с палец напката*). Той е тука, този ваш човек. Цял-целеничък. Ясен като на глан. Четири месеца проучван.

ПРОКУРОРЪТ. Ясен като на глан, четири месеца проучван... Аз го познавам от трийсет години. Не е възможно човек да се прикрива от дете. Зъбите му познавам. (*Пауза.*) Слушайте – усъмнете се в тази напка! Поне за една минутка!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Аз не мога да се съмнявам в задачата, която ми е поставена. Вие забравяте, че съм войник и изпълнявам заповеди.

ПРОКУРОРЪТ. Но ние изпълняваме заповеди не по прусашки, не сляпо. Ние изпълняваме заповеди с убеждение, като съзнаваме тяхната необходимост и правота, а не като повтаряме по осем часа на ден: „Слушам! Тъй вярно, слушам!“ Ние не слушаме, не изпълняваме, когато заповедта противоречи на закона! Така че не свеждайте въпроса до изпълнение на заповеди. Въпросът е до убеждението. Но как вие с вашия ум и с вашата честност сте се убедили, Николов?

Пауза.

ПРОКУРОРЪТ. Казвате – факти! Да приемем, че това са факти. Но какви?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Каквито са нужни.

ПРОКУРОРЪТ. Точно така: каквито са нужни. Нужно е да се докаже, че Павел е враг, и ето ти тебе факти. Но на везните трябва да се слага всичко – и хубаво, и лошо; и онова, което ни харесва, и онова, което не ни харесва. Кое ще натежи? Ами ако на-

тежи онова, което не ни харесва? Много хора мислят, че Павел е добър и честен гражданин, съгласен ли сте? Нали много хора мислят така? И като се вземе пред вид тяхното мнение, излиза, че онзи, който ви е заповядал, не е прав. Тоест гнеска той може да е прав, защото ви заповядва, но утре, утре? Нали утре той ще си отиде – никой не е вечен – и с него ще си отиде и неговата правда? А ние с вас примерно останем тука, вие – следовател, аз – прокурор, и си спомним, че сме пратили един невинен човек в затвора, непременно ще си спомним, съвестта рано или късно почуква на черепа, ще си спомним и ще се засраим... В нас гледат осем милиона души, Николов.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Тези ваши осем милиона векове наред са пъскали под робство, търпели са грабежи, глад, убийства; те и досега биха търпели, ако не бяхме ние да им отворим очите и да ги поведем на борба. Те винаги са се подчинявали на по-силната воля. А гнес волята е наша. Така че въпросът не е в бройката. Ние и сега сме малък процент от народа, а ръководим и управляваме – как?

ПРОКУРОРЪТ. С истината, която носим в себе си.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Истината е гим и мъгла, ако не гържи в ръката си меч.

ПРОКУРОРЪТ. Чудесно! Вие се изразихте чудесно! Това за истината, която гържи меч...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. И този меч сме ние – аз и моите гругари.

ПРОКУРОРЪТ. Вие сте меч – прекрасно!... Но вие забравяте, че мечът не е истина, а средство; той действа по силата на закона, а законът ви предупреждава: Николов, грешите!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Може и да греша...

ПРОКУРОРЪТ (*олеква му*). Вие признахте! Най-последно признахте! Това исках да чуя от вас.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Може и да греша. Ние действаме на тъмно, действаме по всички посоки, борбата се изостря, врагът настъпва, по нас стрелят изневидело и ние стреляме; няма време да се огледаш; просто слушаш заповедта и продължаваш сражението, без да мислиш за подробностите; може вместо враг да улучиш свой другар, какво от това, той ще ти прости, както и ти ще му простиш, ако той те улучи, ще му простиш в името на великата цел. От подобна грешка дори полза ще има. Нека всички разберат, че ние сме безпощадни и към себе си. А като разберат, по-здраво ще се сплотят около нас. Щом иска да бъде здрав и читава, щом иска по-скоро да достигне своето щастие, България не бива да съжалява, че от жилите ѝ, заедно с мръсната кръв, изтича и малко чиста.

ПРОКУРОРЪТ (*замислен*). Бедната наша България! Горката наша страдалница! Нали в нея се роди онази песен за Струна невеста, която майсторите вградили, за да бъде строежът по-здрав и траен! Колко има тя още да пати от своите синове, които и днес, и днес, служейки на най-благородни идеали, разсъждават като фанатици! Ще ни разбере ли тя, Николов? Ще ни прости ли? Или в мащаба на историята нашите грешки и заблуди ще избледнеят, ще се стопят, ще изчезнат?...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Много ви безпокои вас бъдещето, другарю прокурор. Изглежда, че сте сигурен в своето безсмъртие. А мене тази тема изобщо не ме занимава. Аз съм обикновен редник и знам, че моят живот свършва с последната задача, която ще изпълня. И не се безпокоя. Просто гледам да

си върша работата. Днешната! И ако довечера началникът се усмихне, ще бъда доволен.

ПРОКУРОРЪТ. А аз – не! Аз искам да знам какво ще бъде утре. Искам да проникна в бъдещето, от него да погледна на своите постъпки. Ще мога ли, питам се, ще мога ли с чиста съвест да потвърдя онова, което днес мисля и върша?

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Утре пак ние ще решаваме. А щом ние решаваме, решенията ще бъдат пак същите.

ПРОКУРОРЪТ. Едва ли! След време човек другояче разсъждава. Ето, нас ни делят някакви си десет години, а вие разсъждавате така, аз – иначе. Моята коса е побеляла и аз не мога, нямам право да разсъждавам като вас. Аз зная какво ще се случи. Може би не утре, не този месец, а догодина или другата... Аз виждам как зимата си отива, как снегът се топи, как над главите ни вали априлски гъжд и тези решения, тези безумни решения, с които погубваме свои другари, се свличат от плещите ни като кални потоци; виждам нашия дом след време...

И пак осветлението гасне и само един лъч остава да трепти по лицето на Прокурора, но в този лъч е неговата мисъл за всичко онова, което рано или късно ще сложи край на тези злоупотреби с властта, на тези нарушения на революционните норми.

VIII. РАВНОСМЕТКАТА

Тя ще дойде. Сигурно ще вали гъжд, обилен пролетен гъжд, планината ще се освобождава от студениите обръчи на зимата, децата весело ще цапат по улиците на път за училище, а Росица ще поправи вкъщи тетрадки и ще влезе Боян, няма да влезе, а ще се втурне като мътен поток, ще я грабне в прегръдките си и ще я завърти в своя хаос, докато се умори и падне с нея на дивана...

БОЯН. Сестрице! Росе!... Прегърни брат си!

РОСИЦА (*измъква се от него*). У-у! Измокри ме.

БОЯН. Страшен гъжд! (*Съблича шлифери си, окачва го*).

РОСИЦА. Пак ли някоя новина? Кого свалят, кого качват...

БОЯН. Но тази новина...

РОСИЦА. Моля те, има работа!

БОЯН. Ще чуеш и ще ахнеш.

РОСИЦА (*забелязва новия му костюм*). За къде си се пременил?

БОЯН. За тебе. Новината е за тебе, сестро!

РОСИЦА (*сяда на масата, разгръща тетрадка*). На всяка страница грешки. Грешки, грешки...

БОЯН (*разкърва рамене*). Старият тука ли е?

РОСИЦА. В стаята си.

БОЯН. И той да чуе! (*Излиза*).

Дъждът плиска в прозорците.

РОСИЦА (*пред прозореца*). Колко време оттогава! Беше зима...

Влизат Боян и Костагин Войнов.

БОЯН. Затворил се, четете вестник... (*Подкрепя баща си да легне на дивана, загръща го с одеялото*.) Какво ще научиш от вестниците? Ти мене питай, тате! Само че без вълнение! Предупреждавам – без вълнение, защото напоследък все от разлив на сърцето умират.

ВОЙНОВ. А ние напук – гържим се!

БОЯН. Така те искам!

Далече някъде нараства гръмотевица. Пребледняла, Росица очаква съdboносната вест.

БОЯН (*нетърпелив и важен*). Сестро, ще черпиш. Не в смисъл, че ще поемеш всички разноски, но все пак – главният харчлък е от тебе! (*В центъра на хала*.) Току-що Милко подписа заповед за освобождаването на Павел.

Росица се олюлява, но не издава звук.

ВОЙНОВ (*надига се от дивана*). Милко ли подписа?

БОЯН. От сутринта заседава специален състав на съда. Обвинителният материал бил монтиран. Павел бил оклеветен. Възстановяват му се всички права... Изобито пълна победа! Е, как?

ВОЙНОВ. Да не е някоя махленска? Напоследък често ги носиш.

БОЯН. Сам видях. Черно на бяло.

РОСИЦА (*вдига глава и от гърдите ѝ неволно се изтръгва*). Има правда на земята, има!

БОЯН. И правда има, и видовден има!

ВОЙНОВ (на Росица). Аз нали ти казах, партията ба-
ви, но не забравя. Когато трябва, ще проговори, и
то така, че всички да чуят. (Надига се, иска да
стане.)

БОЯН. Без вълнение, тате, кротичко!

ВОЙНОВ. Коя дата сме днес? Трябва да се запише в
календара със златни букви! Април!

РОСИЦА (отваря прозореца). Как силно заваля... Сякаш
вали на сърцето ми.

БОЯН. И небето помага на Павел, да му върви по вода.

ВОЙНОВ. Тази сутрин, казваш?

БОЯН. Тази сутрин.

ВОЙНОВ. И Милко подписа!

БОЯН. Е, да! В смисъл, че изпълнява решението на съда.

ВОЙНОВ. Освобождава Павел...

БОЯН (гразни се). Докога ще повтарям? Освобождава
го! Освободен е! Освободен и всеки момент може
да позвъни на вратата.

РОСИЦА (трепва). Къде, у нас?

БОЯН. Бях при директора на затвора. Мой познат. За-
ведох и леля Мунка. С Павел не се видяхме, но му
пратих бележка, че го очакваме на гости.

РОСИЦА. Защо си направил това?

БОЯН. И таз хубава!

РОСИЦА. Той никога няма да стъпи у нас. Ние го оби-
дихме. Оставихме го сам-самичък. Никой не му
помогна...

БОЯН. Зависи, сестро! Някой може да не му е помогнал,
някой пък може да му е помогнал. Зависи.

ВОЙНОВ (мръщи се). Ти ли, Бояне?

Далечен нарастващ гръм.

БОЯН. Представи си! (Пауза.) Малко е нескромно, но

ще ми разрешите... (На Росица.) Затвори прозо-
реца, духа! (Вади от вътрешния си джоб някакво
писмо и го подава на баща си.) Voila!

ВОЙНОВ (оглежда го). Сякаш тебе освобождават.

БОЯН. Освобождаването е за всички, тате.

ВОЙНОВ (опипва писмото, на Росица). Без очила не виж-
дам. Чему!

БОЯН. Чему! Чему!

РОСИЦА. От Павел! (Гласът ѝ трепере.) „Благодаря ти,
бате Бояне... (Поема си дъх.) Бате Бояне, благо-
даря ти, че в тези дни на изпитание ти беше един
от малцината, които не ме забравиха и, според
възможностите си, помогнаха ми да издържа...“
Бамко!

БОЯН. Четири пъти е получавал колету от мене. Не е
много, но все пак...

РОСИЦА. А на мене отказваха. Дори писмо... Колко ли е
измъчен! Все ми се струва, че е прегърбен и кашля...

БОЯН. Я кашля, я стиска юмруци. Сега му предстои
bumka, сестро!

РОСИЦА. Не му помогнах...

БОЯН. Какво можеше ти? Това беше мъжка работа.

РОСИЦА. Тетрагки поправях – от сутрин до вечер, от
вечер до сутрин. С червено мастило, със зелено...

БОЯН. Е, каквото можехме – правехме. Няма защо да
ни се преувеличават заслугите. (Взема писмото.)

ВОЙНОВ. Пази го!

БОЯН (навива часовника си). Павел се забави. (На Роси-
ца.) Каква е тази снимка? А, онази – за твоя юби-
лей, тате – полицейската!

РОСИЦА (замислена). Петнайсет месеца оттогава, це-
ли петнайсет месеца... (Излиза.)

БОЯН (поставя снимката на видно място върху маса-
та). Ето така! Като влезе Павел, от пръв поглед
да я види. Да знае, че сме мислили за него. Не в

смисъл, че сме давали външен израз на чувствата си, но вътрешно... Да-а, петнайсет месеца – това са шейсет седмици, четиристотин и двайсет дни!

ВОЙНОВ (*мръщи се*). Часовете пресметна ли?

БОЯН. И часовете, и минутите. Всичко ще пресметнем. Мъките, които преживяхме – аз, разбира се, по-малко преживях от Павел, пък и от сестрата, но все пак – нашите общи мъки трябва да се пресметнат до минутка, до секунда.

ВОЙНОВ. Ще искаш да ти се плати?

БОЯН. Не аз. Павел ще иска! (*Оправя снимката.*)

Влиза Росица.

БОЯН. Тя ще иска. Едва я измъкнахме от гроба след онази глупост с отровата.

РОСИЦА (*тихо, към Боян*). Кой ще ми плати? С какво ще ми плати? Стига ми, че очаквам всеки момент вратата да се отвори...

ВОЙНОВ (*обрадван*). Колко много си пораснала, гъще!

РОСИЦА. Толкова е разхвърляно! (*Събира тетрадките, носи ги от татък.*)

През време на следващия диалог Росица пак ще се появява, но все ще е заета с шетнята си.

БОЯН. Откога примирението стана твоя принцип, тате?

ВОЙНОВ. Това не е примирение. Възхищава ме нейното благородство.

БОЯН. Благородство се проявява към благородни хора, а в случая...

ВОЙНОВ. Кажу, кажу!

БОЯН. Народът го казва. Всички са настръхнали.

ВОЙНОВ. Срещу кого?

БОЯН. Срещу времето, в което живяхме.

ВОЙНОВ. Но в това време червеното знаме се развяваше! По това време се строяха фабрики и заводи; прокарваха се пътища; раждаха се деца...

БОЯН. И Павел гнеше в затвора!

ВОЙНОВ. Павел – да! За Павел си прав.

БОЯН. Не е въпросът в Павел. Човекът беше затворен. Човекът с главна буква. Но свърши се с тези срамни изстъпления над нашето достойнство, с тези византийски церемонии на блясък и величие; свърши се с безсънните нощи, когато се мятахме в мокрите чаршафи, когато всяко почукване на вратата, всяка стъпка в коридора, всеки звук зад стената означаваше, че животът ти виси на косъм.

ВОЙНОВ. Голям страх си набрал.

БОЯН. Не крия: от мене се страхуваха и аз се страхувах.

ВОЙНОВ. Такъв страх, че и мене изплаши.

БОЯН. Не че толкова се страхувах, а бях предпазлив. Аз не съм от онези, които викат пред двора: „Долу царя!“ Бунт без резултат предпочитат глупците. Аз не съм глупак.

ВОЙНОВ. Голямо богатство си опазил.

БОЯН. Разбирам твоята ирония, но все пак не аз хвърлих сянка върху честта на нашето семейство и не мене ти изпъди от къщи...

ВОЙНОВ. Аз не го изпъдих, той сам напусна; по-хубава квартира си намерил.

БОЯН. Квартира! Както и да е... Брат ми е, обичам го, магарето, но защо му трябваше да се забърква в тази каша! (*Пауза.*) Сега случаят е удобен за разговор с Павел. Не в смисъл да прости всичко, но поне част от вината. Иначе е лошо.

Внезапна светкавица и гръм.

БОЯН (*дръпва се като ударен по главата.*) Хха!...

ВОЙНОВ. Лошото, Бояне, лошото е, че ти продължаваш да се страхуваш.

БОЯН (*притваря прозореца*). Гръмотевицата не пита къде пада... Сестрата какво прави там, да не си играе с някакви железата? Тези огнени камшици все над нашата къща плющят! (*Излиза на балкона.*)

Бай Коста въздъхва и закрива очи, Боян се връща, като гържи в ръка бутилката, същата бутилка, която бе поднесъл подарък за юбилея на баща си; с него влиза и Росица.

БОЯН. Излязла на балкона! И в стаята може да се почака...

РОСИЦА (*на баща си*). Чудно защо хората се страхуват от гръмотевиците.

ВОЙНОВ. Да чуя!

РОСИЦА. Защото гръмотевицата носи светлина. Блесне и светът, който е бил тъмен, изведнъж стане ясен, ясен — до балкана отсреща и по-нататък. Един миг, но той е достатъчен...

ВОЙНОВ. Ела по-близко!

РОСИЦА (*сяда до баща си*). Павел е живял за този миг, татко.

ВОЙНОВ (*целува я по челото*). Дъще моя!

РОСИЦА (*смутена*). Глупаво е, нали?

ВОЙНОВ. Без тези глупости светът и до днес щеше да ходи на четири крака.

БОЯН. Хм!... (*Като избърсва бутилката от прахоляка.*) Обидил си ме, тате... Хайде, мене остави, но това вино струва пари. Не в смисъл, че ми е жал, но защо го гържиш на балкона? Е, тъкмо ще се

почерпим! (*Слага бутилката на масата.*) Празникът, който някога прекъсна заради Павел, пак заради Павел ще продължи. Така ли е, сестро? (*Гледа часовника си.*) Забави се. Паспорт ли му изписват? Ей, тези формалности ще ни погубят...

Звъни се.

РОСИЦА. Павел! (*Втурва се към вратата.*)

На прага се появява Милко. Той е прегърбен, силно прошарен и в целия му вид личи дълго преживяно страдание. Мъчителна пауза.

БОЯН (*решава се да наруши мълчанието*). Какво? Дошъл си да искаш прошка? Павел го няма. Или първо от тате? Може, може. От баща лесно се иска прошка. Бащите прощават.

Погледите на всички са приковани в Милко. Той стои, замръзнал в порива си да падне пред баща си, да му целуне ръка... А баща му, успокоявайки напрежението наоколо и туптенето на сърцето си, повтаря.

ВОЙНОВ (*изправя се*). Тъй, Бояне, тъй...

БОЯН (*приемайки поддръжката на баща си*). Не от него, не, а от онези, пред които сте виновни! Като слушам какво се е вършило, косите ми настръхват.

ВОЙНОВ. Тъй, тъй...

БОЯН. И моят брат, нашият Милко, най-умният най-честният...

ВОЙНОВ. Тъй, Бояне...

БОЯН (*пали се*). Вървя по улицата, хората шушукат загърба ми: „Братът на прокурора!“ Вляза в

службата, хората ме гледат накриво: „Братът на прокурора!“ Срам!... Хайде, мене остави, ами баща ни? Мислиш, че от старост грохна?

ВОЙНОВ. Тъй, тъй...

БОЯН (*все повече се пали*). Ами сестрата? Какво ще каже на Павел, как ще го погледне?...

РОСИЦА (*докосва Милко*). Кажу нещо, батко! Кажу да ти олекне.

ВОЙНОВ (*на Росица*). Отвори му вратата!

Съзнавайки по-добре от всички вината си, Милко сам тръгва към изхода.

ВОЙНОВ. (*Тежко диша.*) Не ми!

Милко спира.

ВОЙНОВ. Ти ела! Грешил си, ще плащаш... Ти си от онези, в които вярвахме и които вярваха в нас. Ти себе си не си жалил, ти глава върху гръбника на историята си слагал... (*Загхва се.*) А този? (*Към Боян.*) Прехвъркне го чужбина – върне се, прехвъркне – върне се... Той остана чист... Като снега по покривите! И сега дошъл да раздава правосъдие! (*В лицето на Боян.*) Ти мислиш, че паметта ни е толкова къса?

БОЯН (*приемайки обрата, хладно*). Моля, моля, това не съм казвал.

ВОЙНОВ. На брат си срама бере... Ти за себе си трябваш! Обвинява другите! Вместо да падне на колене – за мъките им, за съвестта им! Или това не ти е по сметка? (*Трудно му е да говори.*) Аз съм болен. Излез, моля те – остави ме да умра спокойно!

БОЯН. В края на краищата какви престъпления съм

извършил? За какви престъпления ме обвиняваш, тате?

ВОЙНОВ. Да бях на негово място – прокурор, – щях да искам най-строгите наказания за неизвършените престъпления, за онези, които се плодят като плъхове там, в гръното на душата. Върви, върви!... И бутилката! Една чаша от това вино погладява – изпий го с приятели, може би ще върнеш малко от чистотата на младостта си. Ако, разбира се, и тогава си бил чист.

БОЯН. Това ли е думата, която пожела да чуя?

ВОЙНОВ. Ние гадохме толкова жертви, толкова мъки преживяхме, че на такива като тебе ли ще позволим да ни защитавам!

БОЯН (*горчива усмивка изкривява лицето му*). И това ще мине, тате! Ти винаги си предпочитал Милко. Но животът си прави свой избор. Все пак желая ти здраве! (*Вдига яка.*)

Влиза леля Мунка. Мокра от гръжд, тя сякаш излъчва светлина.

БОЯН. Вали ли, лельо Мунке?

МАЙКАТА. Вали, Бояне! Такъв хубав гръжд вали, че цялата ме облива.

БОЯН. Да вали! Мокър от гръжд не се плаши. (*Излиза.*)

МАЙКАТА (*смутена от млчанието, с което я посрещат*). Той е долу. Пита – може ли да гоиде...

ВОЙНОВ (*оживява се*). Защо той?... Ние ще идем! Вкупом – да съкратим пътя помежду си.

РОСИЦА (*освободена от своята вцепененост*). Ние, майко! Ние! И аз най-напред... (*Изтичва навън.*)

Бай Коста търси греха да се наметне.

МАЙКАТА. Недей, Коста! Станалото – станало... Кой може да разбере мъката на една майка, когато ѝ отнемат чедото! Недей... Само децата ни да се връщат. Колкото и далече да отиват, но да се връщат, Коста. Винаги да се връщат!

ВОЙНОВ (*като вниква в смисъла на думите ѝ, на Милко*). Чуваш ли – важното е да се връщат! Павел се върна и те чака долу да се прегърнете... (*Вика в изпълнение.*) Защо стоиш? Той се върна. А ти?...

Бързо затъмнение

IX. ПОСЛЕДНОТО РЕШЕНИЕ

И прокурорът ще се върне, но трябва ли да стига дотам, че да се връща от една погрешно избрана посока? Той сложи на везните всичко, което можеше да се сложи. В кратките паузи на двубоя със следователя той преживя и грамата на близките си, и своето морално падение. Защо да повтаря въображението си? То е изиграло своята роля. Настъпил е моментът за избор. Ще отстъпи ли прокурорът от себе си, ще направи ли компромис със съвестта си, както това правят много хора, за да оцелеят и да запазят спокойствието си, или ще върви напред, докато намери изход?

ПРОКУРОРЪТ. Николов, осем часа на ден всеки от нас решава някакви въпроси. Решава от името и в името на народа. Би трябвало поне един час да размисляме върху последиците от своите решения.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Засега последиците не се очертават като много радостни за вас.

ПРОКУРОРЪТ. По-добре така, отколкото да се повтарят онези последици, които възникваха в съзнанието ми. Аз не бих изгържал. Затуй поправях, изменях, отхвърлях моите решения, за да стигна до последното, до единственото и неотменното – до това!

(Скъсва заповедта.)

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*хваща го за китката на ръката*). Какво правите?

ПРОКУРОРЪТ. Пуснете! Още е рано да ми слагате белезници. (*Освобождава се.*) Най-напред трябва да докладвате.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*тихо*). Да!

ПРОКУРОРЪТ. Колкото го това, че се погубвам – въпрос на вкус. Един предпочита физически, друг – морално.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*пребледнял*). Какво направихте?

ПРОКУРОРЪТ. Нищо повече от онова, което човек прави, когато иска да остане човек.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*объркан*). Такъв човек... Такъв прекрасен и честен другар, и изведнъж...

ПРОКУРОРЪТ. Слушайте, Николов! Слушайте, млади приятелю! В живота всички близаме по един и същи начин, а излизаме по различен. Всеки сам избира как да излезе.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Но аз трябва да докладвам!

ПРОКУРОРЪТ. Побързайте!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. И никой няма да ви помогне! И аз!

ПРОКУРОРЪТ. Но ще искате!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*ядосан*). Каква полза?

ПРОКУРОРЪТ. Че това не е малко! Там, у вас, под лявата гръд, и там, зад челото, нещо се е пробудило; то ще расте, то ще набъбва като зърно, ще побеждава със зелените си стръкчета – това не е малко! Вие не сте вече същият, Николов. Преди половин час за подобни приказки бихте ме застреляли, а сега – не. Сега се тревожите. Благодаря ви!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Вашата благодарност ми действа като камшик през очите. (*Подбира накъсаните парчета.*) Какво направихте?

ПРОКУРОРЪТ. И за вас го направих.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. За мене?!

ПРОКУРОРЪТ. Защото и аз съм бил като вас.

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. Вие ми плюете в лицето... Това е труд,

другарю прокурор, доколкото мога да ви нарека „другарю“. Труд! Това са безсънни дни и нощи... Сняг бръска в лицето, крака и ръце вкочаняват, а ти бдиш! Седмици наред не виждаш жена си, не милаш детето си, с приятели не сядаш на чаша вино – бдиш на поста си. До припадък! До затъпяване! И всичко това вие тъпчете.

ПРОКУРОРЪТ. Труд... За кого, Николов? Безсънни дни и нощи... В сняг и гъжг, в пек и студ, за какво? Не виждаш жена си, не милаш детето си, с приятели не сядаш на чаша вино. Защо? За да пратим един невинен човек, един свой другар по дяволиите? (*Подава му папката.*) Излезте!

СЛЕДОВАТЕЛЯТ (*взема папката, тръгва, спира се*). А вие се пригответе! Няма да успеете да се изкашляте и джупката ще изгрухти под прозореца.

ПРОКУРОРЪТ. Е, да... Сутринта – за Пабел, на обег – за мене, а вечерта, вечерта...

СЛЕДОВАТЕЛЯТ. И за мене? Може би... (*Отива до прозореца.*) Лег, казахте. Трябва да издишаш цялата си душа, за да отвориш едно колелце в стъклото. Може би сте прав... (*Успокоен.*) Машината се върти. Нищо чудно и аз да попадна между зъбите. Но и да попадна, аз ще си отида от света с чувство за изпълнен дълг. Има хора, които са лишени от способността да се съмняват и веднъж хвърлени в пространството, горят като метеори и изгарят докрай, без дори да оставят пепел след себе си. Аз съм от тях! И може би ще си остана от тях. (*Тихо.*) Приберете! Може да има нещо из чекмеджетата... И побързайте да поздравите бай Коста (*с тъжна усмивка към снимката*) – подарък щяхте да му носите. Дано успеете! (*Преди да излезе, обръща се, очите му са разширени, в тях се четат отчаяние, и надежда.*) Има ли смисъл?...

ПРОКУРОРЪТ (*задържа го, вадейки с треперещи пръсти цигара*). Погайте ми огън! (*Запалва.*) Дали има смисъл? Трябва да има... Ако няма смисъл да възстанеш срещу злото и да защитиш правата на революцията, нейната законност, тогава къде е смисълът? В това ли – да изгориш сляпо и тъпо като камък, хвърлен в пространството? (*Овладва се напълно, убеден в решението си, повишава глас.*) Не като метеори изгаряха нашите другари, а като малки слънца – дори и след смъртта си те продължават да излъчват светлина! Да бъдеш на поста си, да бъдеш докрай, да пламтиш и да светиш в защита на разума и на правдата – ето примера и подвига! Само тогава ние можем да си отидем от света с чувство за изпълнен дълг. Всичко останало е лъжа. Да, глупост и лъжа! (*Успокоен.*) Аз ви казах каквото трябваше – сега викайте гжунката! (*Силно.*) И бързайте да не закъснеее!

Следователят прави крачка към изхода, обръща се, прави още една крачка, пак се обръща, сякаш почвата под краката му чезне и всичко се превръща пред него в някаква огромна бездна, която го поглъща, поглъща...

ПРОКУРОРЪТ (*минава напред, съсредоточава се в себе си*). Има смисъл, има...

Светлината се събира върху лицето му – то е ясно и вдъхновено.

И в този момент пада

Завеса

ТАЗИ МАЛКА ЗЕМЯ

На жени ми

ДЕЙСТВАЩИ ЛИЦА:

Професор Димов
Професор Радев
Драгиев
Лазаров
Божилова Снежа
Балчев Тихомир
Весо
Любо

Нано
Бързашка
Славов
Невена
Богдан
Звезда
Сервитъор

Място на действието – някъде в страната.
Време на действието – в наши дни.

КАРТИНА ПЪРВА

Малък ресторант. В тъмното се чува шум и глъч, звън на чаши, мотив от народна песен. Осветлението се запалва. Около голяма маса са насядали няколко души и се веселят.

ВЕСО (*изправя се*). Другари...

ЛЮБО (*гърпа го*). Сегни бе, човек!

ВЕСО (*сяда, пак се изправя*). Другари!

ЛЮБО. Наздравниците свършиха.

ВЕСО. Искам да ви кажа нещо.

СНЕЖА (*вдига ръка*). Тихо! Човекът иска да каже нещо.

ЛЮБО. Всичко се каза.

ВЕСО. А това, че виното свърши, каза ли се?

СНЕЖА. Край на пиенето! Край!

ЛЮБО. Виж, ако виното е свършило...

ВЕСО. За първо гете се пие, за второ се пие, но за трето?... (*Патетично.*) Трето гете за майка България, както се изрази уважаемата колежка Божикова Снежка. И то син, другари! Позволете ми едно пожелание...

БАЛЧЕВ. Наздраве!

РАДЕВ. От всички пожелания най-важното е да бъде човек.

ЛЮБО. Човек ли?

РАДЕВ. Да, човек.

ЛЮБО. Ами то е човек!

РАДЕВ. Това ще се види след двайсет-трийсет години.

Когато премине през всички изпитания и се обърне назад, ако не се посрами от себе си, тогава...
 ВЕСО. Е, да сме живи и здрави дотогава! *(Гледа в чашата си.)* Празна.

СЕРВИТЪОРЪТ. Вино има още, другарю професор.

ЛЮБО. Като има, защо не носиш?

СЕРВИТЪОРЪТ. Разсъмва се.

ЛЮБО. Ще се разсъмва, ще се мръква – на времето това му е работата. А ние тук гете кънем.

СЕРВИТЪОРЪТ *(навежда се към Радев)*. Виното е от онова, домашното, другарю професор.

БАЛЧЕВ *(подказва)*. От благодарните селяни кооператори.

РАДЕВ *(весело)*. Донеси!

СЕРВИТЪОРЪТ. Както обичате. *(Отправя се към бюфета.)*

ВЕСО. Ей, невъзпитан народ са това сервитъорите. *(Сяда.)*

ЛЮБО. Подхвърли му някой лев, да видиш как бързо ще се превъзпита.

ВЕСО. Вино имало, а той се прави на разсеян.

Сервитъорът носи две кани червено вино и разлива.

ЛЮБО *(взема едната кана от ръката му)*. Така ли се разлива бе, човек! Дай на мене! Ето така, така...

ВЕСО *(вдига чаша)*. Наздраве!

БАЛЧЕВ *(става)*. Наздраве за бащата! Наздраве за учения! Наздраве за онзи, който от всичко най-много обича земята!

ЛЮБО. И да следваме неговия пример.

Всички стават, пият и сядат.

РАДЕВ *(пийнал)*. Земята, майко, черната!

БАЛЧЕВ. Под нежните грижи на другаря Лазаров...

РАДЕВ. Тази тема не е за шеги, Балчев!

СНЕЖА *(застъпва се)*. Той не се шегува.

БАЛЧЕВ. Тук петстотин декара, там хиляда... Някога за една пегя брат брата е убивал...

ВЕСО. Ние къде сме? На научна конференция? На заседание? За какво сме се събрали – да спорим, или да кънем сина на професор Радев? *(Става с чаша в ръка.)*

ЛЮБО *(отърсва се)*. Мене окъпа бе, човек! И стига си ставал, че се уморихме да ставаме и да сядаме.

Всички стават и пият, после сядат.

РАДЕВ. Едно време, когато са се раждали деца, траките плачели. Сега трябва да се пее!

ВЕСО. И да се пие, другарю професор!

РАДЕВ. Ние пием, за да пеем. *(Тръсва глава.)* Весо, как беше онази... „Чакам те, чакам, Янко море...!“

Весо запява, останалите пригласят:

Домегнало ми, Янко море, догяло,
 кървави ризи, Янко море, да пера,
 саби, ножове, Янко море, да трия,
 хайдушки глави, Янко море, да крия...

Влиза Бързашка.

ВЕСО *(тържествено провъзгласява)*. Пристига председателката на обществения комитет за опазване на околната среда, нашата морална опора – другарката Бързашка!

БЪРЗАШКА. От кого ще криете тия хайдушки глави? *(Съблича палтото си.)* Навън сняг вали, а тук песни се пеят.

РАДЕВ. Това пречи ли на снега да вали?

БЪРЗАШКА. На вас пречи, професоре.

РАДЕВ. Намалява интелектуалните ми способности?

ВЕСО (*става и подава пълна чаша с вино на Бързашка.*)

До дъно!

Бързашка изпива виното на един гъх.

ГЛАСОВЕ. Браво, браво!

ЛЮБО. Тия жени ще ни вземат преднината.

БЪРЗАШКА. Тук кавалери има ли?

ЛЮБО. То кавалери има, ами места няма. (*Изчаква смехът да стихне.*) Но за вас едно местенце ще се намери. (*Отстъпва ѝ да седне до Радев.*)

Песента отново се подхваща:

Чакам те, чакам, Янко море, да дойдеш,
я тая вечер, Янко море, я друга...

РАДЕВ. Колко ни трябва на нас да се напием – една песен!

ВЕСО. И едно ражгане.

БЪРЗАШКА. Хубаво пеете!

РАДЕВ. Не е важно, че пеем хубаво. Важното е да пеем.

СЕРВИТЪОРЪТ (*към Бързашка*). Моля?

БЪРЗАШКА. Едно кафе.

СЕРВИТЪОРЪТ. Машината не работи.

БЪРЗАШКА. Сложи котлона. Едно турско за мене и едно свойно – за професора!

РАДЕВ (*учудено*). Цяла нощ съм пил и с едно кафе сега да убия ефекта?

БЪРЗАШКА. Часът е осем. В десет директорът ме очаква.

РАДЕВ. Днес мога да бъда извинен.

БЪРЗАШКА. Имате си нов заместник-директор.

Всички се заслушват.

БЪРЗАШКА. Драгиев!

РАДЕВ. А-а. Моят стар приятел.

БЪРЗАШКА. Приятна новина!

СНЕЖА (*пламва*). Да изпратим една благодарствена телеграма до другаря Лазаров.

ВЕСО. Само че луксозна, Снежке. В рамка.

БАЛЧЕВ. Казват, че Драгиев се е прославил в науката с умението си от три чужди тома да прави един свой.

РАДЕВ. И за това се иска талант.

ВЕСО (*на Балчев*). Ти чел ли си трудовете му?

БАЛЧЕВ. Казват, че освен него никои друг не бил ги чел. Пък и сам той бил ги чел веднъж – при написването.

БЪРЗАШКА. Готви четата за битка, Янко море! Другарят Лазаров е дал съгласието си заводът да се строи сред полето, а вие си позволявате да мислите иначе.

БАЛЧЕВ. Лазаров за туй изпраща Драгиев – да ни бразумява.

СНЕЖА (*вдига чаша*). Както внезапно идва, така внезапно да си отиде!

РАДЕВ. Едва ли.

БЪРЗАШКА. Ако той не иска, ние ще му помогнем.

Сервитъорът поднася кафето на Бързашка и Радев.

РАДЕВ. Как е настроението, колеги?

ВЕСО. Настъпиха тъжни минути на раздяла...

ЛЮБО (*допълва*). С това хубаво вино.

ВЕСО. Но преди да се разотидем, предлагам още веднъж – до дъно. (*През рамо.*) Впрочем, кой както може...

ЛЮБО. В това отношение твоите възможности са неограничени.

СНЕЖА (*стиска ръка на Радев*). Дръжте се, ние сме с вас!

ВЕСО. Който прави три геца, няма нужда от съвети, Снежке.

Всички, без Радев и Бързашка, излизат, като тананукама познатата песен.

РАДЕВ (*отмества чашката с кафе*). В десет ли каза?

БЪРЗАШКА. Бъди точен и във форма. С Драгиев вие отгавна се познавате.

РАДЕВ. Да. Аз него – по дългите уши, той мене – по остриите зъби.

БЪРЗАШКА. Внимавай да не си размените отличителните знаци.

РАДЕВ. Той единствен от специалистите подкрепи предложението заводът да се строи сред полето. Съвест!

БЪРЗАШКА (*отпива от кафето*). Съвест ли? Той знае ли какво е това съвест?

РАДЕВ. Хората се променят.

БЪРЗАШКА. Блажени вярващите!

РАДЕВ. Като те слушам, мисля си – вие ги решавате, решавате, а после говорите против...

БЪРЗАШКА. Кои ние? Мене никои не ме е питал. Ти върви, върви!

Радев излиза. Появява се Балчев.

БЪРЗАШКА. Тук ли си, Балчев?

БАЛЧЕВ. Къде ще се мъкна с онези...

БЪРЗАШКА. Радев черпи със широка ръка.

БАЛЧЕВ. Да са живи кооператорите.

БЪРЗАШКА (*присвива очи*). По-точно?

БАЛЧЕВ. Кооператорите благодарят на професор Радев, професор Радев благодари на нас. А виното е от една и съща бъчва.

БЪРЗАШКА. Защо млъкна?

БАЛЧЕВ. Мъча се да разсъждавам.

БЪРЗАШКА. Успяваш ли?

БАЛЧЕВ. Прег вас може. Вие не сте коя да е.

БЪРЗАШКА. Много говориш, Балчев. (*Изпила си е кафето, става.*)

БАЛЧЕВ. Вродена слабост.

БЪРЗАШКА. И най-често говориш глупости. А иначе не си глупав. (*Излиза.*)

Сервитърът почиства масата. Влиза Славов, той е забързан и нетърпелив.

БАЛЧЕВ. Общественото мнение днес накъде клони, гругарю Славов – към нас, или против нас?

СЛАВОВ. Към нас, Балчев, към нас. (*Озърта се.*) Професор Радев бил тук.

БАЛЧЕВ. Беше.

СЛАВОВ. Къде изчезна?

БАЛЧЕВ. Не е изчезнал, а отиде при директора.

СЛАВОВ. Как посреща назначаването на Драгиев?

БАЛЧЕВ. Спокойно.

СЛАВОВ. От тази сутрин разчистват площадката. Престъплението е в ход.

БАЛЧЕВ. Професор Джинсът отново бие тревога.

СЛАВОВ. Странно ми е как професор Радев може да бъде спокоен.

БАЛЧЕВ. Е, не съвсем спокоен.

СЛАВОВ. Може би се прави на спокоен?

БАЛЧЕВ. Като че ли се прави.

СЛАВОВ (*многозначително подмигва*). Разбирам.

БАЛЧЕВ. Радвам се, че разбирате, защото аз нищо не разбирам.

СЛАВОВ. За тебе е още рано, Балчев. Ти си младо-зелено... Впрочем, професор Джинсън... *(Махва с ръка.)* Както и да е. *(Излиза.)*

БАЛЧЕВ. Идиот!

СЕРВИТЪОРЪТ. Моля?

БАЛЧЕВ. Ти си гледай работата!

СЕРВИТЪОРЪТ. Аз си я гледам, но като я гледам, това не значи, че съм идиот.

БАЛЧЕВ. Ти какво бе?

СЕРВИТЪОРЪТ. Затваряме. И не съм Бе, ами А – Ангел.

Балчев излиза.

СЕРВИТЪОРЪТ. Цяла нощ го обслужваш и на края – идиот! *(Бърше масата.)* Аз такива като тебе, братле, знаеш ли колко познавам! Хайде де – идиот!... Идиот, ама вие идвате при мене, не аз – при вас. Тъй че кой е идиот, не се знае.

КАРТИНА ВТОРА

В дирекцията на института. Професор Димов се разхожда, от време на време спира пред прозореца и гледа насреща, откъдето се носи грохот на машини. Влиза професор Радев.

ДИМОВ *(нервно)*. Ражда се дете, това е събитие и човек може да се почерпи. Но ти прекаляваш, Радев! Злоупотребяваш със здравето си. Сегни!

РАДЕВ *(сяда)*. В тая епоха здравето е най-малката ни грижа, другарю Димов.

ДИМОВ. Е, честито син! Аз нямах това щастие. Една гъщеря и тя се съсипа от аборти. Интелигенция! *(Като се разхожда.)* Имаме си нов заместник.

РАДЕВ. На свой ред и аз ви честитя.

ДИМОВ. Това ли има да кажеш?

РАДЕВ. Витамините за комплименти ги изразхогвах през нощта, другарю Димов.

ДИМОВ. Не е лошо да се запасиш с нови.

РАДЕВ. Закупих една каска лимони. Кисело, но като си помисля за Драгиев, ще ми се услажда.

ДИМОВ. Ти си неоправим.

РАДЕВ. Късно е да се поправам, другарю Димов.

ДИМОВ. Късно е за мене. И въпреки това ще се поправам. *(Убедено.)* Трябва да се поправаме, Радев!

РАДЕВ. Заради Драгиев?

ДИМОВ. Не случайно го изпращат тук. *(Пауза.)* Трябва да изтеглим мнението, с което възразяваме за мястото на завода.

РАДЕВ. Това ли искахте да ми съобщите?

ДИМОВ. Ти съгласен ли си?

РАДЕВ. Аз никога не съм си позволявал да давам оценки за вашите постъпки.

ДИМОВ. Значи, не си съгласен.

РАДЕВ. Вие умеете да правите изводи.

ДИМОВ (*подава му папка от бюрото*). Прочети това писмо. Така и така, другарю Лазаров – моля ви!...

РАДЕВ (*оставя папката обратно на бюрото*). Нека вашето писмо си остане в тайна от мене.

ДИМОВ (*засегнат*). Искаш да си измиеш ръцете?

РАДЕВ. Защо? Къде съм ги замърсил?

ДИМОВ (*избухва*). Никъде! Никъде!... Ти си се поставил в такова положение, че до тебе мръсотия не стига. А ние, грешните, ходим по земята...

РАДЕВ. И затуй може да позволим да се прахосва?

ДИМОВ (*остро*). Не ние! Ние си казахме мнението! (*Хваща го за ръката, води го до прозореца*.) Погледни! Багери. Булдозери. Самосвали. Строежът ще бъде завършен предсрочно.

РАДЕВ. Нашите строители умеят.

ДИМОВ. Ще го завършат, ще започне да произвежда, а ние ще продължаваме да спорим дали да се строи.

РАДЕВ (*уточнява*). Не дали да се строи, а къде да се строи.

ДИМОВ. Не врат, ами шия.

РАДЕВ. Погубва се златна земя.

ДИМОВ. Съгласен съм. Съгласен съм, но... Срещу ръжен не се рита.

РАДЕВ. Трябва да отстъпваме?

ДИМОВ. Слушай, ти какво си въобразяваш? Ти си учен. Ти си талантлив учен. Но знаеш ли колко талантливи са попаднали под валяка?

РАДЕВ. България е богата на таланти. Един-двама по-малко – не прави впечатление.

ДИМОВ. Допусках, че самочувствието ти е високо, но не предполагах, че е стигнало готам.

РАДЕВ. Другарю Димов, когато остана насаме със земята, аз падам на колене пред нея и ми иде да ѝ се моля като на бог. Може би, защото съм от село, може би защото професор Димов така ме е учил...

ДИМОВ. Обвиняваш ме?

РАДЕВ. Като я унищожим, откъде ще си внесем – от Холандия, или от Япония?

ДИМОВ. Ние сме изправени пред свършен факт, Радев.

РАДЕВ. А защо искаха нашето мнение?

ДИМОВ. Трудно ли е да се сетиш?

РАДЕВ. Решението е взето. А от нас се иска да сложим подпис под него, за да могат онези, които са го взели, утре, когато им потърсят отговорност, да кажат – учените ни подбегоха.

ДИМОВ. Понякога се налагат компромиси.

РАДЕВ. Да отстъпиш от мнението, в което си убеден – това не е компромис.

ДИМОВ. Лесно ти е на тебе. В джоба си носиш червената книжка.

РАДЕВ (*строго*). Преди да я сложа в джоба си, другарю Димов, аз също трябваше да избирам.

ДИМОВ. Знам, знам. Тогавашната власт те пращаше в гимназия за даровити деца, но ти предпочете глада и борбата... Тогава е било едно, сега – друго. Сега властта е наша.

РАДЕВ. Но хората, които нарушават законите на тази власт, наши ли са?

ДИМОВ. Лазаров?

РАДЕВ. Лазаров, Драгиев... (*Поправя се*.) Тоест те са наши, не споря. Но постъпката им не е.

ДИМОВ (*вдига рамене*). Аз съм безпартиен.

РАДЕВ. Когато ви назначаваха за директор, някой пи-

та ли ви дали сте партиен или безпартиен? Някой каза ли ви, че трябва безропотно да се подчинявате?

ДИМОВ. Но, драги Радев, другарят Лазаров вече десет пъти ми се обажда по телефона...

РАДЕВ. Убеди ли ви?

ДИМОВ. Той ми е началник.

РАДЕВ. Какво, като е началник!

ДИМОВ. Все едно, ще отстъпим. Не е ли по-разумно да отстъпим, когато ни убеждават, а не когато ни заповядват? Аз не за себе си мисля. Аз съм стар и уморен, утре ще ме пенсионират...

РАДЕВ (*сочи писмото*). С това ли ще увенчаем края на научната си дейност?

ДИМОВ (*искрено*). Страхувам се от тези хора, Радев!

РАДЕВ. Гледам ви и се питам – вие ли сте професор Димов, старият лъв, както ви наричахме?

ДИМОВ (*сепва се, остро*). Да, аз съм! Стар. Мършав. Но лъв. Искан само да разбере ти твърдо ли ме поддържаши.

РАДЕВ. Съмнявахте се?!

ДИМОВ (*вади от папката изписаните листа, нахвърля ги и ги хвърля в кошчето за смет*). Но помни нашия разговор! (*Сяда зад бюрото*.) Може да си ходиш. Предстои ми среща с моя нов заместник.

РАДЕВ. Приятна среща!

ДИМОВ (*мръщи се*). Приятна... Да, да, много приятна... Поздравя съпругата си! (*Навежда поглед над бюрото*.)

Радев излиза.

КАРТИНА ТРЕТА

Малък кабинет в института. По стените личат петна от наскоро снети картини. Атмосферата е строга и студена. Драгиев рови в купчина книжа. На вратата стои Снежа,

СНЕЖА (*нарушава мълчанието*). Мога ли да знам за какво съм повикана?

ДРАГИЕВ (*любезно*). Седнете, колежке.

СНЕЖА. Препочитам да стоя права.

ДРАГИЕВ. Навярно по този начин искате да изразите уважението си към моята скромна личност.

СНЕЖА. Искан да ви спестя време.

ДРАГИЕВ. Много мило. (*Студено се усмихва*.) Трети ден съм в института, с повечето другари се видях, а вие почти единствена, да не кажа – единствена – не благоволявате да се явите.

СНЕЖА. Ние сме свикнали да се явяваме в ръководството не по свое благоволение, а когато ни повикат по работа.

ДРАГИЕВ. Аз съм нов човек!

СНЕЖА. Как ще сте нов – слушали сме ваши лекции, чели сме ваши книги, изпити сме вземали при вас.

ДРАГИЕВ. За института съм нов.

СНЕЖА. Не съобразих.

ДРАГИЕВ. Редно е да съобразявате. Това го изисква възпитанието.

СНЕЖА. Лошо съм възпитана.

ДРАГИЕВ. Както и да е. (*Рови се из книжката*.) Прегле-

гах научния ви план. Любопитно. Най-висока степен на вдъхновение и любов. *(Пауза.)* Но със задачите на института няма нищо общо.

СНЕЖА. Вихте ли се изразили по-точно?

ДРАГИЕВ. Кой ще задава въпроси – вие, или аз?

СНЕЖА *(изчервява се)*. Извинете!...

ДРАГИЕВ. Заводите, които ние строим, не замърсяват околната среда.

СНЕЖА. Става дума за завода отсреща.

ДРАГИЕВ. Той още не е построен.

СНЕЖА. Моите проучвания доказват...

ДРАГИЕВ *(прекъсва я)*. Те трябва да доказват правилността на нашата политика.

СНЕЖА. На коя политика?

ДРАГИЕВ *(натъртено)*. На нашата!

СНЕЖА. Има политика в строителството, има политика и за опазване на околната среда. Моето мнение...

ДРАГИЕВ *(отново я прекъсва)*. Вашето мнение не ме занимава. Заводът се строи за благо на народа. Има решение. Задача на специалистите е научно да го обосноват, а не да сеят паника, че като запушат пет комина сред полето, хората ще започнат да мрат.

СНЕЖА. Темата беше одобрена от научния съвет...

ДРАГИЕВ. Допусната е грешка. На следващото заседание научният съвет ще се поправи.

СНЕЖА. Темата ми препоръча директорът...

ДРАГИЕВ *(с отегчение)*. Да не забъркваме стария човек. Да не се оправдаваме с него.

СНЕЖА *(едва се сдържа)*. Аз не се оправдавам, а обяснявам.

ДРАГИЕВ. Научният съвет, директорът... Отговорността си носите вие. Нещо повече. По това, как-

ва тема сте си избрали, може да се правят изводи и за вашата политическа позиция.

СНЕЖА. Ще ви призная – аз съзнателно реших да създам паника...

ДРАГИЕВ *(долавя иронията ѝ)*. Съзнателно или несъзнателно, това после ще видим.

СНЕЖА. Оттук нататък вие ли ще решавате тези въпроси?

ДРАГИЕВ. Очевидно аз.

СНЕЖА. И заявленията за оставка ще се подават при вас?

ДРАГИЕВ *(изненадан)*. Естествено.

СНЕЖА. Бъдете така добър да приемете това заявление. *(Подава заявлението си.)*

ДРАГИЕВ *(хвърля поглед върху заявлението)*. Не избързвате ли?

СНЕЖА. Дори закъснях.

ДРАГИЕВ. Не ви харесва моето назначаване?

СНЕЖА. Напротив. Възхитена съм. Аз дори организирах ръкопляскания по време на вашето пристигане.

ДРАГИЕВ. Не съм ги чул. Отляво ли бяха, или отдясно?

СНЕЖА. По средата.

ДРАГИЕВ. Природата е виновна. Сложила е ушите встрани на главата, а в средата – носа. Но и носът върши работа, той помирихва кое откъде иде и накъде отива. Кога ще ни напуснете?

СНЕЖА. Веднага.

ДРАГИЕВ. С прехвърляне, или по взаимно съгласие?

СНЕЖА. Няма значение. Само да е по-бързо.

ДРАГИЕВ. Волята ви ще бъде изпълнена. *(Пауза.)* С професор Радев посъветвахте ли се?

СНЕЖА. Защо трябва да се съветвам с професор Радев? Какво общо има той с моите лични въпроси?

ДРАГИЕВ. Той ви е ръководител.

СНЕЖА. Свободна ли съм?

ДРАГИЕВ. Аз не ви загържам, колежке.

СНЕЖА *(преди да излезе)*. А що се отнася до моята политическа позиция, тя започва от Братската могила, дето лежат половината от близките ми, преминава през всички обиди и огорчения, които съм преживяла от хора като вас, и се слива с моите проучвания за опазване на околната среда от замърсяване. *(Излиза, като затръшква вратата зад гърба си.)*

Драгиев студено гледа пред себе си.

КАРТИНА ЧЕТВЪРТА

Градинка близо до института. Балчев се разхожда, като вписва нещо в тефтерчето си. Минава професор Радев.

БАЛЧЕВ. Добър ден, гругарю професор!

РАДЕВ *(спира се)*. А-а, Балчев? Добър ден!

БАЛЧЕВ. Онзи ден – сняг, днес – слънце. И гървета цъфтят, и птици пеят! За вкъщи ли, гругарю професор?

РАДЕВ. До болницата. Малкият не е добре. А на мене не ми се работи, като чуя дете да плаче.

БАЛЧЕВ. Да ви откарам с колата?

РАДЕВ. Пешком, пешком!

БАЛЧЕВ. С колата е пет минутки.

РАДЕВ. Спарихме се в този институт цяла зима.

БАЛЧЕВ. Драгиев, както се е заел, ще ни поразведри.

Научихте ли, Снежа си подала оставката?

РАДЕВ. Ти, като ѝ се пишеш приятел, защо не я посъветва да не върши глупости?

БАЛЧЕВ. Употребих цялото си красноречие, не приема.

РАДЕВ. Детинщини!

БАЛЧЕВ. И аз това ѝ казвам.

РАДЕВ. Да си изтегли заявлението.

БАЛЧЕВ. Ще ѝ предам вашите думи.

РАДЕВ. Да го изтегли. *(Тръгва.)*

Отсреща се задава Драгиев.

ДРАГИЕВ *(след като се разминава с Радев, обръща се)*.

Професор Радев!

РАДЕВ *(също се обръща)*. Приятна среща!

ДРАГИЕВ. Разминаваме се, без да се поздравим...

РАДЕВ. Днес съм малко разсеян.

ДРАГИЕВ. Какви учени сме, ако не сме разсеяни?

РАДЕВ. Това може да се смята за вторичен белег. Някои дори в науката влизат, като се позовават на него.

ДРАГИЕВ. Аз от тях ли съм?

РАДЕВ. Как може!

ДРАГИЕВ. Приятно ми е да го чуя от вас.

РАДЕВ. Вашето внимание постоянно е нащрек.

ДРАГИЕВ *(сериозен и любезен)*. Работим стая до стая, пък не се виждаме.

РАДЕВ. Вие сте прекалено зает. Докато прегледате папките, докато се запознаете с хората...

ДРАГИЕВ. Работа като работа. Не се оплаквам. Но за едно кафенце време ще се намери. Утре ще ви поканя.

РАДЕВ. Тази нощ няма да спя от възнание.

ДРАГИЕВ. Шегата си е шегата. Не бива да се създава впечатление, че сме един против друг.

РАДЕВ. А не сме ли?

ДРАГИЕВ. Да му сложим пепел!

РАДЕВ. Стари рани трудно заздравяват, Драгиев.

ДРАГИЕВ. Проявявате мнителност. Да си подадем ръка!

РАДЕВ. Усещам сладостта на игулията, която ще настъпни между нас.

ДРАГИЕВ *(отклонява остротата)*. Как е малкият? Рина ли? Гузука ли?

РАДЕВ. Рина. Гузука. И главно – попкава ми концепциите. Викам му, остави това на чичковците с научни титли. Не и не! Държи той да е пръв. *(Смее се.)*

ДРАГИЕВ *(също се смее)*. Бащичко! *(Тръгва.)* Довиждане, професор Радев! *(Високо.)* И не е лошо да знаете, че в института е дошъл един ваш приятел!

РАДЕВ. Вие?

ДРАГИЕВ. Скоро ще се убедите в това.

РАДЕВ. Балчев, запиши си го в тефтерчето! *(Излиза.)*

Балчев минава встрани.

ДРАГИЕВ *(дава му знак да се приближи)*. Хвърлете ме с колата си до съвета.

БАЛЧЕВ. Съжалявам. Обещал съм на колежката.

ДРАГИЕВ. На тая, гето си подаде оставката? Тя си опразва бюрото.

БАЛЧЕВ. Ще я почакам.

ДРАГИЕВ *(хваща го под лакът)*. Може ли да ви попитам нещо?

БАЛЧЕВ. Слушам.

ДРАГИЕВ. Но ще ми отговорите искрено.

БАЛЧЕВ *(леко се издърпва)*. А как иначе?

ДРАГИЕВ. Ако професор Радев беше ви помолил, бихте ли му отказали?

БАЛЧЕВ. Искрено...

ДРАГИЕВ. Бихте ли?

БАЛЧЕВ. Не.

ДРАГИЕВ *(отпуска го)*. Обичам откровените хора. Вие не сте оценен достатъчно. Впрочем професор Радев ви оцени.

БАЛЧЕВ *(с тревога)*. Какво искаме да кажете?

ДРАГИЕВ. Не се страхувайте. Професор Радев умее да подбира кадрите си. Ето и тази Божилова например...

БАЛЧЕВ *(решително)*. Да.

ДРАГИЕВ. Всичко хубаво, Балчев! *(Излиза.)*

БАЛЧЕВ *(отподире му)*. Но аз оставка няма да подам. Уволнете ме, но оставка няма да подам!

КАРТИНА ПЕТА

228

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Холът в къщата на професор Радев. Дъщеря му Звезда свири на пиано. Синът му Богдан се занимава с някакви транзисторни съоръжения. Звучите на пианото се преплитат с шума на транзисторите.

ЗВЕЗДА (*вика*). Престани най-после с тия транзистори!

БОГДАН (*продължава заниманието си*). Аз казвам ли ти – престани с това пиано?

ЗВЕЗДА. Това е пиано, инструмент на изкуството, а не...

БОГДАН (*настръхва*). Какво – не? Кажи ге, какво – не?

ЗВЕЗДА. Тамко се бори срещу шума, а ти го увеличаваш.

БОГДАН. То не се знае кой го увеличава.

ЗВЕЗДА. Това показва колко ти е културата.

БОГДАН. Този там инструмент на изкуството някой ден ще ми стане на парчета!

ЗВЕЗДА. От тебе и това може да се очаква.

БОГДАН. Мъничко, от рождение си проклето!

ЗВЕЗДА. Грубиян!

БОГДАН. От рождение те мразя.

ЗВЕЗДА (*тръгва към детската стая*). Не те е срам!

БОГДАН (*препраща ѝ пътя*). Няма да тревожиш мама.

ЗВЕЗДА. Ще ѝ повториш какво ми каза. Така, мразиш ме – брат!....

БОГДАН. Добре, добре – не те мразя.

ЗВЕЗДА (*през сълзи*). Концертът ми е в неделя, разбираш ли?

БОГДАН. Оставам ти три дни. А аз утре предавам изпитната си работа.

На вратата се звъни. Богдан оставя съоръженията си на пода, излиза, връща се, като дава път на Славоу да мине. Славоу носи голям букет рози.

СЛАВОВ. А това беше Светла...

БОГДАН. Не Светла, а Звезда! От звездна система. Звезда от първа величина.

СЛАВОВ (*подава на Звезда букета*). Светла, занеси го на майка си. От чичко Славоу.

ЗВЕЗДА (*оставя букета на масичката*). Тя кърми.

СЛАВОВ. Ще почакам. Тамко ви как е?

ЗВЕЗДА. Всеки момент ще се върне.

СЛАВОВ. А ти, Божигаре...

БОГДАН. Богдане!

СЛАВОВ. Така ге – Божигаре! Чух, че си направил някакво откритие?

БОГДАН (*събира съоръженията си*). Нищо особено. Смених схемата на транзистора и страничните шумове изчезнаха.

ЗВЕЗДА. В завода за полупроводници казаха, че това е истинско откритие, но брат ми скромничи.

Влиза Радев.

СЛАВОВ. Дойдох да ви поздравя за сина.

РАДЕВ. Поздравите – на жена ми! (*Съблича самото си, окачва го на облегалката на стола*.) Минах през парка, косовите разтворили човки – едва ги шат...

СЛАВОВ. Лято!

РАДЕВ. Да пием нещо за разхлаждане?

229

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

СЛАВОВ. Нали знаете – алкохол не пия.

РАДЕВ. Чай? Кафе?

СЛАВОВ (*пипа ее за сърцето*). Аритмия!

РАДЕВ (*на Звезда*). Донеси бонбони и минерална вода.

Не ме гледай такава! Колко пъти съм ви говорил за вредата от алкохола и за ползата от минералната вода! Следвайте добрите примери, деца! Богдане, чуваш ли?

Богдан и Звезда излизат.

СЛАВОВ. Правилно.

РАДЕВ. Впрочем и аз не знам каква е ползата от минералната вода.

СЛАВОВ. Мога да ви изнеса цяла лекция.

РАДЕВ. Благоприятно ли влияе на интелектуалните способности?

СЛАВОВ. Във всяко отношение. Професор Джинсът твърди...

Влиза Звезда, като поднася на табла кутия бонбони и две чаши с минерална вода, зад гърба си държи тумбеста бутилка.

РАДЕВ. Какво криеш зад гърба си? Уиски? Дај да сравня! (*Отпива от водата, отпива от бутилката*.) Предимството е очевидно. Прибирай да не го гледам това питие! (*Кимва към чашата с вода*.)

ЗВЕЗДА (*смее се*). Ех, тамко, тамко! (*Излиза*.)

Пауза.

СЛАВОВ. Прекрасни деца. (*Сяда*.)

РАДЕВ. Откога сте тук?

СЛАВОВ. Има-няма пет минути.

РАДЕВ. И за пет минути успяхте да разберете, че децата ми са прекрасни?

СЛАВОВ. То си личи от пръв поглед.

РАДЕВ (*отваря вратата на детската стая*). Цветя ти носят, а ти тук на седянка...

Влизат Невена и Снежа. Славов поднася на Невена букета с рози.

НЕВЕНА. Ах, какви разкошни рози! (*Сладостно вдъхва мириса, с укор към Радев*.) Хората се сещат...

РАДЕВ. В родилния дом ти донесох ей такъв букет карамфили посред зима. Един хайванин от тия, дългокосите, които не можеш да различиш женски ли са, мъжки ли са, ми вика: „Дядка, къде си поне-съл тази градина?“ Елате, другарю Славов, да видите какъв син съм ѝ създал, а тя ме обижда!

НЕВЕНА (*изпречва се на прага*). Вътре – не!

РАДЕВ (*посочва на Славов към дъното на детската стая*). Такъв син не се създава с току-що набола брада. Тук се иска дебел косъм.

НЕВЕНА. Засрами се от момичето.

РАДЕВ. Тя тия работи ги разбира не по-лошо от нас. (*На Снежа*.) Кога ще правим сватбата? Докато чакаш, нацията ще остарее.

СНЕЖА. Ще имам по-богат избор. Науката доказва, че колкото бащата е по-възрастен, толкова децата са по-талантливи.

СЛАВОВ. Младото поколение...

РАДЕВ. Кръстът му ли е мек, що ли! (*Към Снежа*.) Омъжи се, народи деца.

НЕВЕНА. Ами, Снежке, помомувай си! Венчило – чернило!

РАДЕВ. Булка, не произнасяй реакционни проповеди в моя дом.

НЕВЕНА. В нашия, скъпи! Не в моя, а в нашия.

РАДЕВ. По-точно – в гържавния.

СЛАВОВ. Не сте ли го купили?

НЕВЕНА. С какво? С речите и изказванията на професор Радев? За тях никой не плаща.

РАДЕВ. Да беше ни наляла? *(Показва празната чаша.)*

НЕВЕНА. Така се изпълнява концепцията за жената. Ние раждаме, ние кърмим, ние перем, ние готвим, ние чистим, ние трябва да черпим гостите...

РАДЕВ. Всичко това наведнъж ли го вършите? Бре, бре! А нашата – ори, мели, яж. *(Излиза с чашата.)*

СНЕЖА. Малкият с индиго е ваген.

СЛАВОВ. И големият съвсем на него прилича.

НЕВЕНА. Всички! От мене са взели само очите. Деца! Девет месеца ги носиш и толкова малко вземат от тебе.

Радев се връща с пълна чаша уиски.

РАДЕВ *(на Снежа)*. Забравих. Балчев те чака долу.

НЕВЕНА. Онзи с бакенбардите? Защо не го покани?

РАДЕВ. Не му е било удобно. А му е удобно да обикаля пред входа.

СЛАВОВ. Той е момче с бъдеще.

НЕВЕНА. Едно време казваха – момче с пари, сега – момче с бъдеще, а според мене – все едно и също.

РАДЕВ. Жена ми поумнява. Обърнахте ли внимание каква сентенция изрече?

СНЕЖА. Другарю професор, реших утре да си изтегля оставката.

РАДЕВ. Значи, и ти поумняваш. Настъпил е общ процес на поумняване.

НЕВЕНА *(като сочи с пръст себе си)*. Под влияние на околната среда.

РАДЕВ. Браво, жено! *(На Снежа.)* Ще закъснееш за кино.

Невена и Снежа излизат.

СЛАВОВ. Стига сте пили!

РАДЕВ. Мъчих се, другарю Славо, мъчих се, но се оказа човек със слаб характер.

СЛАВОВ. Вие ли? Упорит сте като овен. Щом убедихте Димов да скъса писмото си до Лазаров...

РАДЕВ. Димов е достатъчно убеден. Няма защо аз да го убеждавам.

СЛАВОВ. Е, да – така трябва да се говори...

РАДЕВ. Не защото така трябва да се говори, а защото е така.

СЛАВОВ. Да не спорим за греболуи.

РАДЕВ *(гневи се)*. Честта на един учен като Димов не е греболуи.

СЛАВОВ *(доверително)*. Лазаров е побеснял. Преди един час по телефона е освободил Димов от длъжност.

Радев мълчи.

СЛАВОВ. Драгиев също е освободен. По целесъобразност. Правят го началник на отдел „Селскостопански“ към народния съвет.

Радев мълчи.

СЛАВОВ. А за директор назначават... Знаете ли кого?

РАДЕВ *(студено)*. Мене.

СЛАВОВ. Да, вас! Сега ще имате по-силна позиция.

РАДЕВ *(става)*. Къде? В науката?

СЛАВОВ. Обществеността ще бъде на ваша страна. Говоря ви като приятел.

РАДЕВ. Убеден съм, убеден съм... *(Отваря вратата пред Славо и го изпраща.)*

СЛАВОВ. Аз и без това трябва да си ходя.

От другата стая се чуват гласовете на Звезда и Богдан и гласът на майка им: „Баща ви да се разправя с вас!“

НЕВЕНА *(влиза)*. Ти се разправяй с тях! За какво беше гошъл Славоф?

РАДЕВ. Децата са си деца.

НЕВЕНА. Научил е новината и бърза...

РАДЕВ. Не им се карай.

НЕВЕНА. Ти криеш от мене, но Снежа ми разказа всичко.

РАДЕВ. Чудя се защо харчим пари за разни информационни системи, когато тази работа спокойно може да се върши от две способни жени.

НЕВЕНА *(вслушва се в гласовете на децата)*. Посъветвай ги малко. Никога не си сигнал като баща да ги посъветваш.

РАДЕВ. Повикай ги!

Невена излиза и се връща, като води Звезда и Богдан.

РАДЕВ. Какво делите, че сте се развикали?

ЗВЕЗДА и БОГДАН *(един през друг)*. Пречи ми! Това е пиано! Това е изкуство! Не ми дава да се занимавам!.. Тя ми пречи!... Той, татко!

РАДЕВ. Майка ви иска да ви посъветвам. Какво да ви посъветвам?

Звезда и Богдан мълчат.

РАДЕВ. Значи, нямате нужда от съвет. Пък и късно е вече. *(Пауза.)* Да, сетих се. При един гребен философ се явила една майка да се посъветва как да възпита детето си, че да стане човек. Философът я попитал на каква възраст е детето. Майката отговорила, че е на седем гена. Късно, ка-

зал философът. *(Вглежда се в очите на децата си.)* Вървете да спите!

Звезда и Богдан излизат.

НЕВЕНА. Хубаво ги посъветва.

РАДЕВ. Толкова мога.

НЕВЕНА. Славоф ли ти развали настроението?

РАДЕВ *(след пауза)*. Димов създаде у нас тази наука, защо трябва да го обиждаме на старини...

НЕВЕНА. Като е стар, да си гледа старините.

РАДЕВ. В науката няма стари и млади. Има хора, които могат, и хора, които не могат.

НЕВЕНА. Стига си мислил за другите. Да не би да са по-способни от тебе?

РАДЕВ. Това да го избиеш от главата си!

НЕВЕНА. Пак ли ще откажеш? По-рано заради Димов, сега заради кого...

КАРТИНА ШЕСТА

236

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Градинката пред института. Дърветата са пожълтели. На скамейката седи Славов и чете вестник. Влизат Драгиев и Балчев.

ДРАГИЕВ (*спира се*). От института ли, Балчев?

БАЛЧЕВ. Нали утре пристига другарят Лазаров. Другарката Бързашка ме изпрати да проверя гали всичко е наред.

ДРАГИЕВ. Сигурно професор Рагев се е погрижил.

БАЛЧЕВ. Не забелязвам особен ентусиазъм. Другарката Бързашка се тревожи.

ДРАГИЕВ (*оглежда го с удоволствие*). Две седмици няма, откакто си назначен при нея, а вече си усвоил езика, маниерите. Другарката Бързашка, другарката Бързашка...

БАЛЧЕВ. Когато човек работи с желание, бързо свиква.

ДРАГИЕВ. Бързашка се напъва, горката, но не ѝ достигат сили. А ти си млад, амбициозен... (*Тръгва.*)

БАЛЧЕВ. Ако бързате, мога да ви откарам с колата, сега съм свободен.

ДРАГИЕВ (*потупва го по рамото*). За някои неща човек по-рано трябва да се освобождава, Балчев.

БАЛЧЕВ. Вчера поспорихме с колегите от института, искам да ви попитам – сега като началник на отдел при съвета с по-висок ранг ли сте от професор Рагев?

ДРАГИЕВ. А ти как смяташ?

БАЛЧЕВ. Аз ли? Аз смятам, че сте с по-висок.

ДРАГИЕВ (*забелязва Славов на скамейката*). А какво смята общественото мнение?

СЛАВОВ (*сгъва вестника и става*). С удоволствие бих изслушал ваша информация.

ДРАГИЕВ. Вие сте информиран по всички въпроси.

СЛАВОВ. По този изостанах. Питам два-три пъти Балчев, но и той не можа да ми отговори.

БАЛЧЕВ. Не че не съм могъл, а не съм искал.

СЛАВОВ. Не че не си искал, а не съм те питал. (*Към Драгиев.*) Целият съм внимание!

ДРАГИЕВ (*прави няколко крачки*). Според официалната структура професор Рагев, като директор на института, е независим от съвета. Но освен че съм началник в съвета, аз съм член на колегиума към министерството, а професор Рагев не е. Следователно аз разполагам с някои пълномощия и по отношение на професор Рагев. Но уважавайки професор Рагев, аз никога няма да злоупотребя с правата си.

СЛАВОВ (*заядливо*). А вие опитайте! Той обича настояници.

ДРАГИЕВ. Защо трябва да изопачаваме обикновения смисъл на думите?

БАЛЧЕВ. Да, наистина...

ДРАГИЕВ. Утре другарят Лазаров ще бъде тук.

СЛАВОВ. И ще поиска професор Рагев да оттегли мнението си.

ДРАГИЕВ (*гразни го*). И професор Рагев ще оттегли мнението си.

СЛАВОВ. Но професор Рагев няма да оттегли мнението си.

ДРАГИЕВ. Ето че пак сте изостанали.

СЛАВОВ. Той си има принципи.

ДРАГИЕВ. Всеки по-висок пост изисква съответни компромиси и отстъпки, другарю Славов.

237

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

СЛАВОВ. Но не и от професор Рагев.

ДРАГИЕВ. И той е човек като нас.

СЛАВОВ. Не го познавате.

ДРАГИЕВ. Е, не колкото вие, но все пак... *(С досада.)* Но да ви оставим да си дочетете вестника. Обърнете внимание на последната страница, долу. Турските младежи, които отвялякоха самолета, предупреждават, че ще го взривят.

СЛАВОВ. За ваше сведение самолетът преди малко излетя, а турските младежи получиха убежище у нас. *(Сяда на скамейката и разгръща вестника.)*

ДРАГИЕВ. Вие винаги сте ме впечатлявали! *(С усмивка, на Балчев.)* Сладкодумието на другаря Славов ни забави. Ще трябва да се възползвам от твоите услуги, Балчев.

БАЛЧЕВ *(разгрънкава ключовете от колата си)*. На ваше разположение!

Драгиев и Балчев излизат.

КАРТИНА СЕДМА

Обстановката в кабинета, дето преди време видяхме професор Димов, с нищо не се е изменила. Вие на очи само завесата, която е спусната на прозореца.

СНЕЖА *(почиства бюрото)*. Може би трябваше да измажем стените и да пуснем гланц по мебелите... БЪРЗАШКА. И така е добре. *(Издърпва завесата, в кабинета нахлува ярка слънчева светлина.)* А така е още по-добре.

СНЕЖА *(издърпва завесата обратно)*. Не бива!

БЪРЗАШКА *(учудена)*. Тъмно е.

СНЕЖА. Професор Рагев не позволява.

БЪРЗАШКА. Той си позволява някои неща, които не отговарят на новото му положение. Излага и себе си, и нас.

СНЕЖА. Защо пък и вас?

Влиза Балчев.

БЪРЗАШКА. Пристигнаха ли?

БАЛЧЕВ. Преди петнайсет минути са тръгнали с Драгиев от летището. Аз съм долу при професор Рагев.

БЪРЗАШКА. Да, да, бъдете около него. Ще се заплесне някъде, уги после, че го търси.

СНЕЖА *(неочаквано остро)*. Професор Рагев не е дете!

БЪРЗАШКА. Вървете, Балчев! *(Като поучава.)* Това е

наш гълг, Снежке. Един учен като него се нуждае от повече грижи.

Балчев излиза. Влизат Весо, Любо и Нано.

ВЕСО. Да помогнем.

СНЕЖА. Закъснели сте.

ЛЮБО. Видя ли бе, човек! Излагаме се. Хората и без нас ще си го посрещнат.

ВЕСО. Ако ни потърсите, ние сме по местата си.

Весо, Любо и Нано излизат.

БЪРЗАШКА. Сътрудниците се вълнуват.

СНЕЖА. Такова събитие!

БЪРЗАШКА. И аз, уж съм опитна, и аз се вълнувам...

Другарят Лазаров идва специално. Разбираш ли, Снежке, какво огромно значение има това?

СНЕЖА. Може би ще се сложи началото на нов етап?

БЪРЗАШКА. Аз не се съмнявам. *(Заслушва се.)* Игам!

Балчев отваря вратата, влизат Лазаров, Радев и Драгиев. Бързашка сияе. Снежка се изправя до стената, в лявата си ръка стиска кърпата, с която е почиствала мебелите.

ЛАЗАРОВ *(ръкува се с Бързашка и Снежка)*. Приятно ми е! Едно не ми е приятно, че професор Радев е затворил младостта и красотата в кабинета си.

БЪРЗАШКА. Къде е младостта, къде е красотата?

ЛАЗАРОВ. Не се ли вижда?

РАДЕВ. Искан да ви изненадам.

ЛАЗАРОВ. Или да ме изненадаш, или проявяваш старата си слабост. Ние сме състуденти с Радев. Той и тогава не изпускаше хубавите момичета.

БЪРЗАШКА *(игриво)*. Това и аз мога да потвърдя.

ЛАЗАРОВ. От личен опит?

БЪРЗАШКА *(смутена)*. Не това исках да кажа.

РАДЕВ. Моля началството да се разполага!

БЪРЗАШКА. Вие си имате работа...

ЛАЗАРОВ. Да, да. После ще продължим.

Бързашка, Снежка и Балчев излизат.

ЛАЗАРОВ. Бързашка така си остана стара мома.

ДРАГИЕВ. Утешава се с обществена работа.

ЛАЗАРОВ. На младини не си доигра. А другата коя беше?

РАДЕВ. Научен сътрудник.

ДРАГИЕВ. Едновременно и секретарка.

ЛАЗАРОВ. Стенография владее ли?

РАДЕВ. Стотина гуми.

ЛАЗАРОВ. Да влезе. Ако се роди някоя ценна мисъл, да я запише.

РАДЕВ *(натиска копчето на звънеца)*. По едно кафе?

ЛАЗАРОВ. Моята норма е двайсет кафета на ден.

Влиза Снежка.

РАДЕВ. По едно кафе. И с бележника ела при нас.

Снежка излиза.

РАДЕВ. Двайсет кафета, не са ли много?

ЛАЗАРОВ. Много са. Но и работата не е малко. *(Опишва фотьойлите, почуква по бюрото.)* Кабинетът е удобен. Изобщо в провинцията условията са похвални. Не случайно редица научни дейности се прехвърлят тук. Аз не искам да говоря сега, ще говоря после на събранието, но все пак ще кажа. Професоре, твоят институт се очертава като

един от най-важните. Проблемите за опазване на природата и на околната среда излизат на преден план. По тях се работи във всички напреднали страни. Ние се оказахме предвидливи, че решихме да развием този клон от науката. Историята ще отбележи твоите заслуги.

РАДЕВ. Заслугите са преди всичко на професор Димов.

ЛАЗАРОВ. Неговите публикации изиграха роля, никога не отрича. Но по някои въпроси старецът изостана от съвременните схващания.

РАДЕВ. Аз познавам трудовете му. Такива моменти не съм забелязал. Професор Димов навсякъде твърди, че единствено при социализма природата може да се спаси. И затуй намираше у себе си сили да се бори срещу някои хора у нас, които не разбират това.

ЛАЗАРОВ. Не правиш намеци срещу мене, нали?

РАДЕВ (*усмихва се*). Разбира се, че не, гругарю Лазаров...

ЛАЗАРОВ. Ние с тебе сме стари приятели, Радев. Защо ми говориш на „Ви“.

ДРАГИЕВ. Вашите чувства към професор Радев са широко известни.

ЛАЗАРОВ. А на мене ми е известно, че ти много-много не се съобразяваш с тях. Внимавай, Драгиев!

ДРАГИЕВ. Нашите спорове са чисто теоретически.

РАДЕВ. С малки изключения.

ЛАЗАРОВ. Тъкмо тези малки изключения наложиха да се направи тази малка рокада между вас. Драгиев да отиде в съвета, а ти да станеш директор на института.

Влиза Снежа, поднася кафето и сяда встрани с бележник в ръка.

ЛАЗАРОВ (*на Снежа*). По ваша технология ли е приготвено?

СНЕЖА. По лиценз от баба и дядо.

ЛАЗАРОВ. Браво! (*На Радев, като отпива от кафето*).

Жена ти не ревнува ли?

СНЕЖА. Парираме противника с общи усилия.

ЛАЗАРОВ (*възхитен*). Това се вика секретарка! (*На Радев*.) Честито трето дете!

РАДЕВ (*усмихва се*). Простите хора, като няма какво да правят, правят деца.

ЛАЗАРОВ. Хитрец! Пак ние – едно, той – друго. (*Енергията му се събужда, той става, издърпва завесата.*)

ДРАГИЕВ (*подхвърля*). Професор Радев е забранил завесата да се вдига.

ЛАЗАРОВ. Светлината ли му пречи?

ДРАГИЕВ. Корпусите на завода са точно в прозореца.

ЛАЗАРОВ. А-а! (*На Радев*.) Преживяваш?

РАДЕВ. Убежденията не се менят заедно с постовите.

ЛАЗАРОВ. Съгласен съм. С едно не съм съгласен – че постът и убежденията взаимно се изключват.

ДРАГИЕВ (*подсмива се*). Ако убежденията не отговарят на поста, естествено е да смениш убежденията си.

РАДЕВ. Любопитно разсъждение. (*На Снежа*.) Непременно го запиши!

ЛАЗАРОВ. Разговорът пое такава насока, че няма какво да се записва. (*На Снежа*.) Но вие стойте, стойте – не ни пречите. (*Захлупва кафената чашка и сяда.*)

ДРАГИЕВ. Всеки пост изисква съответни убеждения. Иначе никаква работа не може да се върши.

ЛАЗАРОВ. Ето, това Димов не може да проумее!

РАДЕВ. Димов беше честен учен.

ЛАЗАРОВ (*гневно*). Затуй ли тръгна срещу нас? (*По-спо-*

койно.) Или ние не сме честни? Като че ли сме посегнали на бащиноето му имане.

РАДЕВ. Той милееше за земята повече, отколкото за бащиноето си имане. Каквото между впрочем не притежаваше.

244 ЛАЗАРОВ *(в спокоен тон)*. Народът иска промишленост, Радев. Тя не може да висе във въздуха. Трябва да стъпи на земя.

РАДЕВ. Но не на плодородна.

ЛАЗАРОВ. Голямо чудо – две кошници домати.

РАДЕВ. Една да е, ние нямаме право да я прахосваме.

ЛАЗАРОВ. Тогава да не строим! Ще произвеждаме домати и пиперки. Ще внасяме машини, ще изнасяме зеленчук. Ха! Ние сме глупаци! Евтина работна ръка! Орачи, копачи, овчари, говедари, градинари... Докога ще ни владее тая селска психика?

РАДЕВ. Никой не е против да строим промишленост. Но да строим там, гето трябва. У нас мъртви участъци из планинските райони колкото искаш.

ЛАЗАРОВ. Теории...

РАДЕВ. За това спореше Димов.

ЛАЗАРОВ. Теории, съчинени в буркан, а не сред конкретната действителност. Ако се насочим към планинските райони, строителството двойно ще се забави и оскъпи. А ние бързаме. Живеем в XX век! Когато давах съгласието си за това парче отсреща, аз се ръководех от тези съображения. Обяснявах на Димов, обяснявах, а той взе, че поведе борба...

РАДЕВ. Не само той.

ЛАЗАРОВ. Знам, че и ти си забъркан. Но тебе не обвинявам. Сега си директор. Като вникнеш в проблема, сам ще се съгласиш с мене.

РАДЕВ. Съмнявам се.

ЛАЗАРОВ. Съмнявай се, докато се убедиш. Време има, ще почакаме. Все пак не се бави! Взема кафената чашка и я разглежда. *(На Снежа.)* Умеете ли да гадаете?

СНЕЖА. Това е втората ми специалност. *(Надниква в чашката.)* Път!

ЛАЗАРОВ. Да, да – път!

СНЕЖА. И писмо.

ЛАЗАРОВ. И пари от неизвестно място. Някакъв мъж се готви да предизвика неприятности...

СНЕЖА. Не мъж, а жена.

ЛАЗАРОВ. Къде е?

СНЕЖА *(сочи с пръст в чашката)*. Ето!

ЛАЗАРОВ. Черна ли е, руса ли е?

СНЕЖА. Нито черна, нито руса.

ЛАЗАРОВ. Коя освен собствената?

СНЕЖА. Някаква млада особа. От вашата професия.

ЛАЗАРОВ *(нещо си спомня)*. От жена всичко може да се очаква. *(Веселото му настроение изгасва, той захлупва чашката)*. Радев, аз се надявах, че проблемите са изяснени. Излъгал съм се. Предлагам да отложим събранието. Да се изясни всичко, тогава... Заводът се строи. Колкото и плътно да спускаш завесата, заводът ще се построи. Ти върху това помисли.

Лазаров припряно се ръкува и излиза, придружен от Драгиев.

СНЕЖА *(издърпва обратно завесата)*. Ке бегаме, или ке се предаваме?

РАДЕВ *(смутен от неочаквания обрат в поведението на Лазаров)*. Аз обещах да мълча, но не съм обещава да оттеглям мнението си.

СНЕЖА. Подценявахте ме като врачка, а забелязахте ли какво впечатление произведох? (*Прибира чашките*).

РАДЕВ. Той запути е дошъл. Да му се отплащам за директорството с цената на собственото си мнение.

СНЕЖА. Ами отплатете му се!

РАДЕВ (*строго*). Какво каза?

СНЕЖА (*цитира Драгиев*). Ако убежденията не отговарят на поста, редно е да смениш убежденията си.

Влиза Балчев. Снежа изнася чашките.

БАЛЧЕВ. Можеше да се намери по-подходящ човек да придружава Лазаров.

РАДЕВ. Ти?

БАЛЧЕВ. Не бих ви изложил.

РАДЕВ. Как вървят отношенията ви със Снежа?

БАЛЧЕВ (*обърква се*). Ходим на кино, понякога на театър...

РАДЕВ. Имай пред вид, че за нея глава давам, глава вземам.

БАЛЧЕВ (*с внезапен порив*). Върнете ме в института, другарю професор!

РАДЕВ. Нали си тук по съвместителство! (*Пауза.*) Ти си способен младеж...

БАЛЧЕВ (*бързо*). Благодаря ви!

РАДЕВ. Но не за науката.

БАЛЧЕВ. Някога вие ме насочихте.

РАДЕВ. Баща ти, Балчев, мечтаеше да види сина си учен. Аз направих всичко възможно.

БАЛЧЕВ. Не ме изоставяйте! (*Горещо.*) Аз съм ви пре-
дан до гроб!

РАДЕВ (*хладно*). Тази добродетел има своето значение, но в други области. Може би натам ще се насочиш?

Влизат Бързашка, Весо, Любо, Снежа и Нано.

ВЕСО. В коридора срещнахме два облака. Не разбрахме дали ще е дъждец дребен, или ще е буря страшна...

ЛЮБО. Трай бе, човек!

БЪРЗАШКА (*с чувство на обида*). Надявахме се, че поне този път другарят Лазаров ще ни удостои с вниманието си, а то...

РАДЕВ. Някой направил ли е нещо лошо? Не! Плановете си изпълняваме. Тогава за какво се тревожите? Гостенинът дойде, посрещнахме го, той ни пожела успехи... Но той е отговорен човек, има си и други задължения. А ние да се заемем с нашите! (*Излиза.*)

КАРТИНА ОСМА

248

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Кабинет в съвета. От обстановката лъха познатата атмосфера на студ и строгост. Балчев сега е пред бюрото. Влиза Драгиев.

ДРАГИЕВ *(като подмигва към бюрото)*. Харесва ли ти?

БАЛЧЕВ. Удобно бюро. Във вашия стил.

ДРАГИЕВ. Какъв е моят стил?

БАЛЧЕВ. Строгост. Деловитост.

ДРАГИЕВ. Можеш да седнеш. *(Долавя тръпката по лицето на Балчев.)* Не сега. След известно време.

БАЛЧЕВ. Да не би да сте решили да ни напускате?

ДРАГИЕВ. И това ще стане. Не сме вечни. *(Сяда при Балчев.)* Дисертацията върви ли?

БАЛЧЕВ *(неуверено)*. Долу-горе.

ДРАГИЕВ *(с усмивка)*. Като рак на бързей. И то въпреки помощта на професор Рагев.

БАЛЧЕВ. Той е твърде зает.

ДРАГИЕВ. За другите намира време. Изобщо той ценя ли те истински?

БАЛЧЕВ. Неговите изисквания към всички нас са високи.

ДРАГИЕВ. Като че ли много-много не те ценя.

БАЛЧЕВ. Към мене винаги е бил внимателен.

ДРАГИЕВ. И затуй те препрати при Бързашка!

БАЛЧЕВ *(засегнат)*. Аз сам се преместих.

ДРАГИЕВ. Измислил си си утешение. Ех, Балчев, Балчев!

БАЛЧЕВ *(навежда глава)*. Учим се, другарю Драгиев.

ДРАГИЕВ. Само че бавно се учим, както беше казал за нас един буржоазен учен. *(Става, като се разхож-*

да.) Не мога да си обясня, но откривам у себе си някаква странна симпатия към тебе. *(Спира срещу Балчев.)* Съгласен ли си аз да ти помогна?

БАЛЧЕВ. За дисертацията?

ДРАГИЕВ *(мъчи се да си спомни)*. Темата беше...

БАЛЧЕВ. Опазването на околната среда в условията на социализма.

ДРАГИЕВ *(като се разхожда)*. Може ли по-конкретно, например – проблемът за управлението при опазване на околната среда и тъй нататък.

БАЛЧЕВ. Това е нещо ново!

ДРАГИЕВ. И ново. И конкретно. И в духа на епохата.

БАЛЧЕВ. И трудно...

ДРАГИЕВ *(весело)*. Ние сме родени да преодоляваме трудности.

БАЛЧЕВ *(с растяща увереност)*. Проблемът за управлението...

ДРАГИЕВ. Помисли!

БАЛЧЕВ. Професор Рагев ще се обиди.

ДРАГИЕВ. О-о, у тебе заговори съвестта! *(Разхожда се.)* Хубаво играеш. Като в театър. Но дори и там не бива да се прекалява, защото публиката престава да вярва.

БАЛЧЕВ *(обиден)*. Аз не играя.

ДРАГИЕВ. Когато предлагат на някого пари, а той се колебае да ги вземе, другите мислят, че той или е глупав, или е хитър. Ти не си глупав.

БАЛЧЕВ. Ще ме забъркате във вашите спорове...

ДРАГИЕВ. Ти сам си се забъркал. Ако се надяваш, че последиците ще бъдат добри, не ме упреквам. Но ако допускаш, че ще бъдат лоши, а те ще бъдат лоши, не мога да си обясня твоето поведение.

БАЛЧЕВ. Откъде сте сигурен?

ДРАГИЕВ. Градушката не бие отдолу нагоре, а отгоре надолу.

249

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

БАЛЧЕВ. Другарят Лазаров и професор Радев са приятели.

ДРАГИЕВ. Приятелството е от онези фактори, които не бива да се подценяват. Но има и по-важни фактори. Как ти се струва – Лазаров ще пожертва ли положението си, пък ако искаш, и възможността да се издигне по-нагоре, заради Радев?

БАЛЧЕВ (*с престорена наивност*). Тази жертва необходима ли е?

ДРАГИЕВ. Току-що Лазаров пак ми се обади по телефона...

БАЛЧЕВ. Доволен ли е от посещението си?

ДРАГИЕВ. Доволен... Назначавах свой приятел за директор, обвързвах се пред обществеността, идвах му на гости, а той, вместо да ти благодари, демонстрира несъгласието си с тебе.

БАЛЧЕВ. Всеки има право на мнение.

ДРАГИЕВ. Така е.

БАЛЧЕВ. И всеки има право да го защити.

ДРАГИЕВ. Но всеки защитава правото си от различни стъпала на йерархията. В обществото съществува ред, Балчев. Малките неща се затварят в големите, кръг в кръга, като руските матрьошки.

БАЛЧЕВ. Тогава защо се иска от професор Радев да оттегли мнението си?

ДРАГИЕВ. Защо ли? Хвърлят се милиони левове. Десетки отговорни инстанции са се подписали. Въпросът е приключен. А Радев гържи своето мнение като бомба със закъснител. И понеже се ползва с авторитет – носят се разни приказки, че строителството на завода ще спре. А какво значи да спре строителството? Това значи гругарят Лазаров да се сгромоляса от министерството и може би да удостой с присъствието си някой затвор за туй, че е подвел гържавата.

БАЛЧЕВ. Сложно положение.

ДРАГИЕВ. Както виждаш, двамата приятели, въпреки че се усмихват един на друг, са вдигнали ножове и ако единият не отстъпи, другият ще му пререже гърлото. Лазаров не може да отстъпи. Следователно...

БАЛЧЕВ. Трябва да отстъпи професор Радев.

ДРАГИЕВ. Точно така. (*Пауза*.) Доколкото ми е известно, ти споделяш неговото мнение.

БАЛЧЕВ. Всички в института го споделят.

ДРАГИЕВ. Лично ти убеден ли си, че Радев е прав?

БАЛЧЕВ. Как да ви кажа... Не напълно.

ДРАГИЕВ. Предполагах. (*Отново се разхожда*.) Излиза, че твоето съгласие повече се дължи на заплатата.

БАЛЧЕВ. На чувството ми за благодарност.

ДРАГИЕВ. Ах, да – нали той те назначи в института!

БАЛЧЕВ (*без да се смути*). Аз съм му задължен.

ДРАГИЕВ. Истинско нещастие е да се смяташ цял живот задължен.

БАЛЧЕВ. Те бяха приятели с баща ми.

ДРАГИЕВ. Онзи, който губи сражението, губи и своите приятели.

БАЛЧЕВ. Професор Радев ли имате пред вид?

ДРАГИЕВ. Радев или груг, няма значение. Аз говоря по принцип.

БАЛЧЕВ. Обърках се.

ДРАГИЕВ. Ще се оправиш, ще се оправиш.

БАЛЧЕВ (*с внезапен порив*). Аз нищо няма да извърша против професор Радев!

ДРАГИЕВ. Не бързай, Балчев! Ще обсъдим и ще решим.

БАЛЧЕВ (*с тиха злоба*). Вие сте опасен човек.

ДРАГИЕВ (*сяда*). Аз просто съм реалист. Ти си направил нещо за мене и аз ще направя нещо за тебе. Толкоз. Пито – платено. И всеки да продължава

пътя си, без да се страхува, без да се обръща назад, без да се измъчва от това, че онзи, който му е помогнал, затъва и се дави в тресавището. Ни какви сантименталности! Приятелства се правят и развалят в зависимост от целта, на която си се посветил. Това е закон и онзи, който тръгва против него, рано или късно се проваля. *(Навежда се към Балчев, от упор.)* Ти искаш ли да се провалиш?

БАЛЧЕВ *(изплашен)*. Аз?

ДРАГИЕВ *(доволен)*. Не искаш, я!

БАЛЧЕВ *(поуспокоен)*. Кой ще каже – ела, вълчо, изляме?

ДРАГИЕВ. И аз не искам. И Радев не иска. И Лазаров не иска. Никой не иска. Изобщо защо трябва да се проваляме?

БАЛЧЕВ *(в лицето му)*. Професор Радев няма да отстъпи!

ДРАГИЕВ *(става, прави няколко крачки)*. Не бива да се губи надежда. Той много гържи да бъде честен.

БАЛЧЕВ. Той е честен.

ДРАГИЕВ. За съжаление, грази Балчев, светът повече е страдал от честни хора. *(Внезапно спира.)* Какви са твоите отношения с Божилова?

БАЛЧЕВ *(спокойно)*. Хубаво момиче. Умно. От здраво семейство.

ДРАГИЕВ. Търсим си гругарка в живота, а?

БАЛЧЕВ. Лошо ли е?

ДРАГИЕВ. А какви са нейните отношения с професор Радев?

БАЛЧЕВ. Тя го боготвори от студентка.

ДРАГИЕВ. И затуй ще те изпревари с дисертацията!

БАЛЧЕВ *(отдръпва се, трепва)*. Защо?

ДРАГИЕВ. А Славоу често ли ходи на гости у Радев?

БАЛЧЕВ *(опомня се от смущението)*. Вие ми водите разпит!

ДРАГИЕВ *(усмихва се)*. Е, сега пък – разпит...

БАЛЧЕВ *(с омраза)*. Кой ви е упълномощил да се държите така с мене?

ДРАГИЕВ. Поразмърдай малко въображението си и ще разбереш.

БАЛЧЕВ *(примирително)*. Съгласете се, че това е обидно.

ДРАГИЕВ *(като се разхожда)*. Аз не съм казал, че си поглед, гонощик и тъй нататък. Радев би могъл да го каже, но аз – никога. Имам предвид, че ти сериозно ще се заемеш с дисертацията си.

БАЛЧЕВ. Да!

ДРАГИЕВ. И напролет ще те видим кандигам.

БАЛЧЕВ. Камо забравим гругото, цял живот ще ви бъда задължен.

ДРАГИЕВ. Ето пак – задължен! Защо задължен? За да ме намразиш? Не си ли забелязал, че най-големите мръсотии вършим срещу онези, на които сме задължени? И това е естествено. Всеки иска да докаже и на другите, и на себе си, че той сам, със собствени сили и способности, е преуспял, а не защото някой му е помогнал. Житейска логика, Балчев. Жестока житейска логика и ние сме нейни жертви.

БАЛЧЕВ. Вие няма да извършите нищо против професор Радев.

ДРАГИЕВ. Защо аз? Той сам ще го извърши. Със собствени сили и за свое добро. Само че трябва да бъде поставен в такава обстановка, че да го извърши. *(Потупва Балчев по рамото.)* И ние ще му помогнем. Това е наш дълг.

БАЛЧЕВ *(става)*. Кога да ви се обадя?

ДРАГИЕВ *(студено)*. Когато те потърся. *(Съпровожда*

го до вратата.) И няма защо да се бие камбана за нашия разговор.

БАЛЧЕВ. Моля ви се! (*Излиза.*)

ДРАГИЕВ (*отваря широко вратата и вика*). Професор Димов? (*В рамките на вратата се изправя професор Димов, побелял и смутен.*) Заповядайте, професор Димов!

КАРТИНА ДЕВЕТА

В кабинета на директора на института. Радев стои замислен, натиска копчето на звънеца, влиза Снежа.

РАДЕВ (*вдига вестник от масата*). Защо си написала това?

СНЕЖА (*с радост*). Четохте ли го?

РАДЕВ. И си го публикувала. Без да попиташ. Без да се посъветваш.

СНЕЖА. Нямахте да позволите. Положението ви не позволява.

РАДЕВ (*като натъртва на думите си*). Моето положение ми позволява всичко, което влиза в кръга на моите задължения и разбирания.

СНЕЖА. Тогава защо мълчите?

РАДЕВ. Човек трябва да говори, когато има нужда.

СНЕЖА (*възмущава се*). А интервюто на Драгиев четохте ли?

РАДЕВ. Минало-заминало.

СНЕЖА (*повишава глас*). Той обруга института, каза, че сме изостанали, откъснали сме се от живота, изопачаваме научните данни, как ще е минало и заминало?

РАДЕВ (*строго*). Първо, има кой да му отговори и, второ, не по този начин се отговаря.

СНЕЖА. Първото ми е ясно – това сте вие, но второто... – не по този начин! А как?

РАДЕВ. Да спориш с глупостта е също глупост.

СНЕЖА (*пали се*). А да мълчиш пред глупостта – какво е? Страх?

РАДЕВ. За себе си може би си права. Но ти забъркваш в тази каша и мене, и колегите си. А ние не споделяме този начин на действие. Известно ли ти е, че у нас веднъж взето решение се изпълнява?

СНЕЖА. Ами оттеглете си мнението!

РАДЕВ. Ти за това не се грижи.

СНЕЖА. Колегите са на моя страна.

РАДЕВ. Сигурна ли си?

На вратата леко се почуква, подава глава и влиза Славов.

РАДЕВ (*смирщено му кимва и продължава, обърнат с лице към Снежа*). Повикай ги!

СЛАВОВ (*пресреща Снежа*). Позволете да ви поздравя най-сърдечно, най-горещо! (*Стиска ѝ ръка, на Радев*.) Героинята на днешния ден! Целият град го-вори.

РАДЕВ. Хубава героиня за един ден.

Снежа излиза. Радев оставя вестника на масата.

СЛАВОВ (*понеичва да седне, но погледът на Радев го из-правя на крака*). Обществеността е убедена, че зад статията стоите вие.

РАДЕВ. Със зареден автомат!

СЛАВОВ (*свойски*). Е-е! Всички знаят, че Снежка е ваша гясна ръка.

РАДЕВ. Дотук правилно сте осведомени.

СЛАВОВ. По-нататък всичко следва от само себе си. На вас ви е било неудобно да излезете срещу Драгив, излиза Снежка...

РАДЕВ. Другарю Славов, вие отгавна сте пенсионер, с това ли запълвате свободното си време?

СЛАВОВ. Тоест?

РАДЕВ. Другите се трудят. Блъскат се. Грешат, но се трудят. Вие с какво осмисляте дните си?

СЛАВОВ. И аз се трудя. Ако искате да знаете, дори повече от другите се трудя. Наоколо се вършат безобразия, хората се възмущават, шушукат, злословят, но не смеят да излязат наяве...

РАДЕВ. А откъде у вас тази смелост?

СЛАВОВ. Аз всичко върша в полза на обществото. Без хонорар. Тази работа е съпроводена с рискове, но аз съм си сложил главата в торбата. Встрастил съм се. Дори насън педирам. Жената често ми се кара, но какво да се прави? (*С мила ирония към себе си*.) Аз съм, така да се каже, будната съвест на този град.

РАДЕВ. Анонимни писма пишете ли?

СЛАВОВ (*отдръпва се една крачка, вдига ръце*). Другарю професор! Как може да ми загавате подобен въпрос!...

РАДЕВ. Просто питам.

СЛАВОВ. Надявам се, че познавате моята дейност от-преди Девети.

РАДЕВ. Да, га. Вие сте ми разказвали. (*Пауза*.) Защо угвате, какво искате от мене?

СЛАВОВ (*пак си е като винаги*). Бъдете такъв, какъвто сте. Вашето мнение е правилно. Ето, професор Джинсън твърди, че ако замърсяването на околната среда продължава в същия темп, в края на века, сиреч в 2000 година, върху Земята ще настъпи топлинен удар.

РАДЕВ. А как преценявате кое мнение е правилно и кое – не?

СЛАВОВ (*убедено*). По усет. Аз имам усет.

РАДЕВ. Тогава вашата компетентност е с твърде широк диапазон.

СЛАВОВ. Адвокатската практика ми помага. Един човек, който е бил адвокат, навсякъде е като дялан камък.

РАДЕВ (*отваря вратата*). Имам заседание.

СЛАВОВ. Разбирам. Като свършите заседанието, пак ще намина.

РАДЕВ. Недейте!

СЛАВОВ. Дълго ли ще продължи?

РАДЕВ. Не. (*Вика.*) Но тук е работното ми място!

СЛАВОВ (*многозначително подмигва*). Разбирам.

Славов излиза, като любезно пропуска да влязат Снежа, Балчев, Весо, Любо и Нано.

РАДЕВ. Току-що чух общественото мнение. Сега да чуя вашето.

БАЛЧЕВ. За канализацията на града, или за шума от летището?

РАДЕВ. За начина, по който е постъпила колежката Снежа Божилова. Чели сте нейната статия в днешния вестник.

ВЕСО. Въпросът не е толкова го начина, колкото го съдържанието.

РАДЕВ. Продължавай.

ВЕСО. Тъкмо се поуспокоихме, тъкмо се заловихме с работата... Пак ли ще близаме в спорове? Така или иначе, институтът е на министерството...

ЛЮБО. Кажу го направо бе, човек! Въпросът – къде да се строи заводът – е приключен, а Снежа отново го раздухва.

РАДЕВ. Така, така.

ЛЮБО. Нашето мнение увисна във въздуха. Никой не му обърна внимание. Хората горе не са пък до-

там прости. Хайде, цялата рота бърка, само фелдфебелът марширува в крак.

РАДЕВ. Кой е фелдфебелът – аз?

ЛЮБО. Тонът на статията е такъв, че... Заводът наполовина е готов, а ние – не, та не!

РАДЕВ. Другарко Божилова, слушаш ли? (*Към Любо.*) Така, така.

ЛЮБО. В края на краищата земята принадлежи на този народ и той може да прави с нея каквото си иска. Ако иска – градини, ако иска – заводи...

СНЕЖА (*избухва*). Ако иска, и помийни ями!

ЛЮБО. Ако иска, и помийни ями. Природата около тях най-добре ще се опазва, защото всеки ще ги заобикаля.

СНЕЖА. Ние не сме ли от този народ?

ЛЮБО. А министерството не е ли?

СНЕЖА (*въпреки предупредителния жест на Радев*). Някой може да е забравил.

ЛЮБО. Аха! Другарят Лазаров е забравил! Поне да си мълчим! Това беше и вашето указание, другарю професор!

РАДЕВ (*внимателно се намесва*). И ние мълчахме. Дълго и търпеливо мълчахме. Снежа наруши нашето мълчание и допусна грешка. Мълчахме, защото от нас се искаше да оттеглим мнението си.

ЛЮБО. И ние избрахме най-удобната форма...

РАДЕВ. Да го оттеглим?

ЛЮБО. Фактически така се получи.

РАДЕВ (*обезпокоен*). Другите какво мислят?

ВЕСО. Тази история ни дотегна, другарю професор. Любо е прав.

РАДЕВ. Балчев, ще вземеш ли думата?

БАЛЧЕВ. Повечето се каза. Аз ще добавам само, че в статията, Снежа, се преплитат два въпроса – за земята и за замърсяването на околната среда.

(Към Радев.) Иначе статията е написана свежо, бойко.

РАДЕВ. Свърши ли?

БАЛЧЕВ. Да. (Става.) Другарката Бързашка ме вика по спешност. Ако ми разрешите...

РАДЕВ. Разбира се. (Кимва му да върви). Прегай ѝ нашите свежи и бойки поздравя.

Балчев излиза.

РАДЕВ (към Нано). Ти нещо да добавиш?

Нано гъвче в знак на това, че всичко е ясно...

РАДЕВ. Благодаря за вашата откровеност.

Другите излизат.

СНЕЖА. Ах, какви били!... Вчера – едно, днес – друго.

РАДЕВ. Не, аз не съм против това човек да измени мнението си. Но за това са необходими сериозни аргументи. Може би нещо съм пропуснал.

СНЕЖА (Пламва). Вие, другарю професор, напоследък много неща пропускаме.

РАДЕВ. Така ли? Какво например?

СНЕЖА. Например това, че Драгиев обработва хората.

РАДЕВ (учуден). Как така ги обработва?

СНЕЖА. Вика ги един по един – кого на кафе, кого на вечеря, кого на разходка...

РАДЕВ (предупредително). И ги обработва?

СНЕЖА. Като не вярвате, търсете аргументи...

РАДЕВ. Ти би трябвало да си доволна.

СНЕЖА. А вие?

РАДЕВ. И аз. (Замислен.) Такъв чудесен автогол! Решението да мълчим дава еднакво повод и на тебе –

да излезеш с тази предизвикателна статия, и на колегите – да отстъпят от научната истина. Да, да – „има нещо гнило в Дания“.

Влиза Бързашка.

РАДЕВ. Викаш спешно Балчев, а сама пристигаш тук.

БЪРЗАШКА. Притрябвал ми е Балчев! Цял месец не съм му виждала очите.

Снежана излиза.

РАДЕВ. Навреме идваш.

БЪРЗАШКА (възбудена). Аз винаги идвам навреме Когато сгазиш лука. (Сяда, премията крак върху крак.) Тази статия е излязла без твое знание?

РАДЕВ (възвръща формата си). С мое или без мое, има ли някакво значение?

БЪРЗАШКА. Ти си длъжен веднага да се разграничиш! Иначе нито институт ще остане, нито директор.

РАДЕВ. България няма да пропадне.

БЪРЗАШКА. Професоре, с тебе може ли да се поговори човешки? Може ли за малко да слезеш от облаците? Ако не се разграничиш, този път Лазаров ще те смаже.

РАДЕВ. Ще ме уволни? Аз не съм се натискал да бъда директор. Мене ме заставиха.

БЪРЗАШКА (нервно). Но ти носиш отговорност! А и от нас ще се потърси – къде сме били, защо не сме ти помогнали...

РАДЕВ (иронично). Кои са ми били приятелите...

БЪРЗАШКА. И това ще питат.

РАДЕВ. Ще заявя, че ние с тебе никога не сме били приятели.

БЪРЗАШКА. И ще ти повярват?

РАДЕВ. Излез на някое събрание и ме наругай – ще повярват. Аз няма да ти се разсърдя. Обещавам.

БЪРЗАШКА (*весе по-трудно ѝ е да се владее*). Мене ме интересува твоята съдба и съдбата на института, а не дали хората ще повярват. Аз не искам ти да се проваляш, чуваш ли – ти!

РАДЕВ (*неудобно му е*). Пак ли старите истории?

БЪРЗАШКА (*с болка*). Вечно стари и вечно нови.

РАДЕВ. На наша възраст сантименталността е опасно явление, другарко Бързашка.

БЪРЗАШКА (*отмята глава*). Познавам твоята грубост. Няма да ме обидиш. Но и аз няма да позволя да се провалиш. Този път – не! Това ще бъде моето последно сражение за тебе.

РАДЕВ. Последно сражение... Не е лошо казано. Само че знае ли човек предварително кое е последното му сражение в живота?

БЪРЗАШКА (*искрено и горещо*). Напиши няколко реда, разграничи се! За доброто на института те моля! Поне за доброто на града!

Влиза Снежа.

РАДЕВ (*на Снежа*). След малко!

СНЕЖА. Търсят ви от София. (*Излиза.*)

Радев отива до телефона.

БЪРЗАШКА. Сигурно е Лазаров.

РАДЕВ (*слага ръка на слушалката*). Нас заедно с тебе ни приемаха в партията. Помниш ли какво ни каза един стар другар? Да не търсим леки пътища.

БЪРЗАШКА. Да. И ти винаги си избирал най-мъчителните.

РАДЕВ. Късно е да се връщам. Пък и не искам.
БЪРЗАШКА. Не се ли умори?

Влиза Снежа.

РАДЕВ. Още имаме сили да се борим.

БЪРЗАШКА. Ако това ти доставя удоволствие – продължавай! (*Излиза.*)

Радев все още не вдига слушалката.

СНЕЖА. Лазаров е на телефона.

РАДЕВ. Днес какъв ден сме, петък?

СНЕЖА. Петък.

РАДЕВ. Черен петък. Аз съм фаталист. И нямам място в този кабинет!

СНЕЖА (*по адрес на Бързашка*). Тази стара геба докога ще се мъкне тука? Като че ли институтът не може без нея! (*Излиза.*)

Пауза.

РАДЕВ (*изумен от думите на Снежа, вдига слушалката*). Ало! Другарят Лазаров?... Утре? Заповядайте! Очакваме ви с нетърпение!...

КАРТИНА ДЕСЕТА

264

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Холът в дома на професор Радев е значително обновен. Невена в нов халат седи пред телевизора. Звезда и Богдан стоят прави. На вратата се звъни.

БОГДАН. Тези млади хора така се гържат, сякаш заедно с тях си пием кафето. *(Загасва телевизора.)*

ЗВЕЗДА. А ти как искаш да се гържат – като на църква?

БОГДАН. Поне малко да ни уважават. Стига са ми навирали в очите модерните си прически, интелектуалните си физиономии и късите си полички. *(На Звезда.)* Ще вървим ли?

ЗВЕЗДА *(звъни се и тя се безпокои.)* Ще отворя.

БОГДАН. Не се бави, че ако отворя аз, пак някой фазан ще изпърполи в краката ми.

НЕВЕНА. Богдане, какъв е този език!

БОГДАН. Сериозно, мамо! Откакто баща ни е станал гиректор, ухажорите на сестра ми се размножават като в люпилня. Прогоня ги от телевизора, те кацат на стълбището.

НЕВЕНА. Хубава ни е момата – затуй...

БОГДАН. Я момата – хубава, я бащата – с положение. *(На Звезда.)* Отвори му де, че ми писнаха ушите! *(На себе си.)* Този ще е от по-тежките бройлери.

Звезда излиза и се връща с Балчев.

БОГДАН. Телепатия! Аз просто съм едно телепатично същество. Здравейте, гругарю Балчев! Тъкмо говорех за вас.

БАЛЧЕВ. Така ли? Добър вечер!

БОГДАН. А, нищо особено – просто във ваше лице отблязах някои характерни черти на младежта от епохата на научно-техническата революция.

БАЛЧЕВ. Поласкан съм.

БОГДАН *(на майка си и на сестра си.)* Чухте ли! *(На Балчев.)* Аз ще се оттегля, за да ви дам възможност да споделите интимните си външения.

НЕВЕНА. Престани най-после!

БОГДАН. Преставам. *(Рязко, на Балчев.)* Снежа... Кака Снежа не е у нас и не е идвала!

БАЛЧЕВ. Бях сигурен, че е тук.

БОГДАН. Въпреки вашата сигурност, тя не е тук и не е идвала.

БАЛЧЕВ. Щяхме да ходим на кино.

БОГДАН. Единият билет ще пропадне.

БАЛЧЕВ *(на Невена.)* Напоследък Снежа ме избягва. В действителност аз харесах статията ѝ, казах ѝ това, но защо ми се сърди – не знам.

БОГДАН. Лошото е, че и аз не знам. Няма как, билетът ще пропадне. Впрочем – защо да пропаде? Покажете сестра ми!

НЕВЕНА. Богдане! Засрами се!

ЗВЕЗДА. Той предпочита другите да се срамуват от него.

БОГДАН *(тръгва, но изведнъж се обръща към Балчев.)* Дайте двата билета на мене!

БАЛЧЕВ *(вади билетите от джоба си и му ги подава.)* Рагвам се, че мога да ви услужа. *(На Невена.)* Извинете за безпокойството! И моля ви се, поздравете гругаря професор! Непременно го поздравете! *(Излиза.)*

265

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

Невена придружава Балчев.

БОГДАН (*смее се до припадък*). Спечелих два билета.
ЗВЕЗДА. Медал ще ти окачат. За особени заслуги.

Влиза Невена.

БОГДАН (*пляска с ръце*). Ха-ха-ха! Мамо... Това е един от възпитаниците на татко. Ха-ха-ха!

ЗВЕЗДА. Какъв срам! Какво падение!

БОГДАН (*подигравателно*). Какъв срам! Какво падение! (*Срещайки погледа на майка си, утихва*). Сестричке, когато твоят брат пада, той пада не за да падне, а за да види хората оттам, откъдето те най-малко очакват да бъдеш виден. (*Накъсва билетите и ги хвърля*.) Мамо, пет лева за играта!

НЕВЕНА. И пет плесника от татко ти!

БОГДАН. Татко някога пляскал ли ме е? Не помня.

НЕВЕНА. Малко те е пляскал.

БОГДАН. Значи, не е използвал докрай макареновските методи.

НЕВЕНА. Замуй резултатът е прекрасен...

БОГДАН. А не е ли прекрасен? Сестра ми... Сестричке, ти си най-прекрасното момиче на света, ти ходиш по улиците като малка богиня – аз се гордея с тебе! И каква Снежа е прекрасна! Този Балчев не заслужава малкото ѝ пръстче... И мама е прекрасна! Мамо, не ми се сърди! И татко е прекрасен, целия ден не е излизал от стаята си – сварил му едно кафе!... И малкото ми братче е прекрасно – в огъня ще вляза заради него! И светът е прекрасен! Иначе какъв е смисълът да се раждаме, да растем и да се учим?... Пък и аз не съм лош. И не искам да бъда лош... (*Грabbва Звезда за ръката*.)

НЕВЕНА. Къде отивате?

БОГДАН. На кино. На кино. На кино.

Богдан и Звезда изхвърчават навън, вратата с трясък се захлопва, Невена е смаяна. Влиза Радев, той не се е бръснал от сутринта, отваря бюфета, отваря шкафа, отваря барчето и най-после открива онава, което търси – една бутилка с уиски, поставя я на масичката.

НЕВЕНА (*връхлита върху него*). Не!

РАДЕВ. Какъв беше този шум?

НЕВЕНА (*слага ръка на чашата*). Не!

РАДЕВ. Провеждала си час по възпитание? (*Дърпа бутилката*.) Една глътка.

НЕВЕНА. Нито канка, Бориславе!

РАДЕВ. Ти знаеш, че сам не пия, и ако съм решил, то е, защото...

НЕВЕНА. Шест месеца не си пил. И цигарите намали.

И в къщи редовно се прибираш. И някой лев спестихме... Не, миличък, не!

РАДЕВ. За отмора.

НЕВЕНА. Ще ти сваря кафе. Или чай. Каквото искаш, само алкохол – не! (*Прибира бутилката*.)

РАДЕВ. Чърчил е издържал напрежението през Втората световна война с уиски. Полезно питие.

НЕВЕНА. Ти на война ли си?

РАДЕВ. Почти. Само че – война тиха, война без бомби и взривове. Война с глупостта и рутината.

НЕВЕНА. Иди при малкия. Зъбки му поникнаха.

РАДЕВ. Рано е да се черпим с него.

На вратата се звъни.

РАДЕВ. Няма ме.

НЕВЕНА. Сигурно е Славов. Цял ден ме търси.
 РАДЕВ. Няма ме!
 НЕВЕНА (*излиза и се връща изплашена*). Драгиев!
 РАДЕВ (*изненадан*). Да влезе.

Влиза Драгиев.

НЕВЕНА (*поема палтото му*). Заварвате ни в едно такова положение... (*Суети се.*)
 ДРАГИЕВ. Наложил се, другарко Радева.
 НЕВЕНА. Щом се е наложило...

Радев ѝ кимва и тя излиза.

ДРАГИЕВ. Тя не пречи.
 РАДЕВ (*кани го да седне и сам сяда*). Жените да се занимават с женската си работа.
 ДРАГИЕВ (*като сяда*). Когато магарето не отива при Мохамед, Мохамед отива при магарето.
 РАДЕВ (*изпод вежди*). Магарето съм аз.
 ДРАГИЕВ (*гружелюбно*). Опъвате се като магаре.
 РАДЕВ. А Мохамед сте вие.
 ДРАГИЕВ. Не аз, а другарят Лазаров. От сутринта стои в хотела и ви чака. Аз идвам от негово име.
 РАДЕВ. Защо не ме потърси той? Или вие сте неговият пощенски гълъб?
 ДРАГИЕВ (*поотпуска се*). Кажу-речи, такава ми е мисията.
 РАДЕВ. Аз изложих на Лазаров всичките си съображения. Връчих му оставката си. За мене въпросът е приключен.
 ДРАГИЕВ. За вас – га, но не и за другаря Лазаров. Той е обиден, че не сте намерили общ език.
 РАДЕВ. И аз съм обиден, но какво да се прави.
 ДРАГИЕВ. В името на вашето приятелство...

РАДЕВ (*прекъсва го*). За приятелството са необходими поне двама души. В случая единият липсва.
 ДРАГИЕВ. Не бъдете категоричен. Хора сме.
 РАДЕВ. Хора, но различни.
 ДРАГИЕВ. Професор Радев, ще ми позволите ли една забележка. Изслушайте я. (*Пауза.*) С всички резерви, които храните към мене.
 РАДЕВ. След като съм приел толкова ножове в гърба, мога да приема и едно потупване по рамото.
 ДРАГИЕВ. Вашата язвителност ме засяга, но няма да отговоря. Когато Лазаров ме изпрати в института, аз честно ви подадох ръка. Вие я отхвърлихте. Аз продължавах да ви уважавам и да ви мисля доброто. И сега съм дошъл за ваше добро.
 РАДЕВ. Каква беше забележката. Да не я забравите.
 ДРАГИЕВ. Вие сте от онези хора, които нито се волят, нито се карат. Това едва ли може да се смята за ваше достойнство.
 РАДЕВ. Драги Драгиев, аз не съм впрегатен гобитък, за да ме водят и карат. Аз съм напуснал обора преди няколко хиляди години и нямам намерение да се връщам обратно.
 ДРАГИЕВ. Тъкмо затуй би трябвало да проявите благоразумие. Онова благоразумие, което е присъщо на развитите личности. Другарят Лазаров не иска вашата оставка.
 РАДЕВ (*кипи от вътре*). Но иска да оттегля мнението си. Не, Драгиев – не!
 ДРАГИЕВ. Не-то не е отговор между хора, които воюват за едно и също дело, на един и същи фронт.
 РАДЕВ (*кипи*). С Лазаров вече нямам нищо общо. Нито с него, нито с неговите пощенски гълъби.
 ДРАГИЕВ (*преглъща обидата*). Тогава защо мълчахте досега!
 РАДЕВ. Мълчах съзнателно. Мълчах, за да запазя мне-

нието си за онези, които биха могли един ден да разберат защо съм мълчал. Моего мнение лежи в папките на министерството. Черно на бяло. Аз можех още дълго да мълча. Но другарят Лазаров не иска вече да мълча, а да говоря. И да говоря обратното на онова, което мисля.

ДРАГИЕВ. Сиреч онова, което всички мислят. С изключение на вас.

РАДЕВ. Някога всички мислеха, че земята е плоска, че слънцето се върти около нас, че има бог... Единици мислеха обратното. Но те бяха правите.

ДРАГИЕВ. Предубеждение!

РАДЕВ. Предубеждение ли? Вземете данните за качества на почвата – вашата позиция не издържа никаква критика. Заводът още се строи, а реката е отровена, рибата гине, кислородът на въздуха е намалял под допустимия минимум, растителността се задушаваша... И това е само началото. От вас ще се търси отговорност!

ДРАГИЕВ. А професор Радев не иска да я споделя...

РАДЕВ. Аз не съм спасителен пояс за хора, които са решили да преплуват морето, без да знаят да плуват.

ДРАГИЕВ. За себе си не допускате ли същото?

РАДЕВ. Убедете ме! Но вие не искате да ме убеждавате, а да ми заповядвате. Но аз не работя в казарма, а в науката.

ДРАГИЕВ. В нашата наука!

РАДЕВ. Аз признавам само една наука – тази, която не унищожава, а създава ценности. Вашият намек запазете за международните симпозиуми. Прегайте това на моя бивш приятел. *(Става.)*

ДРАГИЕВ *(също става)*. Ще му предам всичко. Дума по дума.

Радев изпраща Драгиев до вратата и се връща, като носи две дамски палта. Жена му го посреща разтревожена.

РАДЕВ *(вдига едното палто)*. Това е твое. *(Вдига другото.)* А това?

НЕВЕНА. Съпругата на един директор може да си позволи да носи кожено палто.

РАДЕВ. Кожено палто. Везани рокли. Скъпоценни накити... Съпругата на един директор може да си позволи да носи и сребърни лисици. Но от днес натамък ти не си съпруга на директор. *(Хвърля коженото палто в краката си.)* С директорството свърши.

Завеса

КАРТИНА ЕДИНАДЕСЕТА

272

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Кабинетът на директора на института. Завесата е вдигната от прозореца. Влизат Снежа, Бързашка и Балчев.

СНЕЖА (*с подчертана официалност*). Другарят Драгиев ще закъснее.

БАЛЧЕВ. Вие свикнахте да закъснявате, ние свикнахме да чакаме.

СНЕЖА. Важното е да се свикне.

БАЛЧЕВ. Дължите ми едно кино.

СНЕЖА. Отде да знам, че другарката Бързашка няма да ви повика спешно тъкмо в най-интересния момент на филма.

БЪРЗАШКА. С мене ли се оправдавате, Балчев?

БАЛЧЕВ. Понякога. Но този период от биографията ми завърши. (*На Снежа.*) Как се чувства другарят Драгиев като директор?

СНЕЖА. Престои ви среща, попитайте него. (*Излиза.*)

Бързашка наблюдава Балчев.

БАЛЧЕВ (*обикаля бюрото*). Един директор, втори... Драгиев е третият за една година.

БЪРЗАШКА. Вие нямате основание да се оплаквате.

БАЛЧЕВ. Всеки знае себе си.

БЪРЗАШКА. Тези промени ви придвижиха от стъпало на стъпало – го началник в съвета. Драгиев расте и вие растете.

БАЛЧЕВ. Мене оставете. Аз съм обикновена играчка в ръцете на обстоятелствата.

БЪРЗАШКА. Не съвсем.

БАЛЧЕВ. Ако миналия месец не бях придружавал другаря Лазаров, никой нямаше да ме забележи.

БЪРЗАШКА. Талантите понякога трудно се забелязват. Но те пък не забравят да напомнят за себе си. Дръжте се за Драгиев и сънувайте щастливи сънища. Драгиев – това е истината!

БАЛЧЕВ. Една истина, от която е приятно да се възползваш, но никак не е приятно да ѝ служиш.

БЪРЗАШКА. Нова мисъл се мъти зад вашето чело, Балчев.

БАЛЧЕВ (*усмихва се*). Мисля си нещо, но то не е интересно за вас. Мисля си и това, че Лазаров не биваше да приема оставката на професор Радев.

БЪРЗАШКА (*недоверчиво*). Сериозно?

БАЛЧЕВ. Не искам да си развалям отношенията с Драгиев. Но къде е Драгиев, къде е професор Радев – разлика от земята до небето.

БЪРЗАШКА. Чест ви прави, ако сте искрен.

БАЛЧЕВ. Не мога да разбера какъв е този свят, в който човек непрекъснато трябва да доказва, че е искрен и сериозен.

БЪРЗАШКА. То зависи от човека, Балчев.

БАЛЧЕВ. А-а, за мене ли се отнася?

БЪРЗАШКА. И за вас, и за други. Не се сърдете. Веднъж казах, че се правите на глупав, но че не сте глупав. И не съм се излъгала.

БАЛЧЕВ. Същността на нещата не е в тяхната видимост. Като се правиш на глупав, хората по-лесно те възприемат.

БЪРЗАШКА. Къде сте учили това изкуство?

БАЛЧЕВ. И ние четем книжки, другарко Бързашка.

БЪРЗАШКА. Ами ако ни подслушват?

273

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

БАЛЧЕВ. Драгиев още не е успял да монтира апаратурата си. Пък и едва ли ще успее.

Влиза Драгиев.

БЪРЗАШКА. Няма нужда да се извинявате. Ние сме виновни – погранихме!

ДРАГИЕВ. Някои другари, като вземат гумата по събрания и заседания, с часове не спират. А работата не чака. Трябва да се преустройват планове, програми...

БЪРЗАШКА. Сякаш сте се озовали на празно място.

ДРАГИЕВ. По-лошо. На място, което е обраснало с бурени.

БЪРЗАШКА. Сега е във ваша власт да ги разчистите.

ДРАГИЕВ *(сяда)*. Това и правя. Преди всичко с пълно еднородие на колектива и официално оттеглихме мнението си или – по-точно – възражението си за мястото на завода. И, знаете ли, веднага повя друг вятър: отпуснаха ни още две щатни бройки, увеличиха ни субсидията, разрешиха ни да издаваме бюлетин...

БЪРЗАШКА. Напредвайте.

ДРАГИЕВ. Малко по малко.

БЪРЗАШКА. И завесата от прозореца е вдигната.

ДРАГИЕВ. Тя символизираше упоритостта на професор Рагев да не се съобразява с реалностите. Чудя се на ума му. Впрочем, вече не се чудя. *(Любезно.)* Седнете, седнете! *(Пауза.)* Затуй ви повиках. Да се посъветвам. Поведението на Рагев ме безпокои. Вие сте отговорни дейци в нашата област, негови близки...

БАЛЧЕВ. Днес го срещнах на улицата...

ДРАГИЕВ. Не беше ли пиан? Започнал е да пие. Събира разни компании, пеят и пият. Между прочем,

каква е тази песен – „Янко море“? Перат кървави ризи, точат саби и ножове, срещу кого?

БАЛЧЕВ. Стара песен, другарю Драгиев.

ДРАГИЕВ. Стара, но с нов смисъл.

БАЛЧЕВ. Като всяка хубава песен.

БЪРЗАШКА. Изплаква си човекът болката.

ДРАГИЕВ *(вдига слушалката на телефона)*. Да гойде Нано! *(Слага слушалката.)* А каква му е болката? Това, че си погаде оставката? Никой не го насилваше. Или това, че си оттеглихме мнението? Ние бяхме задължени да постъпим като дисциплинирани хора.

БАЛЧЕВ. По тези въпроси професор Рагев не говори.

ДРАГИЕВ. Моите сведения са други. Говори! И не само говори, но и злослови. Хайде – по мой адрес... Аз ще изтърпя. Но той говори и по адрес на другаря Лазаров!

БЪРЗАШКА. Като директор мълчеше.

ДРАГИЕВ. И тогава не е мълчал. Не случайно не се разграничи от статията на Божилова.

БЪРЗАШКА *(искрено)*. Аз го убеждавах, молих го със сълзи на очи.

ДРАГИЕВ. Но той не се разграничи. А защо? Защото е бил съгласен със статията.

Влиза Нано.

ДРАГИЕВ *(без да го покани, със служебен тон)*. Нано, професор Рагев одобряваше ли статията на Божилова?

Нано мълчи.

БАЛЧЕВ. Той не беше съгласен с нейното публикуване.

ДРАГИЕВ *(към Нано)*. Но съдържанието ѝ е одобрявал?

Нано мълчи.

ДРАГИЕВ. Нас това ни интересува. По-нататък. Той е упражнявал натиск върху сътрудниците да подгържат неговото мнение.

БАЛЧЕВ. Ние бяхме убедени, другарю Драгиев.

ДРАГИЕВ. Балчев, ти сам не си бил убеден. А другите – още по-малко. Тук е играла роля зависимостта от директора.

БАЛЧЕВ. Ако е за това, тя и сега играе роля.

ДРАГИЕВ (*стрелва го с поглед*). Сега хората си отгърнаха.

БАЛЧЕВ. Нали знаете вица защо папата бил най-щастливият човек на света? Защото всяка сутрин виждал шефа си разпънат на кръста.

ДРАГИЕВ (*сдържа усмивката си*). Стари вицове. Но да продължим по-нататък. Връзките му със Славов...

БЪРЗАШКА. Ах, този Славов, този Славов – да беше го прогонил!

ДРАГИЕВ. Но не го прогони. Защото Славов му е глашатай. Каквото Радев каже, Славов го разнася.

Нано мълчи.

БЪРЗАШКА. Той е като конска муха. Пропъдиш го от едното ухо – лепне се на другото.

ДРАГИЕВ (*на Нано*). Свободен си.

Нано излиза.

БЪРЗАШКА (*с леко презрение*). Свидетелят ви е много словоохотлив.

ДРАГИЕВ (*усмихва се*). Пази се да не си разпилее информацията. (*Пауза.*) Да продължим ли? Профе-

сор Димов ми призна, че е щял да оттегли мнението си, но Радев го разубедил.

БЪРЗАШКА. Стара история.

ДРАГИЕВ. По-точно – предистория, която доказва, че крушката си е имала опашка. По-нататък...

БЪРЗАШКА. Има ли още?

ДРАГИЕВ. За увлеченията му по нежния пол няма да говоря. Балчев може да се засегне.

БЪРЗАШКА. Далече отивате, Драгиев!

ДРАГИЕВ. Влизам ви в положението. Колкото повече вярваме на някого, толкова по-силно се разочароваме от него.

БЪРЗАШКА. Ако във всичко, което изложихте дотук, се съдържа дори един грам истина!...

ДРАГИЕВ. Проверете!

БЪРЗАШКА. Ще се извие такава буря, че земята ще потрепери!

ДРАГИЕВ. Това е професор Радев. Честният, принципиалният професор Радев.

БЪРЗАШКА. Да не би да му е домъчняло за директорството?

ДРАГИЕВ. Вие го казвате. Аз изтъквам факти.

БЪРЗАШКА. Той сам напусна.

ДРАГИЕВ. Директорството за него е вятър работа.

БЪРЗАШКА. Прав сте.

ДРАГИЕВ. И аз това казвам. За такъв пост не си струва да си хаби барута. Виж, ако се освободи мястото на Лазаров...

БЪРЗАШКА (*възмутена от намека*). Обвинявате го в карьеризъм?

БАЛЧЕВ. Изключено!

ДРАГИЕВ. Аз никого в нищо не обвинявам.

БАЛЧЕВ. Би било странно.

ДРАГИЕВ. Посъветвайте ме как да постъпя! (*Пауза.*)

Да изпратя материалите в министерството...

БАЛЧЕВ. Другарят Лазаров това чака.

ДРАГИЕВ. Да ги предам в партията...

БАЛЧЕВ. Там не си поплюват.

ДРАГИЕВ. Прехвърлих госта варианти. Професор Рагев се е увлякъл.

БЪРЗАШКА (*неспокойна*). Такива увлечения на никого не се прощават. Увлякъл се!...

ДРАГИЕВ. Не бива да изпадаме в крайности.

БАЛЧЕВ. И какво предлагате, гругарю Драгиев?

ДРАГИЕВ. Според мене тези факти трябва да се използват за въздействие. (*Става*.) Или ще оттегли мнението си, или ще предадем материалите. Вие решавайте!

БЪРЗАШКА (*става*). Оставете на мене!

БАЛЧЕВ (*неуверено*). И аз бих могъл да участвам...

БЪРЗАШКА (*отсича*). Аз сама!

ДРАГИЕВ. Както решите. Всички отстъпиха.

БАЛЧЕВ (*уточнява*). Отстъпихме!

ДРАГИЕВ. Да. В името на по-висши съображения.

БАЛЧЕВ. Мъчно ми е за професор Рагев.

ДРАГИЕВ. Той не се поучи от добрината на гругаря Лазаров, може пък да се поучи от нашата строгост. Кой не греша? Но като си сгрешил, бъди разумен да си признаеш. Както казва народът, признат грях — не е грях. (*Сяда зад бюрото*.) Балчев, ти останани за малко.

Бързашка излиза.

БАЛЧЕВ (*гледа към вратата*). Ще хвърчи перушина.

ДРАГИЕВ. Да хвърчи! Ти се държа достойно. Но може-ше да бъдеш и по-активен.

БАЛЧЕВ. Заплетете се една...

ДРАГИЕВ. Заплетете се и ние ще я разплитаме. Защо си скъсал с Божилова? Тя написа най-голения паск-

вил срещу мене и както виждаш — аз не я уволнявам. Знам, че стои тук, за да ме следи, и пак я търпя. Сега ли намери?

БАЛЧЕВ. Не аз — тя скъса, гругарю Драгиев.

ДРАГИЕВ. Прави-струвай, подобри си отношенията! Я какъв мъж си, всичко ти е на мястото, с една мома ли не можеш да се справиш? И си отваряй очите на четири — тя постоянно се мъкне с Рагев.

Балчев излиза. Драгиев прибира книгата от бюрото.

КАРТИНА ДВАНАДЕСЕТА

280

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Около голяма маса са насядали сътрудниците от института заедно с професор Радев. Лампата отгоре осветява две кани с червено вино. Бавно отзвучава песента, която се е пяла през нощта.

ВЕСО (*в настъпилата тишина*). Опитвали сме се да пеем и без вас, другарю професор. Пели сме, но не върви. Песен не се получава.

РАДЕВ (*опира ръце в масата*). А после как бяха гумите – забравих.

БАЛЧЕВ. Забелязал съм, че българинът не обича да гопява песните си.

ВЕСО. Балчев, ти си едно село от градски тип. Истинските песни се гопяват.

РАДЕВ (*налива си вино*). Балчев не пие.

ЛЮБО. Пий бе, човек! Къде ще намериш домашно вино!

БАЛЧЕВ. Не ми се пие.

ВЕСО. Той уважава националните ценности. Пази се да не разруши с алкохол това прекрасно творение на природата – Тихомир Балчев.

ЛЮБО. А ние защо пием?

ВЕСО. Защото ни се пие.

РАДЕВ. Не, не за това...

СНЕЖА. За това, за онова – пак осъмнахме.

ЛЮБО. Ти, момиче, да беше се прибрала! Ще ти излезе лошо име.

ВЕСО. Жените са щастливи. Като им излезе лошо име, току го сменят – омъжат се, разведат се...

ЛЮБО. Хвани Балчев подръка и върви!

РАДЕВ (*на себе си*). Наистина, защо човек пие...

БАЛЧЕВ. На когото му доставя удоволствие – пие...

РАДЕВ. Защото му доставя удоволствие? Не-е! (*Гласът му глъхне*.) Човек пие, защото тук, в тази черупка, става нещо. Ферментация някаква – нещо ври и кипи...

ВЕСО (*мрачно*). Така е.

ЛЮБО. Трай бе, човек!

РАДЕВ. Или ще пуснеш парата, или ще се взривиш. Друг изход няма. Може би има, но той не е за мене. аз съм земен човек, от плът и кръв – и една шепа сиво вещество в запас. (*Заслушва се*.) Вали гъжд и вали на душата ми; трева разпуква камъка и аз усещам по кожата си зелените ѝ стръкчета; завод е израснал, път е пресякъл планината, открили са средство против вирусите, човек е навлязъл в звездното пространство... От цвърченето на птиците – до шума на вселената, всичко се събира тук.

БАЛЧЕВ. Това... Това беше поезия!

ВЕСО. Поезия – да, но де е науката!

РАДЕВ. При човека. Да му отвори очите. Да му обясни защо мръква и защо се разсъмва.

БАЛЧЕВ. Вие ни връщате радостта, другарю професор.

РАДЕВ (*смее се*). Хвали, Балчев, но не прекалявай.

ВЕСО. А мене душата ме боли.

ЛЮБО, Полей я с една кана вино да ѝ мине.

ВЕСО. Глупак!

ЛЮБО. Кой е глупак?

ВЕСО. Турският султан. Абдул Хамид.

ЛЮБО. Той – може.

ВЕСО. Всички сме глупаци. Подглеци и глупаци...

СНЕЖА (*предупредително*). Весо!

281

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

ВЕСО (*неудържимо*). Драгиев ни заплаши, че ще разтурят института и ще ни разгонят по четирите краища на света, и ние – гавай заген ход...

ЛЮБО (*грусно за рамото*). Ти се напи бе, човек!

БАЛЧЕВ. Ще изгаде четата.

ВЕСО. Балчев, ти мълчи!... Ти се измъкна сух от водата. Аз се напих до гуша. (*Удря с длан по масата.*)

СНЕЖА. Кротко, Весо! Масата не е виновна.

ВЕСО. Ние сме виновни!

ЛЮБО. Добре де! Виновни – виновни. Да се гръмнем ли?

ВЕСО. Гръмни се, но не искаш. А на тебе, Снежке, ръка целувам.

ЛЮБО. Пази, боже, пиян човек да те съди.

ВЕСО (*сочи към Радев*). Той... Той ще ни съди! (*Към Радев.*) Но и ние ще ви съдим!

ЛЮБО. В резултат на количествени натрупвания настъпват качествени изменения. Пред нашите очи обвиняемият се превръща в обвинител.

ВЕСО (*сочи към Радев*). И той е виновен. Той също гаде заген ход.

РАДЕВ (*усмихва се*). Шофьор, който не умее да гава заген ход, не е никакъв шофьор.

ВЕСО. Аха-а! Принавате си?

ЛЮБО. Принава си. И ние си признаваме. (*Разиграва церемония.*) Обявявам присъдата – при смекчаващи вината обстоятелства: две кани вино!

РАДЕВ. Взаимно да си опростим греховете и да се разотидем.

ЛЮБО (*покланя се*). Точно така, другарю професор!

РАДЕВ (*свива вежди*). Не, не е точно така. Ако аз те нагрубя, ти може да ми простиш и това ще бъде благородно от твоя страна. Но ако извърша убийство...

ВЕСО. Убийство?

РАДЕВ (*тихо*). Има внезапни убийства – замахнал с брадвата, натиснал спусъка... Но има убийства, които се извършват бавно, методично, незабелязано. Там изсекли гора, там замърсили въздуха, там отровили извора, там опустошили полето... Нашите деца играят не сред трева и цветя, а по балконите, на паважа и на асфалтирани площадки. Прогрес! И хората линеят, измъчват се от болести, умират и не знаят...

БАЛЧЕВ. Един мой познат от модерните науки предлагаше тези въпроси да се решават с математически методи.

РАДЕВ. Възможно е да се стигне и дотам. Пуснеш картончето и някаква кибернетична горила ти дава отговор. Добро и зло, красиво и грозно, истина и лъжа, всичко ще се решава без вътрешни мъки, без напрежение и борба. Привлекателна перспектива, а, Балчев?

БАЛЧЕВ. Иначе е сериозен учен.

РАДЕВ (*с болка*). И душата пици в пространството като прокудена птица... (*Става.*)

Весо тихо запява, другите му пригласят: „Заспало е лудо-младо“...

РАДЕВ.пей, Весо! Песента успокоява. (*Отделя се от компанията, подпира ръка на близката колона.*)

Водена от непреодолимо чувство, Снежка се приближава до Радев.

РАДЕВ. Ти още ли си тук?

СНЕЖА (*гласът ѝ трепере*). Нощес ви сънувах...

РАДЕВ (*мръщи се*). Това ли искаше да ми кажеш?

СНЕЖА (*бързо*). Бяхте сам, изправихте се на катедра-

та и прочетохте встъпителната си лекция, помните ли? — казахте, че нашата земя е малка, но човек сутрин може да се напече на морския пясък, на обед да отгъхне сред дебрите на Стара планина, а привечер да се спусне по снежните писти на Рила и Пирин, полета и гори, върхове и пропасти, тишина и бури, жълто и зелено, черно и синьо, земята ни — това сме ние, затуй трябва да я пазим и обичаме... Аз ви слушах и всичко, което се е трупаало в душата ми, всичко, което съм се мъчила да осъзная, изведнъж ми се проясни, сякаш светкавица ме озари и аз разбрах защо Ботев е тръгнал с двестамина да събаря Османската империя и защо по-големият ми брат е бил стъпкан с ботуши от фашистката полиция... Студентите ръкопляскаха, тропаха и викаха от възторг, а аз мълчах, не мълчах, а се държах с две ръце за гърлото да не заплача — да бях заплакала! — щеше да ми олекне, но не заплаках, а затаих в себе си радостта, че съм ви открила, и сега това чувство е в мене, то ме изгаря, ден и нощ ме гори и аз вървя отпосигре ви като нестинарка по своята жарава, вървя, а вие гори не ме забелязвате...

РАДЕВ *(тихо)*. Девойче, ти си луда!

СНЕЖА *(горещо)*. Луда съм и не мога да се излекувам, опитвах, но не мога, мълчете, мълчете — друг път няма да посмея, сега се реших и с това ще свърши всичко, знам, че ще свърши, не ме прекъсвайте, аз заради вас...

РАДЕВ. Ти не заради мене...

СНЕЖА *(задъхано)*. Заради вас, само заради вас, но вие не ми вярвате, вие не бива да ми вярвате!

РАДЕВ *(нежно)*. Не заради мене, а заради нещо много по-голямо и от тебе, и от мене, заради това утро навън...

СНЕЖА. Може би, може би... И вятър ще развее пепелта... Аз написах онази статия срещу Драгиев, защото той ви мрази, бях убедена, че трябва да я напиша, иначе щях да се срамувам от себе си — не, не мислете лошо за мене, аз нищо не искам от вас, вие си имате семейство, жена, деца, искам само да знаете, че и груги хора на света ви обичат...

РАДЕВ. Ти се погубваш.

СНЕЖА. Няма повече... Няма, никога няма... *(Овлавява се.)* Вкъщи се тревожат за вас. Оставете тези хора тук. На тях им е безразлично дали утре ще ви кичат с цветя, или ще ви замерват с камъни.

РАДЕВ *(целува я по челото)*. Аз малко спя. Но вече никога няма да заспя.

Радев се обръща — до колоната стои Бързашка. Снежка побягва навън.

БЪРЗАШКА. Като че ли попречих. Откритията стават случайно. И в науката, и в живота.

РАДЕВ. Хвърли шифера. Мокра си.

БЪРЗАШКА. Вали като из ведро. Късна есен, а се разрази лятна буря. Гръмотевици трещят, цепят небето, търкалят се и търсят къде да ударят.

РАДЕВ. Някоя не се ли търкулна насам?

БЪРЗАШКА. Тя е тук, заредена със сведения срещу тебе, които се потвърждават.

РАДЕВ. Лошите сведения за мене винаги са се потвърждавали, понеже аз никога не съм ги опровергавал.

БЪРЗАШКА. Да не оскверняваме това място със служебни разговори.

РАДЕВ *(хвърля поглед към компанията)*. Там ли ще ме стреляш?

БЪРЗАШКА. Аз вече не съм за твоята компания. И да ния се отучих. (*Мъчително търси думи.*) Срещу тебе се готви удар, професоре!

РАДЕВ. Някога ти беше добра и отзивчива. (*Тъжно.*) Какво е станало с тебе? Откъде са се взели тези гневни възгледи в очите ти?

БЪРЗАШКА. От огнището, което ти стъпка. Някои неща човек разбира твърде късно. И съжалява, но не може да ги поправи. Докога ще предизвикваш съдбата? Пази се, професоре! (*Излиза.*)

Песента секва. Компанията се вдига от масата.

ЛЮБО (*към Радев*). Ние тръгваме!

ВЕСО (*като се поклаща*). Пречистихме се от едни грехове, отиваме да се подготвим за нови.

РАДЕВ (*вдига ръка*). На раздяла да се погледнем още веднъж в очите. По мъжки. Преди трийсет години мене можеха да ме убият... Понякога съм си мислил за смъртта – какво е тя? Едно безсмислено правосъдие, което не прави разлика между хората. (*Повишава глас.*) Животът с това е прекрасен, че в своето безкрайно продължение той гържи сметка за тези малки, но съществени разлики. А ние, увлечени в делнични грижи и радости, често забравяме за това и затуй често не знаем кога се прегръщаме с подлеца, кога нанасяме рани на приятеля си. (*Излиза.*)

Пауза.

БАЛЧЕВ. Какво се е случило, кой го е обидил?

ВЕСО. Ние, Балчев. Ние го обиждаме. С усмивки. С награвици. С разкаяния. (*Гневно се нахвърля срещу Нано.*) Стига си гървкал!

Нано замръзва в позата си.

ВЕСО. Ние си разпъваме душите, а този произвежда слюнка.

БАЛЧЕВ. Професор Радев си отиде сам.

ВЕСО. Пием с него, пеем, губим му времето и все той плаща. И за живо, и за умряло – все той плаща...

Излизат, без Балчев.

СЕРВИТЪОРЪТ (*до ухото на Балчев*). Името ми е Ангел.

БАЛЧЕВ (*с раздразнение*). В тази страна се навъдиха толкова ангели, че не знаеш вече на земята ли се намиращ, или в рая.

СЕРВИТЪОРЪТ. В ресторанта, другарю началник.

БАЛЧЕВ. Докога ще ти се напомня, че на професор Радев алкохол не бива да се дава.

СЕРВИТЪОРЪТ. Приятно ми е, давам му. Като излезе, заведението опустява.

БАЛЧЕВ. Ще изхвърчиш оттук като мапа!

СЕРВИТЪОРЪТ. Е, ти пак заплашваш... Чел ли си обявление да се търси началник? А сервитъори се търсят навсякъде.

Балчев излиза.

СЕРВИТЪОРЪТ (*като бърше масата*). По-рано ме нарече идиот, сега заплашва. Хайде го! Ти кой си да заплашваш? Намерил кого да заплашва...

КАРТИНА ТРИНАДЕСЕТА

288

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Късна есен. По брега на реката се разхожда професор Димов. Влиза Радев. Двамата – учителят и ученикът – застават един срещу друг. Разделя ги огромно червено слънце, което е паднало на хоризонта.

ДИМОВ (*тръсва побелялата си глава*). Срећнали се двама бивши директори. (*Пауза.*) Е?

РАДЕВ. Вие ще кажете.

ДИМОВ. Тази среща отдавна трябваше да се състои.

РАДЕВ. Аз ви каних – вие не дойдохте.

ДИМОВ. И това ме учудва?

РАДЕВ. Мене вече нищо не ме учудва.

ДИМОВ. Мене – също. Но едно нещо ме учудва. Твоята постъпка тогава!

РАДЕВ. Не бяхте ли убеден?

ДИМОВ. Бях, разбира се. Но ако не беше ти, писмото до Лазаров щеше да замине.

РАДЕВ. И сега съжалявате.

ДИМОВ. Все пак как така за едно и също нещо мене ме пенсионираха, а тебе те назначиха на мое място?

РАДЕВ. Все някого трябваше да назначат.

ДИМОВ. Защо именно тебе?

РАДЕВ. Поканиха ме – съгласих се.

ДИМОВ. Поканиха ме – съгласих се! А на времето, когато онази глутница от опозиционери ме покани да те освободя като мой асистент, аз защо не се съгласих?

РАДЕВ. Защото бяхте на наша страна.

ДИМОВ. Не затуй, а защото вярвах в тебе. За мен ти беше новото, смелото, честното, което идваше на земята. Чрез тебе преценявах събития и хора. Заради тебе направих най-важния си избор – оня избор, който се диктува не от обстоятелствата, а от личната съвест.

РАДЕВ. Вашата съвест беше чиста.

ДИМОВ. Какво е ученият, какво е неговият талант и неговото усърдие, какво са неговите успехи, великите му открития, ако той няма съвест. Една нула с титла отпред. (*Пауза.*) Аз, който съм от гнилата интелигенция, както се изразяваха някои твои идейни приятели, дойдох при революцията заради тебе. Аз нямам син. Ти ми беше син. Мислех си, че ти ще бъдеш и моят приемник, че най-важното, което ще оставя в науката като ценност, си ти. Рагвах се, че съм изпълнил дълга си и мога да умра спокойно. (*Тежко диша.*) А то какво излезе... Ти не си ми вярвал. В твоето съзнание аз съм струвал един директорски пост.

РАДЕВ. Вие сте били и ще си останете мой учител...

ДИМОВ. Аз не съм ти бил учител и ти не си ми бил ученик. Ние сме се разминали. Учителят се оказва един стар научник, а ученикът...

РАДЕВ (*горчиво*). Неблагодарник!

ДИМОВ. Ти разигра тази битка, отстъпваше и насъпваше, за да ме отстраниш от пътя си!

РАДЕВ (*потресен*). Вас да отстраня?

ДИМОВ. Това можеше да стане просто и естествено. Аз бях подготвил всичко. Ти избърза!

РАДЕВ. Аз... аз дори не съм помислял...

ДИМОВ. Ако бяха ме попитали, все щях да ме попитат, кой е най-добрият специалист у нас по опазване на природата, аз щях да отговоря – профе-

289

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

сор Радев! Кой ще издигне тази наука до световно равнище, кой ще учи и ще възпитава кадри, кой трябва да бъде директор? Радев! И ти си ме погвел?

РАДЕВ *(с болка, но решително.)* Доведете ми един човек – честен, безчестен, страхливец, герой, ясновидец, учен, какъвто и да е, от сънищата ми го вземете, от блънуванията ми, от шегите и закачките, от виковете и шепотите ми, – единственият човек, който да потвърди, че аз някога някъде съм казал нещо против вас!

ДИМОВ. Ти не го казваш. Ти го вършиш.

РАДЕВ. Кога? Къде?

ДИМОВ. Вземи сведение от Драгиев!

РАДЕВ. Вие сте били при Драгиев?

ДИМОВ. Той може да е всякакъв, но той не може да ме заблуди. Ти можеш...

РАДЕВ. Аз не мога нито да ви заблудя, нито да ви погведа. Вие сте за мене...

ДИМОВ. Кумир! И ти реши да го срутиш! *(Уморено.)* Тогава не правете от нас кумири, когато сме силни, за да не ги рушите после, когато остареем и отслабнем.

РАДЕВ. Струва ми се, че блънувам. *(Тръгва.)*

ДИМОВ *(спира го)*. Ти не ми отговори.

РАДЕВ *(гледа го в очите)*. На вас не може да се отговори с по-малко от един живот.

ДИМОВ. Фрази!

РАДЕВ. Свърши... Разговорът свърши... *(Тръгва.)*

ДИМОВ. Къде? Кажу поне, че всичко е лъжа и клеветата? Аз отново ще ти повярвам. Радев! *(Вика.)* Радев! Радев! *(Останал сам, с отчаяние.)* Над кого да плача? Над себе си, или над тебе?

КАРТИНА ЧЕТИРИНАДЕСЕТА

Кабинетът на директора на института. Влизат Драгиев и Балчев, свалят балтоните си, Драгиев окачва своя във вътрешния гардероб, а Балчев мята своя на стола.

БАЛЧЕВ *(трие ръце)*. Тук е топло.

ДРАГИЕВ. Пуснали са парното. Зима!

БАЛЧЕВ. Една година от вашето идване.

ДРАГИЕВ. Бях забравил.

БАЛЧЕВ. Равносметката не е много радостна. Професор Радев още не си е оттеглил мнението. И няма намерение...

ДРАГИЕВ. С твоето активно участие.

БАЛЧЕВ. Аз се мъчих, но...

ДРАГИЕВ. Измъчил си се!

БАЛЧЕВ. Другарю Драгиев, бих ви помолил по-внимателно да подбирате думите си.

ДРАГИЕВ *(изненадан)*. Ха!

БАЛЧЕВ. И ако може да промените тона си.

ДРАГИЕВ. И да се обръщам към тебе на Ви!

БАЛЧЕВ. Това го изисква възпитанието.

ДРАГИЕВ. Балчев, откъде у тебе това самочувствие?

БАЛЧЕВ. Общувам с културни хора.

ДРАГИЕВ. Ти си вземал участие в компаниите на Радев, но разговор не си водил. Ако не се смятат комплиментите, които си му правил.

БАЛЧЕВ. От Нано ли получавате сведения, или използвате вносна техника? Това не са сигурни средства, другарю Драгиев.

ДРАГИЕВ. Ти не ме учи!

БАЛЧЕВ. Аз не ви уча. Обръщам ви внимание.

ДРАГИЕВ (*учуден*). Ха! Ти ще ми обръщаш внимание! Аз на тебе обръщам внимание. И без това дисертацията ти не върви.

БАЛЧЕВ. Тя върви, но аз я спирам.

ДРАГИЕВ. Да не си решил пак да променяш темата?

БАЛЧЕВ. Вие бързате. Моята тактика е по-дълга.

ДРАГИЕВ. И каква е тази твоя тактика?

БАЛЧЕВ. Аз просто не преча на противника да греша.

ДРАГИЕВ (*изненадан*). Ти не си лишен от въображение.

БАЛЧЕВ. В това е разликата между нас.

ДРАГИЕВ (*раздразнено*). С тази тактика ти като че ли повече подсигурияваш себе си.

БАЛЧЕВ. И себе си не забравям. Макар че повече няма какво да желая. Вие ми предложихте всичко. Началник в съвета. Кандидат на науките. Вам лично доверен човек.

ДРАГИЕВ. Като ме слушам, нищо чудно да се докопаш и до мене.

БАЛЧЕВ. Бъдете спокоен, вие не сте обект на моите цели.

ДРАГИЕВ (*избухва*). Ти с кого разговаряш?

БАЛЧЕВ. Вчера, като бях в София, обадох се на гругаря Лазаров, пихме по едно кафе и аз му описах в подробности вашия мил образ.

ДРАГИЕВ (*погскача*). Доноси правиш?

БАЛЧЕВ. Доносите ги правите вие. Аз разказвам истината.

ДРАГИЕВ (*извън себе си, но любопитството му надделява*). Той те е изгонил?

БАЛЧЕВ. Представете си – не!

ДРАГИЕВ (*със сдържана ярост*). Ако той не те е изгонил, аз ще те изгоня.

БАЛЧЕВ. Това се предвиждаше по програмата.

ДРАГИЕВ (*почти вика*). И аз съм те смятал за свой приятел!

БАЛЧЕВ. Не, вие ме смятахте за свое сляпо оръдие.

ДРАГИЕВ (*губи самооблагание*). А ти си бил с четири очи.

БАЛЧЕВ. От вашите уста това звучи като комплимент.

ДРАГИЕВ. Ти ли си това, Балчев? Ако си ти – опомни се!

Къде остана твоето чувство, че си ми задължен?

БАЛЧЕВ (*подсмихва се*). Унизително е да се смяташ задължен на някого. Но още по-унизително е да смяташ, че някой на тебе е задължен. Ваш афоризъм с мое допълнение.

ДРАГИЕВ. Ти се шегуваш.

БАЛЧЕВ. Ни най-малко.

ДРАГИЕВ. Дошъл си да разчистваш сметки?

БАЛЧЕВ. Питомо-платено. Оттук нататък всеки да си продължава пътя, без да се обръща назад, без да се интересува, че другият се дави в тресавището. Ваши думи.

ДРАГИЕВ. Аз съм си позволявал да говоря пред тебе така, но то е било на шега и в името на някаква кауза.

БАЛЧЕВ. Тъкмо това ви липсва на вас – кауза! Цел, но голяма! Идея някаква!

ДРАГИЕВ. Балчев, не гърпай лъва за опашката!

БАЛЧЕВ. Вие ли сте лъвът? Ха-ха! Вие сте карьерист, признавам това, но гребен калибър. С вас бих отишъл на лов за пъдпъдъци, ще хвърчи перушина, забавно е, но на едър дивеч – не! Там вие пред първия глизан бихте си плюли на петите, и дим да ви няма!

ДРАГИЕВ (*с последните остатъци от търпение го изслушва, разтреперва се от гняв, посяга да го удари, но се въздържа и през зъби процежда*). Вън!

БАЛЧЕВ *(слага пръст на устните си)*. Шшшш!

ДРАГИЕВ. Вън оттук!

БАЛЧЕВ. Колежката ще чуе, какво ще си помисли, нали поръчахте да си подобрим отношенията?

ДРАГИЕВ. Вън, вън!

БАЛЧЕВ *(облича балтона си, оправя шалчето, което ослепително блести от белота)*. Обещавам да повторя този номер с вас, но по-сполучливо. Разбира се, ако ви потрябва помощ. *(Преди да отвори вратата.)* Приемният ми ден е четвъртък, от 15 до 17 часа. В съвета. *(Излиза.)*

Драгиев разтяга вратовръзката си, прави няколко дихателни упражнения пред прозореца, разхожда се, натиска кончето на звънеца – влиза Снежа.

ДРАГИЕВ. Правилно сте скъсали с този тип!

СНЕЖА. Позволете сама да уреждам личните си отношения.

ДРАГИЕВ. Да не припарва насам! Краката му ще строша!

СНЕЖА. Имате гост.

ДРАГИЕВ *(извън себе си, крещи)*. Какви гости! Никакви гости! Зает съм!...

Вратата се отваря и влиза Лазаров.

ДРАГИЕВ *(още трепере от възбуда)*. Другарю Лазаров!...

ЛАЗАРОВ. По-тихо, че гостите се смущават.

ДРАГИЕВ *(поднася му стол)*. Да...

ЛАЗАРОВ *(сяда)*. Нерви?

ДРАГИЕВ *(овладява се)*. Защо не се обадохте да ви посрещна?

ЛАЗАРОВ. Бързашка чака отвън. Да я поканим? *(В отворената врата.)* Другарко Бързашка!

Влиза Бързашка.

ДРАГИЕВ *(поднася ѝ стол)*. Нагявам се, че дълго не съм ви задържал.

ЛАЗАРОВ. За нас другарят Драгиев прави изключение.

БЪРЗАШКА *(сяда)*. Въпреки огромната си заетост.

ДРАГИЕВ *(кисело се усмихва, на Снежа)*. Три кафенца!

ЛАЗАРОВ Четири! Засякохме се с Балчев на прага. Я да не съблазнява там секретарката. *(В отворената врата.)* Балчев!

Влиза Балчев.

ЛАЗАРОВ *(като навива часовника си)*. Да се откажем от кафето, а?

Снежа излиза.

ДРАГИЕВ. Пак бързате? Няма ли за вас почивка!

ЛАЗАРОВ. Почивка – на оня свят. *(Делово.)* Напоследък си разгърнал голяма дейност, предприел си нови ходове, ехото се носи до върховете... Да чуем! Балчев, ти ли ще започнеш?

БАЛЧЕВ *(прав до прозореца)*. Каквото имаше за казване, аз ви го казах в София, другарю Лазаров. Преди малко го повторих и тук. Макар с по-други думи, в по-друга атмосфера.

ЛАЗАРОВ. Да-а. *(Към Бързашка.)* Вие?

БЪРЗАШКА. Една минутка. *(Вади от чантичката си носна кърпа.)*

ДРАГИЕВ *(бърза да се възползва от паузата)*. Ние с другарката Бързашка се разбираме с половин дума.

БЪРЗАШКА *(отмята глава)*. Но ние с другаря Драгиев не се разбираме.

ДРАГИЕВ *(прекалено любезно)*. По кои въпроси?

ЛАЗАРОВ. Не прекъсвайте!

БЪРЗАШКА. Въпроси няма – има интриги. Откакто сте в нашия град, с това се занимавате. С интриги срещу професор Радев. На края и мене заплетохте. *(Стиска кърпичката.)* Никога не съм се чувствала така унижена. *(Пауза.)* Моето отношение към професор Радев не е тайна. Като момиче бях влюбена в него. Животът ни раздели...

ЛАЗАРОВ. Не навлизайте в личните си отношения.

БЪРЗАШКА. Това беше мое чувство към него. Чувство без взаимност. И аз го заглуших с геннощна работа. Остана ми само утехата, че избраникът на сърцето ми е бил честен и безкористен човек. *(Пауза.)* По въпроса за мястото на завода, естествено, аз подкрепях Радев. Той беше прав.

ДРАГИЕВ. Така ли смятате?

БЪРЗАШКА. Да, така смятам. Но след онова гостуване на другаря Лазаров аз реших, че положението не бива да се усложнява. Може би горе са надгледели някакви по-висши съображения. И сама започнах да убеждавам Радев в безсмислието на неговото поведение. Но той не отстъпваше и това ме гневеше. Гневяха ме неговите компании, неговите увлечения. Изгубих сън и покой, станах нервна и избухлива. Когато Радев си подаде оставката, аз се обърках. Той затъваше и аз не можех да му помогна. И тогава Драгиев потърси моето съдействие. Да спасяваме Радев! Сякаш това съм очаквала. Да, аз очаквах това. Очаквах момента да покажа на Радев, че и аз струвам нещо в живота му. Сега разбирам колко хитро е била скроена работата. От няколко дни насам ходя при този, при онзи, ровя и преравям, търся факти...

ДРАГИЕВ. Не разбирам за какво говорите.

ЛАЗАРОВ. После ще ви обясня.

БЪРЗАШКА. Нито един факт не се потвърди, Драгиев!

А колкото факти се разкриха, те ви уличават в една дейност, която... Не знам как да я нарека... Преднамерена? Злонамерена? Или престъпна? По-скоро – престъпна! Ако не сте съгласен с професор Радев, спорете, разисквайте – но защо трябва да го черните?

ДРАГИЕВ. Бързашка!

БЪРЗАШКА. Вие се занимавате с опазване на природата около нас, а за природата вътре в нас мислите ли? Това не ви занимава. То не е предмет на вашите научни изследвания. *(Става.)* Тогава аз не се учудвам, че днес може да пожертвате едно парче земя, а утре и цялата земя.

ЛАЗАРОВ. Това, което казахте, другарко Бързашка, загължава всички нас да се замислим.

БЪРЗАШКА *(стиска кърпичката си)*. Тук е горещо – извинете! – и душно. Мога ли да изляза?

ЛАЗАРОВ. Вземете колата!

БЪРЗАШКА. Ще се поразходя на чист въздух. Този неочакван сняг нощес... Той покри раните и безобразията по земята, а нашите – кой ще излекува?...

ЛАЗАРОВ. Дойде ред и ние с другаря Драгиев да си побъбрем. *(Кимва на Балчев да излезе.)*

Бързашка и Балчев излизат. Лазаров затваря плътно вратата и се обръща към Драгиев, лицето му е сурово.

ДРАГИЕВ *(мъчи се да промени тона)*. Тя е в критическа възраст, той е млад двучичник...

ЛАЗАРОВ *(остро)*. А ти?

ДРАГИЕВ *(понижава глас)*. Сбъркал ли съм?

ЛАЗАРОВ. Не си сбъркал. Такава каша си забъркал, че...

ДРАГИЕВ. Аз изпълнявах ваше поръчение.

ЛАЗАРОВ. Ако замесиш моето име в тези мръсотии, ще те уволня дисциплинарно.

ДРАГИЕВ. Тук го казах, тук ще си остане.

ЛАЗАРОВ. Твоите средства трябваше да бъдат научните и нравствени доводи, а не клеветите.

ДРАГИЕВ (*търси оправдание*). Цяла година го убеждавах. Нали трябваше да го спасяваме!

ЛАЗАРОВ. Кого да спасяваме? Него ли? Себе си трябваше да спасяваме! Или това не ти беше ясно?

ДРАГИЕВ. Не съвсем.

ЛАЗАРОВ. Щом Радев не отстъпва, ще отстъпим ние.

ДРАГИЕВ. Отвисоко по-ясно се вижда, другарю Лазаров.

ЛАЗАРОВ. Тогава слушай! Първо, ще се извиниш на Радев и ще унищожиш всички материали, които си събрал против него...

ДРАГИЕВ. Пак аз ще преглъщам горчивия хап?

ЛАЗАРОВ. Второ, за това, че си уронил престижа си на учен, ще те освободим от длъжност..

ДРАГИЕВ. За награда?

ЛАЗАРОВ. Това си гробил, това ще сърбаш. Трето, аз ще предложа на Радев да внесем горе концепция. Тя изцяло е разработена по негови трудове. Той ще разбере това и убеден съм, че заради голямата победа, ще се откаже от малката. Дори случаят със завода може да се използва като пример и повод.

ДРАГИЕВ. Другарю Лазаров!...

ЛАЗАРОВ. Колкото по-бързо и по-дълбоко схванеш моите намерения, толкова по-добре за тебе. Повикай секретарката! (*Сяда до бюрото*).

ДРАГИЕВ (*натиска копчето на звънеца*). Не е ли по-добре сам да подам оставка, поради изтичане на срока?...

Влиза Снежа.

ЛАЗАРОВ. Свържете ме с професор Радев!

Снежа излиза.

ДРАГИЕВ. Попитам – не е ли по-добре?...

ЛАЗАРОВ. Чух. По-добре е онова, което завършва по-добре. Уважавай старите мъдрости.

ДРАГИЕВ. И ако позволите, още един въпрос – кой преизвика вашето внезапно идване тук? Балчев?

ЛАЗАРОВ. Това мило, но вироглаво момиче от съседната стая. Тази симпатична гледачка на кафе...

ДРАГИЕВ. И аз не я уволних!

ЛАЗАРОВ. Ти в кой свят живееш, Драгиев? Или си забравил, че у нас има партия. Там прочели статията и наредили да се направи пълно проучване. Така че очаквай по-високи гости.

Влиза Снежа, тя е необичайно развълнувана.

ДРАГИЕВ. Намерихте ли го?

СНЕЖА. От два дни професор Радев не се е прибирал в къщи. Жена му плаче на телефона. (*Излиза*.)

Драгиев мълчи.

ЛАЗАРОВ (*става*). Ти си довел човека до отчаяние!

ДРАГИЕВ. Запил се е някъде.

ЛАЗАРОВ. Не придаваш ли твърде голямо значение на неговото пиене? Той е талант, скъпи! Той, и когато пи, произвежда мисли. Затуй хората го обичат и уважават. Или и това не ти е ясно?

ДРАГИЕВ. Позволете да напомня, че аз никога не съм го подценявал като учен.

ЛАЗАРОВ. Ти и да го подценяваш, това няма значение.

Той винаги ще бъде в науката пред нас и над нас.
ДРАГИЕВ (*позеленял от злоба и безсилие*). Вие сте били с много високо мнение за мене.

ЛАЗАРОВ. Драгиев, остави честололюбието! Администрацията също се нуждае от таланти. Но талантите на този род таланти е да уважават истинските таланти. А ти? Гледам те и се чудя. Как може да не се безпокоиш къде е Радев, какво става с него? Като му знам характера... Моли се, Драгиев! Моли се да не се е случило непоправимото! (*Бързо излиза.*)

Драгиев остава сам.

КАРТИНА ПЕТНАДЕСЕТА

В дома на професор Радев. Жена му, синът и дъщеря му са в очакване, лицата им са бледни и уморени. На вратата продължително се звъни. Тримата мълчат, никой не се помръдва.

БОГДАН (*не издържа*). Пак започнаха!

ЗВЕЗДА (*виновно*). Може да не търсят мене.

БОГДАН. Ще изляза да видя кой е, но се страхувам, че ще го сгазя.

ЗВЕЗДА. Ти все газиш и прегазваш!

НЕВЕНА. Тихо, деца! Ще събудите малкия.

Сякаш в отговор на нейната молба звънецът спира да звъни. Дълга пауза. В тишината щраква ключ, външната врата се отваря и затваря. Влиза Радев, мълчаливо ги оглежда, отива до детската стая, връща се.

РАДЕВ. Спи.

БОГДАН (*гласът на баща му е подействал като запалителна искра*). Но ние не спим. От вчера никой не е мигнал. Очакваме баща ни да се завърне от своите разходки из потайностите на околната среда и да ни зарадва с някое ново откритие.

РАДЕВ (*съблича балтона си, окачва го. На Звезда*). Твоят концерт пак е минал с успех Виждаш ли – с труг всичко се постига, моето момиче!

БОГДАН. Ако е за труг, и аз се тругих, но се провалих на приемните изпити.

РАДЕВ. Значи, недостатъчно си се трудил.

БОГДАН. Съмнявам се дали щях да се проваля дори с една стотна от знанията си, ако и ти не беше се провалил.

ЗВЕЗДА (*ревниво*). Тамко не се е провалял!

БОГДАН. Имам предвид, че вече не е директор.

РАДЕВ (*горчиво*). Директор... Това е вятър работа. Не, аз не я подценявам. Но ми липсват някои качества... (*Хваща сина си за рамото.*) Науката, Богдане!

БОГДАН. Очаквах да го кажеш.

РАДЕВ (*гледа го в очите*). Науката, момчето ми! Науката!

БОГДАН (*отмества се, наежен*). Да се нареж сред твоите питомци и тем подобни? За това съм мечтал! Да си пусна брадичка, да сложа под мишница някакво чуждо списание и да тръгна по улиците с такава важност – сякаш аз съм изобретил спътниците и съм изчислил траекториите им? Да си въобразя, че от мене зависи съдбата на човечеството? Като че ли хората трябва пасат... Такъв ли ме искаш?

РАДЕВ. Ти никога няма да бъдеш такъв! Ти ще бъдеш скромен и задълбочен. Тебе ще те владее неукротимият дух на истинските учени. Твоите нощи ще са изпълнени с видения на нови светове. А когато капваш от умора, твоят слух ще долавя сладки звуци от концертните подиуми на Москва и Париж. Звезда, това ще бъдат сигнали от тебе, от твоите пръсти ще извираят вълшебни мелодии. Залите ще ти стават на крака. Стоници поклонници ще се събират на входа за автографи и сам Рихтер ще гоиде да те поздрави... А тук, под синия покров на родината, ще расте и все по-силно ще грее едно малко слънце. То сега спи, събира сили, но един ден ще се възправи на

хоризонта и никога няма да залезе. Родината ще се гордее с вас, децата ми, защото вие ще я обичате...

БОГДАН (*под силното впечатление на тези думи*). Тамко, ние още не знаем струваме ли нещо, изобщо носим ли някакъв талант...

РАДЕВ. А ти не мисли за това. За таланта си обикновено говорят онези, които не го притежават. Наш дълг е да се трудим, да не жалим себе си, да се раздаваме без остатък и ако другите отнесат частица от нашия труд в бъдещето, това ще означава, че не сме били бездарни.

БОГДАН. Другите... Другите си гледат живота!

ЗВЕЗДА (*търси закрила*). Тамко, Богдан постоянно ми внушава своя скептицизъм. Този бил неразбран, онзи бил отритнат...

РАДЕВ (*милва я по косата*). Талантът е обречен да страда от собствената си природа. Не е лесно да се открие една истина. А още по-трудно е истината на едното да стане истина на всички.

НЕВЕНА. Излезте, деца! Оставете ни с баща ви.

БОГДАН. Тамко, ако така ще разговаряме след всяко твое закъснение, позволяваме ти по-често да закъсняваш.

Богдан и Звезда излизат. Невена, която през цялото време е следила разговора, се приближава до мъжа си.

НЕВЕНА. Къде беше?

РАДЕВ. Разговаряхме с Димов.

НЕВЕНА. Една нощ и два дни?

РАДЕВ. Като свърших с него, продължих със себе си.

НЕВЕНА. Пребледнял си като платно, очите ти – зачервени. Какво ти е?

РАДЕВ (*трепкаво*). Виновен съм. Аз съм виновен пред тебе, Невено.

НЕВЕНА. Кога съм те обвинявала?

РАДЕВ. Никога. Но аз знам, че съм виновен. От онзи миг, когато те срещнах – стройно и весело момиче; от онази вечер, когато те пренесох на ръце през гората и слях диханието си с твоето. Виновен съм и не мога да се освободя от това чувство. Ти беше отлична студентка, но заради мене се затвори вкъщи – да гледаш деца, да переш и да готвиш. Да създаваш условия за творчество на своя забележителен съпруг. Забележителен с това, че му се възлагаха големи надежди, а той не ги оправда. Виновен съм за бръчките по лицето ти, за тъгата в очите ти. Колко пъти съм се прибирал след полунощ и когато припадах от умора в кревата, ти хлипаше от съмнения, а аз не се обръщах към тебе да те успокоя и помилвам. Сутрин излизаш, като отнасях със себе си топлината на този дом, а на тебе оставях да прекараш деня с горчилката на моите угризения и недоволства...

НЕВЕНА *(тихо)*. Лазаров те търси под дърво и камък. *(Сяда.)*

РАДЕВ. Намери ме. Дошъл да ми каже, че съм прав. Но той и преди една година знаеше, че съм прав. Тогава защо разигра този кръговрат от назначения и уволнения? Защо допусна да ме обливат с помия? Драгиев го подвел! Не Драгиев, а ти, другарю Лазаров, ти си виновен. Ти искаше да отстъпня. *(Пауза)*. Има хора, които менят мнението си като носни кърпички, като прибори за ядене. Но моето мнение – това съм самият аз. Не тялото, а същността ми. Преди малко щях да си тегля куршума. Но не можех да отнеса в гроба една истина. Сега ти изобщо си съгласен с мене. Изобщо – да. Изобщо ние сме за опазване на при-

родата. Изобщо сме за грижа към човека. Изобщо, изобщо... Но българската земя се е съкращавала благодарение на такива стопани като тебе не изобщо, а парче по парче. Ето за едно такова парче е спорът между нас. И той ще се реши не в смъртта, а в живота. *(Сяда до Невена, докосва я за ръката.)*

НЕВЕНА *(отдръпва се)*. Искал си да се самоубиваш?... *(Като опарена, става.)* Поне за децата не си ли помисли? Ще ме оставиш да се мъча сама, малко съм се мъчила! Аз съм умирала безброй пъти с всяко от тях, а ти – твоята нежна душа не издържаше на техния плач... Когато боледувах, ти си запушваше ушите или бягаше навън, а аз оставах при тях – майка! – да гледам как телцата им се гърчат от болки при инжекции и ваксинации. Ти само едно знаеше – децата ми, децата ми!... Наслушах се на декламации... Затуй ли преди малко им изрече своите мъдри напътствия? *(Още малко, и ще се задави в ридания.)* Аз всичко съм видяла и претърпяла. Докато ти пиеше и пееше със своите компании, моето сърце се превърна в юмруче... С какво заслужихме твоята жестокост? Да, жестокост! Само един жесток човек може да се реши в нормално състояние да посегне на живота си. Жесток и отмъстителен! *(С накупяла мъка.)* На кого отмъщаваш, професор Радев? На онези, които те гонят и преследват? Те ще съчинят един некролог с най-високи оценки за твоите заслуги, ще се поднишат отдолу, ще произнесат няколко речи и ще се приберат у дома да довършат обедата си... И дори вътрешно ще се зарадват, че вече те няма да им пречиш да гъвчат и преживят. *(Пауза.)* Или на мене ще отмъщаваш? С какво не ти угодих? Лоши думи ли

ми казах? Измених ли ти? Не съм ли те посрещала и изпращала? *(Сяда при него)*. Бориславе, скъпи мой! Ти сам със своето присъствие в живота си една истина. *(Пауза)*. Около тебе се лепят всякакви хора и ти ги приемаш, прощаваши им безобразията... Не прощавай на онези, които те довекоха до това състояние! Заклевам те – не им прощавай! И работи, работи! Когато работиш, аз долавям всяко твое движение, всеки твой трепет и го повтарям като ритъм на собствения си живот. Усещам гръха ти и тупкането на тази жилка тук... *(Обръща лицето му към себе си и поривисто го целува)*. Как ме изплаши... Скъпи мой, единствен...

На вратата се звъни.

РАДЕВ. Не отваряй.

НЕВЕНА *(тъжно се усмихва)*. Ех, ти!... Забрави ли? Малкият днес навършва една година.

Отвън нахлува шум на много хора. Влизат Снежа, Балчев, Весо, Любо, Нано, Богдан и Звезда.

БАЛЧЕВ *(весело)*. А, семейна игулия!

ЛЮБО *(носи на рамо малка бъчонка)*. Виж бе, човек! Виж къде да я сложа!

НЕВЕНА *(суети се)*. Влизайте, заповядайте – за добри хора място ще се намери.

БАЛЧЕВ. Добри-лоши – това сме. За съжаление такива ще влезем и в развитото социалистическо общество.

ЛЮБО *(поставя бъчонката)*. Ох, то тежало бе, човек!

БАЛЧЕВ. От същото е, другарю професор. От домашното. Специално съм ходил. От благодарните се-

ляни-кооператори. Те и в този ден, и в този па-метен ден, не ви забравят.

ВЕСО. Къде е юнакът?

НЕВЕНА. Сега ще го приготвя.

СНЕЖА. Както Невено, да ти помогна?

НЕВЕНА. Ами... Помогни, Снежке! Донеси чашите...

Невена и Снежа излизат.

БАЛЧЕВ. Докато ги измъкна... Не им било удобно. Ви-кам им – удобно-неудобно, ще идем да поздравим другаря професор.

На вратата се звъни. Звезда изтичва да отвори и се връща със Славов.

СЛАВОВ. Вие ме забравяте, но аз не ви забравям.

БАЛЧЕВ. Който ви забравя – да пукне!

СЛАВОВ. Забравяте ме и губите...

БАЛЧЕВ. Последните новини?

СЛАВОВ. Драгиев е освободен.

БАЛЧЕВ. Знаем.

СЛАВОВ. Връщат го в София. *(Вади детско пищовче)*.

БАЛЧЕВ. И това знаем.

СЛАВОВ *(гърми във въздуха)*. Пам! Ще наблюдава научните институти към министерството. *(Оставя пищовчето при другите подаръци. Към Радев)*. За малкия!

БАЛЧЕВ. Сигурен ли си?

СЛАВОВ *(тържествува)*. Абсолютно! *(Отдъхва си)*. Е, както виждате – победихме!

ВЕСО. Балчев, хоризонтите пред тебе отново се раз-тварят.

БАЛЧЕВ. Те никога не са се затваряли, колега.

ВЕСО. Имам пред вид, че Драгиев, където и да е – ще се сети за тебе.

БАЛЧЕВ. Защо Драгиев? Може да се сети и другарят Лазаров.

ВЕСО. Ах, да! Бях забравил.

БАЛЧЕВ. Пък може да се сети и професор Радев!

РАДЕВ *(без преструвки)*. Аз съм бита карта.

БАЛЧЕВ. Напротив! *(Заслушва се към вратата, откъдето се звъни.)* От нашите само Бързашка липсва. Горката, тя и този път не можа правилно да се ориентира в обстановката.

Звезда притичва да отвори и се връща с Димов. Побелелите коси на стария учен карат всички да се отгърпнат. Влиза Невена, като носи голяма торта.

ДИМОВ *(от прага се покланя)*. Приемате ли стария грешник?

РАДЕВ *(развълнуван)*. Другарю Димов!...

ДИМОВ *(кимва за поздрав)*. Малкия не съм виждал. От него искам да взема причастие.

НЕВЕНА. Той е готов и тропа в кошарката.

БАЛЧЕВ. Пуснете го при нас – да се поразходим с него из бъдещето, да видим какво е това бъдеще!

НЕВЕНА. По обичая големите ходят при малките.

БАЛЧЕВ. То не се знае кой е големият.

РАДЕВ *(на Невена)*. Махни тази торта! Хляб няма ли?

НЕВЕНА. Питка съм опекла, мъжо. Но за такива гости уж да е по-културно...

РАДЕВ. Дай питата! От хляба няма по-културно.

НАНО. И аз съм на същото мнение. *(Пуква балончето, което е в ръцете му.)*

Всички прихват от смях. Невена се връща, като носи прясна черна пита със забучена на нея свеещка.

РАДЕВ. Това е истината – хляб.

НЕВЕНА. От майката – питата, от бащата – огънят.

ВЕСО. А виното – от нас.

ЛЮБО. Комката бе, човек! Тук се свещенодейства.

Радев с поглед дава знак на Невена да поднесе питата на Димов. Снежа раздава чаши с червено вино.

ДИМОВ *(трогнат от вниманието, което му се оказва)*.

Днес съм в особено настроение... След малко ще прекрачим онзи праг и ще влезем при един човек. Ние още не знаем какъв е той, какви страсти е заложила природата в него – велики или нищожни, – какви способности – малки или големи... Той ще духне свеещката и една година от живота му ще се слее с вечността. През тази година той се е научил да плаче и да се усмихва, да различава светлото от тъмното, хората – от предметите, болката – от радостта, произнесъл е първите си думи, изправил се е на крака и вече протяга ръце, вика, протестира, иска... Какво ще ни донесе той – радост и щастие, или скръб и разочарование? Това го голяма степен ще зависи от нас, от средата, която го заобикаля. Затуй тя трябва да се поддържа чиста. Той ще расте по наш образ и подобие и все пак – по-съвършен от нас. Никой не иска децата да повтарят слабостите му, а само онези качества, които се проявяват при най-хубавото състояние на душата. Нов човек! Ще му потриват космически пространства, за да разгърне силите си. И въпреки всичко, той ще живее на земята. И дори не върху цялата земя, а върху един мъничък участък от нея, на тази малка земя, която се нарича България. *(Той вече е взел от Невена питата със запалената свеещка.)*

ичка, преминал е разстоянието от разочарованieto до надеждата и подава питата на Радев.) Поне аз така мисля. А какво мисли бащата?

РАДЕВ (*поема питата*). Макар и да съм му баща, смущавам се да прекрача прага. Какво ще вземе от мене този човек, което би могъл да понесе като знаме в бъдещето? (*Пауза.*) Едно от най-важните качества, които трябва да притежава, е самостоятелно да мисли, да има собствено мнение и да отстоява докрай. Ако е убеден, че то е за доброто на хората, за мира и щастие на тази земя, на този народ и на света. Да, и на света! Защото ние с по-малко не се задоволяваме... Но аз се разприказвах, а на него не му се търпи да духне свещичката и да опита от черния хляб на живота. (*Като пази да не загаси пламъчето, вдига питата и тръгва към детската стая.*)

Звънват чаши, светът се оглася от радостна музика.

РАДЕВ (*високо*). От всички пожелания най-важното е да бъде човек!

Около Радев се образува тържествена процесия, която бавно се отправя натам, където ги очаква едно чисто и крехко създание.

Завеса

ОТ БОТЕВ ДО БОТЕВ

СЛОВО ЗА БОТЕВ

СЛОВО, ПРОИЗНЕСЕНО В КАЛОФЕР
ПО СЛУЧАЙ 102-ГОДИШНИНА ОТ ГИБЕЛТА
НА ВЕЛИКИЯ ПОЕТ И РЕВОЛЮЦИОНЕР

Тържествените чествания, посветени на падналите в борбата против чуждите поробители, против фашизма и капитализма, по фронтовете на Отечествена война и по групи знайни и незнайни фронтове, на които родината е изпращала своите синове, както всяка година, така и сега започват от Калофер, родното място на Христо Ботев.

В това се крие дълбок политически, идеен и нравствен смисъл, който не се нуждае от обяснения и пояснения, той е заложен в историческите обстоятелства, преплетен е с нашата трудна и сложна съдба и затуй е понятен за всяко българско сърце, именно за сърцето, защото само то може истински да разбере какво е за нас този ден, 2 юни.

Според установения обичай довечера навсякъде из страната, по градове и села, от столицата до последната планинска хижа, над главите на милиони люде ще се запалят факлите на спомена и в светлината на символичните зари-проверки ще се редуват мъжки и женски гласове, за да ни напомнят имената на онези, които загинаха с едничките думи на уста:

- България, България! – О, майко моя, родино мила! – Свобода или смърт! – Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира! – Вън продажната царедворска клика! – Смърт на фашизма! – Да живее Българската комунистическа партия! – Братство и вечна гружба със СССР! – Мир и спокойствие, мир и щастие за нашата земя! – Мир за всички народи по света!

А утре, точно в 12 часа, когато се разнесе воят на сирените, всеки от нас, какъвто и да е той, машинист или стругар, инженер или художник, ученик или професор, офицер или дипломат, студент или общественик, всеки ще застане на мястото си, ще склони глава и за три минути мълчание ще се слее в чувството си с образите на хайдутите и войводи, на просветители и революционери, на въстаници и партизани, на мъченици и герои, ще се слее с хиляди и хиляди образи, които никой не може да изброи докрай, освен народната памет.

В очакване на тези минути сега по тялото на България преминава дълга и огнена тръпка, тръпка на болка и тръпка на гордост, онази тръпка, която събира върху червеното знаме на сърцата минало, настояще и бъдеще, за да ни превърне в едно единно цяло, в една надежда и в един устрем.

Тази тръпка особено силно се усеща тук, в Калофер, някогашния „алтън“ Калофер, а днес прекрасен социалистически градец, тук, дето „българска майка юнашка“ е „раждала, ражда и сега“ смели и талантиливи чеда и сред тях онзи, който увенчава с името си цялата поредица от имена и в чест на когото сме се събрали тук от всички краища на страната.

Някога в изблик на опиянение от подвига, който му е предстоел да извърши в сражение с петвековния поробител, Христо Ботев е написал трогателните стихове:

Дружина тръгва, отива,
пътят е страшен, но славен;
аз може млад да загина...
Но... стига ми тая награда —
да каже нявга народа:
умря сиромаш за правда,
за правда и за свобода...

Повече от 100 години след смъртта на Христо Ботев ние повтаряме наизуст не само тези стихове и всяка негова дума, но и целия му живот, който оттогава се е превърнал за нас в символ на всеотдайност и саможертва пред народ и отечество.

Никой днес не пита кой е Христо Ботев, какъв е бил и какво е направил, ние знаем всичко за него, знаем къде и как е преминало детството му, кои са били неговите близки и приятели, знаем за влиянието на баща му, за условията, при които е раснал и възмъжавал, знаем за първите му увлечения и лудории...

Отрано той проявява отзивчивост към страданията на своя поробен народ, ние знаем кога се е посветил на борбата за освобождение, знаем през какви училища и учители е преминал, знаем за неговите скиталчества и буйства, за връзките му с руски, украински, полски и румънски революционери, знаем за ролята му сред българската емиграция, за поводите, по които е писал своите стихотворения и статии, знаем за всяка негова стъпка.

Оттук, от Калофер, тръгва пътят, който ще го изведе до смъртта, но тя няма да прекъсне живота му, а само ще го възвиси, защото, изглежда, че *колкото по-интензивно преминава един живот, толкова по-трудно е той да бъде прекъснат*, затуй днешният ден не е ден на мъртвите, а ден на безсмъртните.

Такъв го направи Христо Ботев, *единственият, пред името на когото майка България постави думата гений*. Тя може би е прекалено строга спрямо другите свои синове, за тринайсет века под това небе са се родили десетки личности, чиято гениалност е въвн от всяко съмнение и несправедливо ще бъде да ги отминаваме, но по отношение на Христо Ботев тя безспорно е справедлива и точна.

Защото какво е геният? Не е ли той едно състо-

яние на духа, равно на състоянието, в което се намц-ра светът? Не е ли той една способност при всяко до-косване до действителността да извличаш от нея ис-торически смисъл и да определяш исторически задачи за себе си, за народа си, пък и за човека изобщо?

Христо Ботев е изрекъл такива истини и е из-вършил такива дела, които не само ни учудват и смай-ват, но ни плашат с дълбочината на проникновението, с широтата на размаха, с остротата на решени-ята, с блясъка и смелостта на въображението. У нас се създава впечатление, че когато той е работил, вмес-то искри, наоколо са падали светкавици. Така са рабо-тели само боговете от гревните митове и легенди.

При това Христо Ботев е разполагал с нищожно количество време, с някакви си осем-девет години. Де-нонощно зает с политически, идеологически и органи-зационни въпроси, често бездомен и още по-често гла-ден, погълнат от грижи около печатницата и вестни-ците, по издирване на средства и по доставки на оръ-жие, той все пак е успял да напише двайсетина сти-хотворения и две-три томчета статии, очерци, фей-летони и бележки, да завърши няколко превода, да от-прави една купчинка писма до близки и приятели, ето цялото книжовно наследство, в което се е въплътил неговият гений.

Въплътил, да подчертаем тази дума, защото *ге-ният не е предпоставка и възможност за осъществява-не, а самото осъществяване*, огънят и топлината, ко-ято се отделя при горенето, сборът от реални ценнос-ти, които оставя за поколенията, богатството и мно-гообразието от въздействия, които упражнява върху живота.

Малко на брой, духовните ценности, които ни е завещал Христо Ботев, не само запазват, но и увели-чават значението си. Часове няма да ни стигнат да

разгледаме само идеите, които той е нахвърлил в по-сока към днешния ден и по-нататък. Тялната само-битност и значимост е толкова очевидна, че не се нуж-дае от доказателства. Ние заслужено се гордеем с тях, заслужено ги смятаме за *наш национален принос в ду-ховната съкровищница на прогресивното човечество*.

Въпреки това обаче пред очите ни се извършват странни метаморфози. На няколко поколения погреб се внушава, че Христо Ботев с идеите си не е нищо повече от един ученик на революционните демократи и социалистите-утописти, един подражател, който чисто и просто е пренесъл и посадил на българска поч-ва онова, което други са открили другаде.

Като всеки човек и Христо Ботев се е учил, усво-явал е знания и опит от миналото и съвременността, но за разлика от нас той не е останал в рамките на заученото и усвоеното, а го е преодолял, с гръм и тря-сък се е измъкнал от познатото, отишъл е по-напред, казал е, открил е, извършил е неща, които неговите учители не са казали, не са открили, не са извършили.

Ако той е усвоявал, пренасял и изпълнявал чужди идеи, колкото и способности да се изискват за това, той не би могъл да бъде такъв, какъвто си го предста-вяме, какъвто го познаваме и обичаме, *защото геният е преди всичко създател, творец на идеи*, а не подража-тел, с други думи, ако липсва фактът на съзидание и творчество, трябва да липсва и геният. Но може ли цял един народ, достатъчно просветен и културен, да се самозалъгва толкова дълго време с миражи?

Оспорва се също така реализмът на Ботевите идеи, тяхната политическа и практическа пригод-ност, оспорва се, независимо от това, че животът не-умолимо ги потвърждава: от разгрома на Османската империя до победата на социалистическата револю-ция у нас *всичко е предвидено, начертано и завещано за*

изпълнение от Христо Ботев, а това означава, че той е бил наясно със законите на общественото развитие.

Тогава какви са основанията да затваряме Христо Ботев в рамките на националноосвободителната борба, да го гържим в безвъздушното пространство на отвлечени мечти за комунизъм, и има ли изобщо подобни основания? Или те са в нашата предубеденост, в нашата преднамереност, в нашето безсилие да проникнем в една *тайна*, която ни измъчва отдавна и която все още не можем да отгатнем, въпреки честните намерения и добросъвестния изследователски труд?

Всъщност какво искаме да докажем с твърденията за утопизъм на Ботевите идеи – че при тогавашните примитивни обществено-икономически отношения и скотски живот в България не биха могли да се появят идеи, които да обхващат по-късни исторически процеси и събития?

Но не принизяваме ли с това гения до собствениите си възможности? Не проявяваме ли излишно самочувствие, че сме далеч пред него в разбиранията си за света? Не преувеличаваме ли ролята си, като мислим, че нашата дейност е по-важна за народа и страната, отколкото неговата? Не се ли поставяме в неудобно положение, като изправяме на изпит онзи, пред когото сами трябва да се явяваме на изпит по родолюбие, човещина и революционност?

Тези въпроси, колкото и да са избухливи, няма да разрушат стената от формули, която упорито е изграждана вече цели десетилетия. Тя няма лесно да се огъне, нито пък ще се пропука, защото здраво е споена с научни титли и звания, с авторитетни публикации и трудове.

Какво от това, че пред очите ни стават събития при условия, които твърде много напомнят за те-

зи в някогашна България, и че позициите ни по редица въпроси на революционния процес се доближиха до някои схващания на Христо Ботев? Какво от това? Ние сме последователни, ние гържим на своето.

Рано или късно обаче този затворен кръг ще трябва да се разчупи и той непременно ще се разчупи, но ще се разчупи едва тогава, когато си спомним, че в областта на идеите нещата са по-сложни, отколкото си мислим: *идеите нямат на географската карта строго определено гнездо за излитане*, те възникват от конфликтната ситуация в целия свят, а щом е така, една или друга идея може да се появи и тук, и там, и навсякъде, стига за това да съществуват съответни предпоставки.

Съзнанието зависи от битието, често повтаряме ние, но колко често булгаризираме тази мисъл, колко грубо и невежествено понякога я свеждаме до непосредствените условия, при които живее личността, колко бързо забравяме, че наред с другото *човек е надарен и със способността да избира начина, по който да отстоява своите интереси, както и интересите на една или друга класа*.

Личности като Христо Ботев се изправят сред света не за да го оставят такъв, какъвто са го заварили, а за да го променят, те долавят всяко движение, всеки трепет, всичко, което умира, и всичко, което се заражда; те жадно поглъщат цялото онова познание, което човечеството е натрупало през дългата история на своето съществуване.

При това *битието на Христо Ботев не е била само България под османско робство*, но и Русия, и Полша, и Румъния, и Сърбия, и Гърция, и Австро-Унгария, социалните вълнения в Европа и Америка, работническите борби, дейността на Първия интернационал, първите повеи на очистителна буря над света.

Всичко това се е трупало в душата на Христо Ботев, там, в тази нажежена пещ е била преработвана и осмисляна цялата информация, която е постъпвала от страната и от чужбина, там са били изгаряни всякакви лъжи и заблуди, там са били изковавани трайните решения, идейните и нравствени позиции по вековечните въпроси на живота, там е бил изграждан образът на онова общество, за което са мечтали най-светлите умове на човечеството.

Схващанията за утопизма на Христо Ботев се подхранват от недоверието, което буржоазните, пък и всякакви еснафи разпространяват за поетите като за хора, откъснати от земята, празни мечтатели и фантазори, неспособни да решат нито един практически въпрос, възрастни деца, които пишат стихчета, съществва, блъснати по главата и отвени от вятъра.

За съжаление подобно недоверие създават и някои сериозни хора, които, опиянени от факта, че науката завладява все по-големи територии, се опитват да я мистифицират, да я обявят за единствена, абсолютна и неприкосновена форма на общественото съзнание и от тази позиция да оценяват всяка проява на духа, всяко негово постижение.

Нищо чудно няма тогава, че всеки младеж с диплома за завършено висше образование, всеки аспирант, всеки дисертант, който е зазубрил няколко изречения по диалектически и исторически материализъм, може да постави себе си над Христо Ботев, което между другото понякога се и случва.

О, времена! О, нрави! Ще повторим ние гревната поговорка, която Христо Ботев е обичал да повтаря, има ли разумен човек, който да оспорва правото на науката, нейните велики открития, нейното място и значение за практическото преобразуване на света върху по-прогресивни и човешки основи?

Но, скъпи хора, *Христо Ботев не е бил учен, той е уважавал науката, но не е владеел нейните методи*, препоръчвал е науката като средство за борба и спасение от мизерия и робство, но сам не се е занимавал с нея, използвал е постиженията ѝ, но е предпочитал да върви по свой път, защото тогава трябва да го забъркваме в проблеми, които не са негови?

Да се търси у Христо Ботев научна задълбоченост, прецизност, компетентност, научно отношение към събития и процеси, да се искат от него научни прогнози и модели за бъдещето, да се проверява дали е спазвал правилата на логическото мислене, да му се предявяват претенции докъде и как е усвоил закона за принадлежната стойност, това означава да се върви в погрешна насока, да се насилват нещата, да се изопачава реалното положение и да се попада в загънената улица на понятия като революционен демократ и социалист-утопист.

Не че тези понятия са лоши, напротив – зад тях стоят имената на велики дейци и хуманисти, но бедата е там, че Христо Ботев се разминава с тези понятия; те механично са пренесени и прикрепени към него, без да се гържи сметка нито за неговия характер, нито за неговия талант, нито за условията, при които е трябвало да действа, нито за метода, който е прилагал при решаването на едни или други задачи.

Нима може непрекъснато да се доказва и да се опровергава дали той е чел, или не е чел Комунистическия манифест и първия том на Капитала? И в зависимост от това да се правят едни или други оценки? Чел или не чел – не е в това въпросът, а в това, че *запознат с основните положения на научния комунизъм, Христо Ботев ги е възприел с онова доверие, с което и сега милиони хора по света ги възприемат*, като се ръководят от интересите на работническата класа и от чувството си за справедливост.

Онези, които не искат да ни разберат за какво говорим, надменно ще ни се усмихнат, че доверието в науката още не е наука. Е, да, ще добавим ние, но то е фактор, който не бива да се подценява, без който трудно може да си представим материалния и духовен възход на човечеството.

Защото кой от нас, които не сме учени, а такива са 99,99 на сто от населението, е проверявал дали земята е кръгла, дали светлината се движи с 300 000 километра в секунда и дали ядрената реакция може да се управлява, никой, но всички знаем, че е така, защото науката ни го казва.

Доверието в науката, с което ние в практическата си дейност светкавично изминаваме разстоянието от водното колело до кибернетичната машина, доверието, въз основа на което изграждаме нашия светоглед, то е не по-малко необходимо и за самата наука, защото без него тя би се откъснала от живота и хората, би се изродила в наука за науката, би се превърнала в шепоти, заклинания и тайни знаци.

Чест и слава на науката, но тя не е и не може да бъде всичко, алфа и омега на познанието, първо, защото има цели области на живота като човешката душа, които по самия си характер ще си останат недостъпни за методите и средствата на науката и второ, защото до основните истини на човешкото съществуване може да се стигне и по други начини, не само чрез науката. Тя например никога не може да открие, да каже и да обясни такива неща, които за Христо Ботев са били съвсем прости, като например, че той, който падне в бой за свобода, той не умира, или, че кръвта се ядно в жили въздуха, или че единственият син на България виси на въжето със страшна сила, или че буря кърши клонове и сабя ги свива на венец.

Очевидно поетът сам по себе си като феномен на

познанието не е дотам незабележима и маловажна фигура, че за укрепване на авторитета му да се налага непременно да търсим някакви негови заслуги пред науката или да му приписваме научни схващания за обществото, човека и природата.

Христо Ботев е от онези титани на духа, които показват, че *познанието чрез образи е не само важно за човека и обществото, но че и то, наравно с науката, може да участва в решаването на големите въпроси, от които зависи насоката на общественно-историческия процес и съдбата на човечеството*.

Поет по природа, Христо Ботев е бил поет не само в поезията, но навсякъде и във всичко. Въпросите, които са го занимавали, които животът е поставял пред него, които са го тревожили и гневили, които не са давали мира и покой на съвестта му, той е разглеждал и решавал като поет и само като поет. Верен на себе си, той не търси доказателства, не се позовава на цифри и формули, за да ни убеди в идеите си, а направо ги изрича и смело посочва пътя за тяхното осъществяване.

„За да бъдем последователни в разсъжденията си – пише той, – ние би трябвало да направим кратък един обзор върх сичкото онова, щото се е казало досега за този въпрос, но ние не пишем история, следователно можеме да оставим това за друго, по-удобно време и да преминем право на самия предмет.“

Уговорката, че писането на история се отлага за друго, по-удобно време, не е нищо повече от един публицистичен похват, зад който се крият данни, доказателства, възможности за научна обосновка, но Христо Ботев нито е мислел, нито би могъл да се заеме с подобна задача. Той не е от хората, които пишат история, а от онези, за които се пише историята.

Такъв е поетът. Такъв е той още като ученик и

студент, такъв е като учител и конспиратор, като публицист, като общественик, като революционер; поет е като вожд на националноосвободителната борба; поет е като приятел и другар, като баща и съпруг; поет е като войвода; поет е в сраженията с оргите на поробителя; поет е и в смъртта си.

Тъкмо това е необикновеното, изключителното, онова, което поставя Христо Ботев не само наравно с великите поети на света, но го отделя и възвисява над много от тях, защото е по-широко, по-многогранно, по-целестремено и едновременно с това – по-земно, по-човешко, по-духовно.

Примерът, който Христо Ботев ни завеща, поезията, художествената литература, изкуството да бъдат непосредствено свързани с живота и борбата, да участват в решаването на всички въпроси, които занимават обществото, този пример е за нас непоколебим и свещен.

Опитите на реакционните български политици, тези агенти и пъдари на чужди интереси, да отклонят дейците на нашата литература и изкуство от обществени задачи и да свържат биографиите им с бохемски среди, с кръчми и кафенета, вместо с живота на народа, се развиха на пух и прах, защото съществуваше *Ботевата трагедия*.

В светлината на тези разсъждения Христо Ботев се очертава като единна и цялостна личност, като синоним на нашия национален характер, като мислител от световен мащаб, като борец, който с огнения отпечатък на челото си върху родната пръст веднъж и завинаги определи мястото на нашия народ сред другите народи.

Двете последни събития, превземането на парахода „Радецки“ и подвигът близо до връх „Вола“ още тогава получават широк отзвук сред европейската об-

щественост, предизвикват възторга на видни прогресивни дейци, възпламеняват нова вълна на симпатии към българския народ, почти равни на тези след Априлското въстание. *Идеите на Христо Ботев са идеи в действие, идеи с практическа стойност за нашето освобождение, а не романтични пожелания и утопии.*

Така че въпросът за идеите на Христо Ботев трябва да се решава не като се търси научно мислене там, където то липсва, а като се разкриват *възможностите на художественото, на поетическото мислене* да се издигне до равнището на големите истини, наравно с науката.

Защото е факт, че Христо Ботев е разбирал класовата борба като двигател на историята, революцията – като средство за освобождение от национално и социално робство, работничеството – като спасител от всички болести и недъзи на обществото, братския съюз между свободни и равноправни народи – като форма за мир и щастие на земята, грижата и вниманието към човека – като тържество на „комунистическият строй“.

Това не са измислици, а *реални съвпадения между идеите на Христо Ботев и идеите на научния социализъм*, съвпадения в главното, в основното, в изходните позиции, в светогледа, с тази разлика, че в единия случай говори поезията, а в другия – науката.

Е, добре, ако истината е такава, не трябва ли да сменям *мярката, с която оценяваме идеите на Христо Ботев?* Нима към идеите на Максим Горки и Владимир Маяковски ние прилагаме друга мярка? На нас не ни е известно някой да се занимава с това доколко тези велики художници на борбата за комунизъм са били марксисти и доколко не са били.

Какво ни дава основание да изваждаме Христо Ботев от областта, в която той е абсолютен гений, и

да го прехвърляме в друга област, където понятието гений само по себе си увисва във въздуха? Или това е нашата благодарствена дан, защото той е посвещавал времето и вдъхновението си предимно на борбата, а не на стиховете?

Няма нищо по-странно и непонятно от буквалното четене на Христо Ботев, нищо по-лошо и по-противно от преобръщането на неговите текстове в угода на моментни страсти и увлечения, както няма нищо по-сладостно и по-честно от вникването в истинския смисъл на творчеството му.

Излишно е да се цитират онези статии, които се използват като доказателство за утопизма на Христо Ботев, защото те толкова са гъвкави и предъвкани, че от тяхното съдържание не е останало почти нищо.

Но не е излишно да се каже, че и тук Христо Ботев е на един изстрел разстояние както пред школите, които му се приписват, така и пред авторите, които го тълкуват, като се ровят с безчувствени погледи и студени пипала в душата му, в светая светих на убежденията му.

Ако той отстоява селската община, отстоява я, защото в нея вижда зародиша на колективна собственост, на загружен труд и справедливо разпределение на богатата, а не защото иска да ни върне към отживели времето си икономически отношения.

Ако той нарича бедните, ограбени и онеправдани свои сънародници пролетарии, нарича ги, защото в тях вижда част от силата, която „рано или късно ще преобърне сичкия обществен строй“ и ще установи социализъм и комунизъм, а не защото ги смесва с промишленото работничество от развитите капиталистически страни.

Ако той се обявява против строителството на

железници и някои други технически съоръжения, обявява се, защото в тях вижда новия начин на експлоатация, съюза на азиатското варварство с европейското разбойничество, още един ярем върху шията на България, а не защото отрича по-производителните оръдия на труда.

Това са *образи, а не понятия*. Тук говори поетът, а не специалистът по политическа икономия. Христо Ботев може да е бъркал, като е предлагал едни или други форми за устройство на обществото, може невярно да е употребявал някои понятия, може да е допускал грешки за средствата и методите, това може, но по отношение на това, че в революцията и само в революцията, национална и социална, е виждал хуманното решение на всички въпроси, той безусловно е бил прав.

В какво се изразява тогава неговият утопизъм? В това ли, че още преди 100 години, когато се е подценявала ролята на селячеството и се е смятало, че социализмът ще победи едновременно във всички промишлени страни, той е прозрял необходимостта от съобразяване с „особения живот, особения характер, особената физиономия на българския народ“?

Революционен демократ, социалист-утопист е Любен Каравелов, но с него Христо Ботев влиза в дълбок и принципаен спор, толкова остър и непримирим, че завършва с пълен разрыв между двамата приятели и с омраза, която не загасва до края на живота им. Някой от двамата е отишъл напред, някой е изостанал, трябва ли да се отговаря кой е отишъл напред и кой е изостанал, когато и децата знаят каква е истината?

Сякаш предвиждайки главоболието, което ще достави на своите бъдещи изследователи, насоките и равнището на тяхното мислене, Христо Ботев дословно пише: „За нас преобразованията в Турско, обещания-

та, дуализмът, те са думи без никакъв смисъл, призраци и утопии“...

Да, призраци и утопии! Ето с какво презрение, с какво идеино превъзходство, с каква убийствена пропия се е отнасял той към отвлечените умования на политически, икономически, нравствени и други теми. Неговият глас е кълтял като гръмотевица над главите на онези, които са прилагали помирение, реформи, съглашателство, пълзене пред господари и експлоататори: „Нож! Нож! Ножът ще спаси нашите глави от погибел“, се провиква той в една от последните свои статии.

Христо Ботев сам ни е дал ключа към своето идеино богатство, но вместо да отворим вратата, ние надничаем през ключалката отвън и охкаме, и ахкаме, и се чудим как да си обясним, че още преди да се появи организирано работническо движение у нас, *не учен, а един поет е изрекъл истини, които по дух съвпадат с някои основни положения на научния социализъм.*

Разбира се, в своята многостранна и напрегната дейност, в нетърпеливото си желание по-скоро да види народа свободен и щастлив Христо Ботев е допускал грешки и увлечения, които не е трудно да бъдат открити, но ние няма защо да се занимаваме с тях, нашата задача е по-скромна.

Казано по-просто, предпочитаме на свой ред да сгрешим в доверието, в преклонението, в любовта си към Христо Ботев, отколкото да го съдим според *онези понятия, които се изработиха и утвърдиха след смъртта му*, и не искаме да се оплакваме, че той не ни е дал рецепта за лекуване на всички язви, които унаследихме от миналото или с които така щедро ни удостоверява нашият динамичен, противоречив и надменен XX век.

Нашата преданост и верност към Христо Ботев

се дължи не само на неговите идеи – идеите, колкото и да са смели, хуманни, жизнени, са ограничени по време; ще минат 50, 100, 200 или повече години и все едно, те ще се осъществят.

Но осъществени, те ще изгубят своя магнетизъм, от тях ще остане само светла дуря зад гърба на потомството, ние ще се обръщаме към тях за пример и упование, но вече няма да ги развяваме като знаме над главите си – в похода към бъдещето на нас ще ни трябват нови идеи и ако идеите на Христо Ботев са остарели, ние имаме право да кажем: „Прощавай, велики наш братко, но по-нататък ти не си ни нужен!“

Колко фалшиво, колко глупаво, колко ниско, колко страшно и кошунствено, колко чудовищно звучат тези думи, каква вътрешна съпротива, какво недоволство и възмущение предизвикват те у нас дори когато се произнасят с упрек и подигравка!

Не, ще извикаме ние в един глас, не! Къде ще вървим без Христо Ботев? Нали пред очите ни ще се стъмни, кръгзорът ще се затвори, душите ни ще се сгърчат от срам и сърцата ни ще се пръснат от болка! Не, Христо Ботев не се е свършил, Христо Ботев не може да се свърши...

Той винаги е бил и ще бъде с нас и над нас, слънце в небето на родината, защото ни е оставил не само идеи, които се осъществяват, но и нещо повече, нещо вечно, нещо свършено, нещо непостижимо, нещо, което определя посоката и ритъма на нашето движение – *идеал, към който да се стремим.*

Идеал! Защото идеалът, с който нашият народ е живял от създаването на държавата ни до нейната погибел, отдавна е бил разпокъсан между царе и боляри, отречен от каноници и богомили, удавен в кръв от изедници и предатели, заглушен от звън на окови, посечен с ятаган при потуравания и разселвания, изгорен

от башибозушки тълпи, превърнат на прах и пепел и разхвърлян по голите чукари на робството. Целта е била да се унищожи народът ни, а унищожаването на един народ започва с унищожаване на неговия идеал.

Осъзнаването на всичко това е вече една стъпка към идеала, но докато се стигне до него, ще трябва да се направят още много и много стъпки. В средата на XVIII век Хилендарският монах ще протегне ръка над бездната, ще подхване народа ни за рамото и гневно ще извика: „Стига! Защо се срамуваш да се наричаш българин? Ако не спреш да падаш, ти си загубен!“

Ще се появят люде, които ще напият пачите пера в собствената си кръв, за да напишат пламенни проповеди за род и родина, и други, които ще тръгнат из буковите гори с „дружини верни сговорни“, и други, които ще запяят, както никога по-рано не са пели:

Който носи мъжко сърце
и българско име,
да препаше тънка сабя,
знаме да развие!

Беген народ! Нещастен народ! Как не му се строшиха костите и не му се скъсаха жилите от мъчения и теглила! Как не падна, как не се стопи той, как не загина и как не изчезна, когато всички го бяха забравили, пък и сам той вече не помнеше за себе си! Отчаян народ! Достоеен народ! Мъжествен народ!

Той ще излъчи от своите тъмни негра цяло съзвездие от дейци, които ще направят много, за да развият и да укрепят нашето национално съзнание, да ни научат на чест и саможертва, но да ни предложат идеал те няма да успеят, това няма да успее дори Апостолът на свободата Васил Левски, за когото всичко велико е било по силите му.

Изправен пред тази жестока картина, Христо

Ботев ще разбере, че онези, които би трябвало да възглавяват борбата против робството, така наречените по-късно капиталисти и буржоа, в своята алчност за богатства и власт са се залепили като репей за пешовете на империята, сраснали са се с нея и поради това борбата за национално освобождение неизбежно ще се насочи и срещу тях, ще прерасне в класова.

По онова време България като най-голяма земя и най-голям народ е била слабото място на империята, тук са се кръстосвали интересите на великите държави, всеки е гледал как да лапне най-сладкия къшей от наследството, да си осигури позиция, пазари, влияние, тук едно духовно възраждане се е сблъсквало с една духовна изостаналост.

Съзнавайки всичко това, Христо Ботев ще произнесе забележителните думи: „Нашият народ няма преминало, няма настояще, а има едно само бъдеще и бъдеще светло“... Някой е трябвало да надникне там, отвъд хоризонта, в това бъдеще светло и да види образа му, и да го нарисува така, че всички да повярват и да тръгнат към него.

А за това, освен орлов поглед, огромна култура, могъщ интелект, тънка чувствителност, смело въображение, убеденост, решителност, воля, необходима е била и особена дарба, дарбата на словотвореца, защото само чрез словото може да се стигне до душата на милиони хора.

„Символ-верую на българската комуна“ е написано през 1871 година, тогава Христо Ботев е бил на 23 години. Всичко, което той е създал и извършил преди и след това, естествено се свързва с тези шест изречения, с тези скрижали на българската нация, в които без каквито и да било уговорки, колебания, заобикалки и двусмислици се провъзгласява тържеството на „комунизма чрез революция“.

Това откровение, което по интонация напомня текстове от свещени книги, е било подготвено и продължено по един невероятен начин, невероятен с това, че изграждайки и усъвършенствайки себе си от статия в статия, от стихотворение в стихотворение, от задача в задача, от сражение в сражение, *Христо Ботев упорито, последователно, денонощно е изграждал и усъвършенствал и идеала, на който се е бил обрекъл.*

Луга глава, пройдоха, вагабонтин, хъш, нехранимайко, с тези прозвища са го преследвали по улиците и на събранията чорбаджии, богаташи, висши чиновници, бездарни журналисти, набедени писатели и платени патриоти, защото той не се е съобразявал с никакви закони и условности, наложени от деспотизма и робския морал, но кой дори от неговите приятели се е досещал, че неговото име е вече белязано със знака на безсмъртието?

Може би единствен той, поетът, е разбирал значението на това, което върши: „Ще дойде време, Драгов, пише Христо Ботев, когато дейтелността на всекиго ще има важност за нашата история“, а с приятеля си Тодор Пеев споделя: „В продължение на осем години аз видях всичките наши герои и патриоти и виждам, че големи хора вършат малки работи, а големите работи се вършат от малки хора.“

Внезапни, точни, парливи, разсъжденията на Христо Ботев, независимо от повода, който ги предизвиква, издават високото му самочувствие, ясното му съзнание за мисия, за призвание, за дълг и отговорност: „Аз ще направя ръцете си на чукове, кожата си на тъпан, и главата си на бомба, пък ще да изляза на борба със стихииите.“

Стихиите са неговата област, не стихииите на природата, а стихииите на социалния живот, те, които произвеждат роби и господари, работници и банке-

ри, разкош и мизерия, разврат и грубост, мрак и тъпота; стихииите, които правят от хората хищници и скотове, подлещи и убийци; срещу тези стихии се възправя Христо Ботев, за да ги нагвие, да ги срази и на тяхно място да възцари своя бог на разума и на правдата.

Дребни съобщения в печата, на които обикновено хората не са обръщали внимание поради изостаналост, невежество, умствена леност, животинска примиреност, безчувственост или овчедушие, в душата на Христо Ботев предизвикват бурна реакция, той преобръща фактите, смъква фалшивата им покривка, разкрива вътрешния им смисъл, нажежава ги до червено и като светкавици ги хвърля в тъмното пространство, за да освети пътя ни и да ни вдъхне надежда и увереност.

Макар и със световно значение, *идеалът на Христо Ботев не е предназначен да оправя света, а България*, която след всички изпитания, след всички превратности и премеждия, обгорена и пречистена от собствените си заблуди, надживяла „царе, папи, патриарси“, смъкнала от гърба си изедници, предатели, шпиони, кождери, най-после ще се възправи в цял ръст, за да поеме съдбата си в свои ръце и да се утвърди „според най-новата наука за свободата“.

Такъв път Христо Ботев препоръчва за всички нации; всеки да бъде независим, равноправен, самостоятелен, всеки да урежда работите си на собствена територия, да пази своята физиономия и своя характер, да развива своята култура и да укрепва своята душевност, защото само по този път може да се стигне до общочовешкото братство, до единството на света, до интернационала.

Изумително откритие! Обръщайки се към гържави и правителства, които потъпкват тези принципи заради свои користни цели, Христо Ботев казва за нашия народ: „...дайте му да се развива по народни-

те си начала и ще видите каква част от обществения живот ще развие той, дайте му или поне не бъркайте му да се освободи от това варварско племе и ще видите как ще той да се устрои“.

Привърженик на съюза между балканските народи, ревностен пропагандист и агитатор за разбирателство, за мир и дружба между тях, Христо Ботев с тревога следи как в някои съседни страни се кроят планове за заграбване на български земи, как се раздухват националистически страсти и претенции и той предупреждава за печалните последици, които ще настъпят, ако не се вземат мерки за излекуване от тази срамна болест.

Когато неговите надежди за подкрепа и помощ отвън почти рухват, когато се убеждава, че дори нашата принадлежност към славянството ще трябва да се заплаща скъпо и прескъпо, Христо Ботев заявява: „Нашият народ притежава доволно нравствени и материални сили, за да излезе сам на политическата сцена на Балканския полуостров и да премери силите си със силите на издихающия турски деспотизъм.“

Всяка своя постъпка, всяка своя дума, всяко свое намерение и помисъл Христо Ботев сверява с идеала, с далечните цели на борбата, той знае, че *не съвременниците, а утрешните поколения един ден ще го съдят какво и за кого е работил, ще го съдят, но и той ще ги съди, ако оцелее след всички изпитания и жертви.*

Неговият идеал е критически по дух, далеч от всякакви хвалебствия, показност и ласкателства спрямо народа, чужд на всякаква идеализация, така присъща на утопическия социализъм. Никой не си е позволявал да каже за българина такива думи, каквито е казал Христо Ботев:

„Тука се подиграват с имотът ти, със животът ти, с трудът ти, с децата ти, с най-свещените пред-

мети на твоето човеческо съществуване, а ти млъчиш като риба, търпиш като вол, молиш се богу като най-последният грешник и чакаш второто дохождане на Месия, за да добиеш награда за своите петвековни страдания...“

Трябва да са били твърде дълбоки разочарованията му, твърде тежки – изводите на настроенията му, трябва чашата на търпението да е преляла, за да си позволи той, великият син на България, отдаден до смърт на нейното дело, да заплаши народа си с проклятие, ако този народ „и занаяпред остане така равнодушен към своята горчива съдба“.

От радост и възторзи, от романтични увлечения, от илюзии и миражи, от младежки наивитет и ентузиазъм не могат да се родят тези злъчни стихове:

Патриот е, душа дава
за наука, за свобода,
но не своята душа, братя,
а душата на народа.

Едно след друго се трупат различни съображения, мисли, бележки, които ни представят Христо Ботев като реалист от най-висока класа, като мислител с цялостно материалистическо и диалектическо виждане на света, като първостепенен стратег и тактик на революционната борба и така, както си го представяме, той може да дава десетки поводи да го допълваме и уточняваме, но нито един – да се разграничаваме и отчуждаваме от него.

Отдавна е въведена модата неговата прозорливост, неотразимото му влияние върху обществения развой, предчувствията и предсказанията му да се обясняват с прословутата спонтанност и творческа интуиция. Е, да, спонтанност има, интуиция има. Но те са толкова разпространени като явления, че едва

ли според тях можем да отличим гения от неговата противоположност.

Освен това теорията за спонтанност, наред с теорията за творческата интуиция, иде да ни внуши, че поетът получава всичко от природата, че той генетически е програмиран и предопределен, че заложената в него информация от опита на поколенията е достатъчна, за да изпълни творческите си задачи.

Искреният и внимателен прочит на Ботева поезия и публицистика обаче ни показва, че *въпросът не е в интуитивните и светкавични оценки за събития и хора, а в качеството на тези оценки, в тяхната правдивост и историчност*. Някои от тях, в които българският език достига непознато съвършенство, отекват с пълна сила и в нашата съвременност, сякаш чукаят, с който са били изковани, още продължава да звънати по наковалнята.

Митът за Христо Ботев, мит величав и необходим, изглежда пречи на някои литератори да видят какъв труд, какви къртовски усилия е полагал поетът, за да развие своите способности, да обогати онова, което е получил като дар от боговете, каква воля и каква упоритост му е била необходима, за да се издигне до висините на световната култура.

Когато трябва да обясним ценностите, от които се изгражда идеалът на един народ, тук никаква спонтанност, никаква памет на кръвта, никакви подсъзнателни процеси няма да ни помогнат, както няма да ни помогнат и опитите всичко да се сведе до натрупване на знания, до получаване на информация от прочетени книги и от нарочни приятелства, до усвояване на социални и философски концепции.

Празно занимание, несериозно и смешно е да се прокарва граница между ума и сърцето на Христо Ботев, между онова, което е наследил, и онова, което е

придобил, защото при него, както се случва веднъж на векове, *човешката личност е постигнала пълно единство на своето интелектуално и емоционално начало*.

Може би неточно като израз, но все пак по-убедително е да се каже, че Христо Ботев е чувствал с ума и е мислил със сърцето, че у него чувствата са предизвикали мисли и мислите – чувства. Истината е някъде близо до нас, достъпна и очевидна, само че трябва да се обърнем с лице към нея, а не страхливо да се озъртаме наоколо.

Мисъл и чувство, разум и съвест, знание и догадка, идея и опит, вдъхновение и труд съществуват заедно, те взаимно се допълват и обслужват, тук няма какво да се противопоставя едно на друго. Такава е *диалектиката на човешкия дух, който тъкмо в идеала достига своята цялост и завършеност*.

За нас е важно да разберем каква сила е поддържала това единство, каква сила го е развивала и укрепвала по-нататък, като му е подготвяла все нови и нови изпитания и победи. Колкото повече си задаваме този въпрос, колкото повече проследяваме живота, творчеството и делото на Христо Ботев, толкова повече се убеждаваме, че тази сила с била *любовта към човека, към народа, към отечеството*. „Аз обичам моя народ – изповядва се Христо Ботев пред своите читатели и приятели, – аз мисля за него.“

Любовта! Но не като порив, не като временно увлечение, не като сладникаво-либерален изблик, не като християнско добродушие и милосърдие, а като благородство, като дълбоко състрадание, като съучастие в съдбата на поробените, като привързаност към трудовете хора, като пълно сливане с народа, любовта като единствена страст, която има право да управлява поведението ни, защото тя единствена е способна да твори добро.

Да твори добро, това не означава да твори добро на всяка цена, по всички посоки и за всекиго. Такова абстрактно отношение е чуждо на Христо Ботев. Той не би могъл да подаде хляб или нож еднакво и на палача, и на жертвата. Той е за това... добродушно добро да прави, лошия с ножа по глава... У него изразът „силно да любя“ е неразделен от израза „силно да мразя“. Да мразят! Защото омразата е безплодна, тя не може да се възпроизвежда, тя се ражда от любовта като нейна сянка, като нейно продължение и нейно средство.

Омразата! Но не като заяждане с отделни слабости и недостатъци, не като еснафско недоволство и мърморене, не като черногледство, не като ожесточеност и жестокост, като отказ, като съпротива, като гняв, като бунт против един обществен строй, който е прогнул до мозъка на костите от пороци и престъпления, омразата като единственото отрицание, което заслужава поддръжка, защото то единствено е способно да открива злото и смъртоносно да го поразява.

Любов и омраза, добро и зло, красиво и грозно, честно и подло, мъжествено и страхливо – ето между какви противоположности се намира идеалът на Христо Ботев, ето на каква тясна пътечка ни причаква геният, за да ни попита – Накъде сме? С кого сме? – при това ние знаем, че той няма да се задоволи с общи приказки, а ще иска от нас ясно и твърдо да се определим към онези, които произвеждат материалните и духовни ценности на обществото.

Тук е сърцевината на идеала. *Познанието без опора в човека и народа може да бъде опасно, разрушително, гибелно.* Без нравствен подтик не може да се осъществи нито една човешка дейност. Ние можем да изучим нещата, можем да ги познаем до най-малките подробности, можем да ги овладеем и да ги управляваме, но ако сърцето не тупти за тях, те няма да се пре-

върнат в ценности. Историята не ни предлага нито един обратен пример.

Би било връх на ограниченост един идеал, роден от любов към човека и народа, да бъде обявяван за спомен, за реликва, за утопия, когато имаме всички основания да го смятаме за съвременен, защото като висша проява на човешкия дух той не се разяжда от времето, не старее и не умира, той наистина е съвременен, ако *животът непрекъснато го потвърждава.*

Тук няма никаква метафизика. Повече от сто години Христо Ботев възпитава от нас родолюбци и интернационалисти, насочва ни към редиците на организираното работническо движение, води ни пог знамето на Българската комунистическа партия, той беше наш духовен вожд в борбата против цареворските клики и продажните правителства, против реакцията и фашизма, такъв си остана в условията на социалистическото строителство, такъв ще си остане завинаги.

Новите задачи, които възникват от развитието на живота, новите идеи, които класовата борба възпламенява у нас, новите приноси в теорията и практиката, които произлизат от марксистко-ленинското учение и потребностите на социалистическия възход, *не подменят и не могат да подменят идеала, който ни е завещал Христо Ботев*, поради простата причина, че те се съдържат в този идеал, както класът се съдържа в зърното, както генят се съдържа в изгрева.

Идеалът на Христо Ботев не е схема, не е формула, не е логическа постройка, която може научно да се доказва или оборва, *поетичен образ, който нашият народ е изстрадал*, а образ, който отразява нашия опит и нашите разбирания за устройство на обществото и за начина на живот, образ, който ни вдъхнува и ни вдъх-

новява, защото отговаря на нашия вкус, на нашите изисквания, на нашата душевност.

Поради тези свои качества *идеалът на Христо Ботев не губи, а умножава своята притегателна сила*, той непрекъснато се допълва, уточнява и усъвършенства, служи като форма на обществените движения, като цел и насока на колективните и лични стремежи, като критерий за оценка на нашите усилия при изменение на действителността според законите на красотата и *съвестта*.

Не е ли в това тайната на Христо Ботев, на неговия гений, на неговите пророчества, на неговите победи над хаоса, безобразията и варварството, над всичко, което е разрушавало единството на нацията, разпиявало е нейните сили и е превръщало земята ни в лесна плячка за поробители, асимилатори, експлоататори и потисници?

Не е ли тук онази точка, от която познанието, подхранвано от най-чиста и свята любов, се разделя на своите кръвни групи и съставки и се устремява по спиралата на живота, за да се слее отново някъде в безкрая над своя вечен и естествен център – човека?

Тези и други въпроси около Христо Ботев постоянно се решават и все още не могат да се решат, пък и едва ли някога ще се решат, защото те възникват в съответствие с конкретните етапи на борбата и духовната зрелост на обществото, следователно за нас е важно да приемем или да отхвърлим не техния списъчен състав, а *подхода, който Христо Ботев прилага при тяхното решаване*.

Подходът! А той се определя от класовите интереси на трудовите хора, не само на селяните, които са стенели под камшика на чорбаджии и търговци, не само на чираците, ратаите и сиромасите, но и на работническото, да, да – и на работническото, за-

щото то вече е било фактор на историческата сцена в другите европейски страни и Христо Ботев е бил достатъчно осведомен за неговите намерения и възгледи.

Но ако все още ние спорим и ще спорим около Христо Ботев, можем ли да си представим какво е било положението с неговите съвременници? Повечето от тях са приемали само онази част от неговия идеал, която се отнася до националните проблеми, малцина са се осмелявали да говорят за капитала и труда, за основните човешки права и свобода и само няколко души от най-близките му приятели смътно са долавяли колко далеч в бъдещето се простира неговата неукротима фантазия.

Какво да се прави, такава е *съдбата на гения*, той е обречен да страда от собствените си възможности, да остане цял живот неразбиран в главните си открития, да влачи присъдата, която произнасят над него шаблонът, рутината, инерцията, глупостта, злобата и в това е неговата трагедия, но в това е и неговото величие и неговото безсмъртие.

Иначе едва ли биха се появили онези гневни и тъжни стихове, които изразяват колкото настроеността на една личност, толкова и духовното състояние на света, стихове, които и до днес ни разтърсват с неутолима жажда за честност, откровеност, топлота и взаимност:

Ти ли си, мале, тъй жално пела,
ти ли си мене три годин клепа,
та скитник ходя злочестен ази
и срещам това, що душа мрази?

Призивите на Христо Ботев националноосвободителната борба да се извиси до комунистическия идеал, непосредствените задачи да се свържат с глобалните цели на революцията, личните интереси да се

подчинят на обществените, тези страстни и благородни призови често са преминавали като глас през пустиня, потъвали са в глухата стена на прагматизма, политическото късогледство и класовата ограниченост, което е давало повод на поета неведнъж да удря по масата:

Тежко, брате, се живее
между глупци неразбрани,
душата ми в огън тлее,
сърцето ми в люти рани.

Идеалът на Христо Ботев е обазрен с трагични тонове. Върху съвестта на тогавашното поколение, но и върху нашата съвест като нация ще останат да тежат много болки и огорчения, много скърби и разочарования, които поетът е преживял, много рани, които е получил в гърдите и в гърба за своето ясновидство, за своята откровеност и непримиримост.

А ние поотделно, нашата лична съвест, тя ще бъде ли спокойна. Или ще стои будна, за да ни пази по-не от попъзновенията на миналото в нашите души и винаги, когато при известни обстоятелства се усетим заобиколени от подлост и лъжи, от малки и големи предателства, тя ще ни кара да мислим за онзи, който е написал:

В тъги, в неволи младост минува,
кръвта се ядно в жили вълнува,
погледът мрачен, умът не види
добро ли, зло ли насреща иде...

Какъв мрак, каква безнадеждност! Нишката на времената се е скъсала, те сякаш са избухнали пред нас и в шепите ни са останали само студени въглени и пепел. Но да не бързае! Над тези стихове стои заглавието „Борба“. Всъщност не са ли те само една карти-

на на обстановката, през която *идеалът търси изход, за да се осъществи*? Защото всеки ред по-нататък, всяка дума е протест, обвинение, удар срещу

...това царство, кърваво, грешно,
царство на подлост, разврат и сълзи,
царство на скърби – зло безконечно!

Христо Ботев познава крайните състояния на духа, в това число и отчаянието, но той никога не се задържа там, той не е от онези, които ще загубят надежда, ще се примирят с неумолимия ход на събитията – не, той и тук се изправя повече със своето *безстрашие пред истината*, отколкото с някакви резигнации и песимизъм.

Награснал с идеала си както феодално-деспотската система, така и буржоазно-капиталистическата, решен да загине, но да събуди народа „от сън мъртвешки“, Христо Ботев е искал още през XIX век един ден съдбата на България да премине направо от ръцете на поробители и експлоататори в ръцете на трудолюбивите хора, на работниците и селяните, на пролетариите.

По такъв начин с *идейния климат, който създава в българското общество*, Христо Ботев, от една страна, окриля демократичните сили, които все повече нарастват, а от друга страна, лишава буржоазията от самочувствие за трайно господство, отнема ѝ въздуха, тя още тогава изгубва почина да ръководи историческите процеси и събития.

Налице е бил непреодолим конфликт между идеал и действителност, конфликт, който не би могъл да се реши в рамките на един човешки живот, дори на една епоха. На Христо Ботев е бил нужен простор и то не какъв да е простор, а просторът на вековете, на вечния копнеж за красота и свършенство, на вечната

борба за свобода и правда, за щастие на земята, за мир и братство между народите.

Свобода, правда, загружен труд, щастие, братство, равенство, красота, съвършенство – това са думи с общоразпространено значение, които могат да се използват и като понятие, но Христо Ботев ги използва не като понятие, както е в науката, а като образи, както е в поезията.

Да се търси техният смисъл извън поезията, да се лишават те от конкретно съдържание, от пластичност и емоционалност, от многозначност, от вътрешен трепет и светлина, това означава те да се разрушават като ценности и това трябва добре да се разбере, защото ако това не се разбере, какво тогава ще се разбере от Христо Ботев?

Поетът трябва да бъде разглеждан като поет във всички разновидности на неговата дейност, независимо кога, къде и с какво се занимава, той трябва да бъде уважаван като поет не само когато пише стихове, но и когато жертва стиховете, за да изпълнява други поръчки на своето време и на своя народ.

Традицията, наложена от споровете, които някога са се водели с буржоазията около Христо Ботев, традиция, която утвърждава Христо Ботев като революционен демократ и социалист-утопист, при новите условия създава емоционално недоверие към неговите идейно-художествени богатства, тя ни тегли назад към остарели схващания и представи – докога?

За чест на прогресивните сили сред нашия народ трябва да се каже, че в решаването на историческия конфликт между идеал и действителност те винаги са заемали позицията на Христо Ботев, отстоявали са правото на поезията да се намесва в живота, да участва в устройството на обществото наравно с науката.

И не само това: Българската комунистическа

партия беше онази сила, която подхвана идеите на Христо Ботев като свои идеи, обоснова от научно-марксистко гледище идеала на Христо Ботев като свой идеал, научно определи етапите, близките и далечни цели за построяване на онова общество, на което Христо Ботев е виждал поетичния образ преди повече от сто години, тя на дело осъществява заветите на Христо Ботев за „тържество на комунистическия строй“.

Защо постъпваме така? Защото искаме да отговорим на любовта с любов и на предаността – с преданост? Защото искаме с признателност да се отплатим на гения за неговите заслуги? Не само за това, не!...

А защото Христо Ботев, това сме самите ние, душата ни, майчиното ни мляко, земята, по която стъпваме, тази измъчена, грешна, почерняла от страдания, проклетата и свята българска земя, и ветреца, който опъва косите на децата ни, и небето над нас, синьото и бездънно небе на единствената ни родина, България, единствена, защото само тя може да каже добра дума за нас или да хвърли камък върху гроба ни.

Едва ли има българин от десетилетия насам, който да не се е вглеждал в синове и внуци с мълчаливата надежда, че там някъде, в дъното на очите им, ще открие някакво пламъче, поне някаква искрица от Христо Ботев. Да бъдем като Христо Ботев, да следваме неговия пример, да мерим думите и делата си с неговите думи и дела, това за нас се е превърнало в обществен морал и в лична норма за поведение.

Така духът на Христо Ботев се е предавал от човек на човек, от поколение на поколение, размножавал се е, овладявал е все по-широки социални слоеве; *роден от народа, Христо Ботев вече сам се е превърнал в народ.*

Затуй, ако някой чужденец ни попита: какъв е българинът, какъв е той по характер и убеждения, какви

са неговите отличителни черти в сравнение с другите народи, каква е неговата душевност и култура, от какво страда и на какво се радва, ние най-точно и кратко ще отговорим, като посочим образа на Христо Ботев.

Този образ е сякаш огледално отражение на нацията във всички етапи от нейното развитие, той определя нейното духовно единство и нейните граници и ако е вярно, че *гениите живеят, докато живее народът, трябва да е вярно и това, че и народът живее, докато живеят неговите гени*, тогава на нашия народ му е осигурено безсмъртие, защото той винаги ще пее песните на Христо Ботев и ще повтаря неговите думи: „Няма власт над оная глава, която е готова да се отдели от плещите си в името на свободата и за благо на цялото човечество.“

Но след всичко, което се каза дотук, къде остават нашите претенции, заявени още в началото, че знаем всичко за Христо Ботев? Оказва се, че знаем фактите на живота и творчеството му, знаем наизуст неговите стихове и мъдрости, знаем много, но всичко за него? – не, решително не, все още дълбоките пластове на неговия дух не са обхванати.

В стихотворението си „Моята молитва“, което много пъти е било посочвано като единствено от този род в световната поезия, Христо Ботев казва:

О, ти, боже, правий боже...

.....

Подкрепи и мен ръката,
та кога въстане робът,
в реговете на борбата
да си найда и аз гробът.

Нещо от тази молитва не се събдна: Христо Ботев не наиде своя гроб. Както гласят някои сведения,

убийците отрязали главата на поета, забучили я на вършина и тръгнали да я разнасят по селата за страх и ужас на населението, а тялото насекли на парчета и го разхвърляли по старопланинските ридове за храна на лешояди и зверове.

Христо Ботев няма гроб. Той има лобно място. Има паметници. Има върхове. Има селища. Има площади и улици. Има легенди. Има песни. Но гроб няма. Не в земята нашият народ положи своя велик син, а в душата си, за да стане той дух на духа ни, както е бил плът от нашата плът.

Не е ли това още едно потвърждение на старата истина, че всеки, който умира в борба и труд за народа, остава да живее в народа, че смъртта на героите се превръща в начало на тяхното безсмъртие? Не е ли това един зов от бъдещето и за самите нас?

ВАЗОВ ТОВА Е ЦЯЛ НАРОД

СЛОВО ПРИ ОТКРИВАНЕ
НА ТЪРЖЕСТВЕНТО СЪБРАНИЕ
В СОПОТ, ПОСВЕТЕНО НА
120-ГОДИШНИНАТА ОТ РОЖДЕНИЕТО
НА ПОЕТА

За Иван Вазов всеки българин има да каже толкова много, че ако всичко това се събере в едно цяло, ще се получи ехо, което ще запълни не само бездната на тези сто и двайсет години, но и на следващите сто и двайсет, и на по-следващите, и така нататък до безкрай, во веки веков.

На какъвто и етап да се намираме, каквито и разстояния да ни делят от рождената дата на поета, между него и България никога не може да се получи празно пространство.

Като ученик в четвърти клас на Сливенската мъжка гимназия трябваше да подготвя реферат за Иван Вазов. Дни и нощи четях и препрочитях неговите стихове, поеми, разкази, романи, пиеси, статии, писма и овладял от любов, на която само юношите са способни, нижех върху хартията моите страстни изповеди. Но като всяка любов и тая се сблъска с изпитания. Рефератът попадна в ръцете на един по-възрастен другар, който ме повика да се срещнем и тихо и загрижено изрази учудването си, че съм изпаднал във възторг пред един буржоазен писател.

Представете си моята обърканост: Иван Вазов буржоазен писател! Аз се питах с какво е буржоазен? С преклонението си пред дейците на националноосвободителната борба? С омразата си към поробителите и тираните? С надеждата си в спасителната роля на

Русия? Със съчувствието си към сиромасите? С опиянението си от красотите на отечеството? С уважението си към труда? С жаждата си за справедливост? С вярата си в България? С гнева си срещу онези, които разпокъсваха част по част народа ни на европейските политически тържища? Но този Вазов не можеше да бъде на буржоазията.

Тя се мъчеше да го направи свой, като използва известни спорни нотки в неговото творчество. Късогледа и вманиачена от национализъм, тя обявяваше Вазов за барабанчик на своите стремежи и походи. Ние бяхме принудени да се разграничаваме.

Сред остротата на класовите сблъсъци за нас беше трудно да преценяваме спокойно и обективно делото на Иван Вазов. Не можехме с пълен глас да говорим за нашата любов към него. Беше необходимо време, докато разберем, че *Вазов принадлежи на буржоазията със своите слабости, а на нас, на народа и революцията, със силата на таланта си и с венеца на своята слава.*

Ние, българите, често прекаляваме със строгостта към себе си. Нашите гуми са като извадени мечове, отсежем веднъж и не лепим отсеченото. За нас в литературата има един гений, Христо Ботев. За Ботев сме прави. Ботев е началото на всички начала. Но ако Ботев е светкавицата, която разкъсва облаците на петвековното чуждо господство, не е ли Вазов гъжът, който се изля от тях, за да изпълни с жителни сокове все още празните вени на България, да оплоди душите ни и да ги възроди за нов живот?

Детето чурулика: „Аз съм българче“, младежът пее: „Българийо, майко мила“, възрастният шепне: „Българийо, за тебе те умрях“, България, ето гумата, с която *поетът покръстваше поколенията* и с която ги призоваваше на труд и на подвиг. Ето онази сладка ду-

ма, която той ни даде за мъка и радост, за молитва и за плач, за песен и за марш. Тази дума лепне като мед по нашите устни, независимо на каква възраст сме и на кой участък изпълняваме дълга си. С тази дума Вазов правеше от нас хора, от хората българи и от българите — нация.

За разлика от някои самозванци в литературата Вазов не гледаше на народа изотгоре, не мислеше, че удостоверява народа със своето внимание; великан по дух, Вазов знаеше, че единствената истина, която заслужава вдъхновението на поета, е истината на народа, нея Вазов упорито търсеше, нея откриваше, нея възплътяваше в образи и ритми, нея утвърждаваше.

Тогава кой ще се усъмни, че ако той беше доживял да види кървавите схватки на народа срещу наследниците на Стефчов и поп Кръстю, а след туй да види и победата над фашизма, строителството на новия живот, той нямаше да бъде с нас, пак с народа си по неговия труден, но единствено правилен път?

Честването на сто и двайсет годишнината от рождението на Вазов, този нов досег с творчеството на поета ни навява много мисли, но може би най-необходимата сега е тази, че единственият извор на вдъхновение за твореца, това е действителността.

Не в нас и не чрез нас, а в живота и чрез живота може да се постигне прекрасното. То е там, при хората, сред обществото, в битката между новото и старото, в стремежа към хармония и щастие.

Верен на това разбиране, Вазов превръщаше дори непълноценни люде в герои и примери за подражание. И не е ли парадоксален фактът, че тъкмо днес, когато нашият народ е в първите редици на прогреса, срещат се автори, които тръгват по обратния път, като превръщат героите в глуповати чудаци, а тези чудаци — в синоними на България?

Ставаше ли дума за отношение към народ и родина, Вазов не се страхуваше да влезе в най-остри схватки със своите събратя по перо. Той пръв приветства яркия талант на Яворов, но и пръв го порица, когато Яворов се обърна за признание към една тясна групировка от естети. Всички знаем докъде стигна Яворов, отклонявайки се от социалните и национални проблеми: до затваряне в себе си, до изсушаване, до индивидуализъм и в крайна сметка — до трагедия.

Някога наричаха Иван Вазов патриарх на българската литература, с този най-висок сан в църковната йерархия искаха да отдадат заслуженото на народния поет.

От висотата на днешното тържество ние виждаме, че не е достатъчно да наречем Вазов само патриарх. Той е нещо велико и необхватно.

Вазов, това сме ние.

Вазов, това е народът български.

Вазов, това е България!

ПРЕД ИВАН ВАЗОВ НА КОЛЕНИ

СЛОВО, ПРОИЗНЕСЕНО ПРИ ОБЯВЯВАНЕ
НА ВАЗОВСКАТА ЛИТЕРАТУРНА НАГРАДА
ЗА 1979 Г.

Какви добри хора! Вие ме поканихте тук, за да ме удостоите с литературната награда „Иван Вазов“, и аз ще ви призная без всякакви преструвки и пози на скромност, че наистина съм изненадан и смутен, и объркан, и дори не знам как да отговоря на вашето внимание.

Подножието на този дял от Стара планина, градът, в който се е родил народният поет, тази живописна люлка на българския дух, този прочут с цветя и хубости край, изобщо цялото това място стои така високо в съзнанието на всекиго от нас, че ако се осмелявам да се явя тук по ваша воля, то е само за да падна на колени.

Някои може би ще си помислят, че изричайки тези думи, съм решил да оспоря и опровергая себе си, защото нали още като младеж, измъчен и пребит във фашистката полиция, написах едно четиристишие, което, надявам се, помните, че за човека е по-добре да падне по очи, отколкото да падне на колени.

Не, аз не оспорвам и не опровергавам себе си! Моят девиз в живота и литературата е бил и си остава: да не падаме на колени! Ние трябва да пазим своето достойнство. Ние трябва да стоим прави пред враговете на отечеството, пред изменниците и продажниците, пред лъжата и подлостта, пред бездушието и пред животинските страсти, и пред клеветата, и пред глупостта, и пред грубата непризнателност, и пред организираната шумотевица.

Иван Вазов, в името на когото сме се събрали тук, винаги е стоял прав. Тих и кротък по природа, той е намирал сили в себе си да стои прав, когато България е била насочвана по грешен път, когато е била тласкана към пропасти и страдания, когато е била лишавана от гордост и самочувствие, когато е била оброчана на погубел и на заличаване от картата на света.

Докамо буржоазните партии след Освобождението се занимават с подялба на бащиното имане, докато се борят помежду си за надмощие и власт, Иван Вазов се рови из страниците на историята, обикаля села и градове, вслушва се в гласа на изворите и житата и със своето чувствително сърце долавя всеки трепет на народната гуша, всяка промяна в народния живот – и защо? – за да открие и да постави онези въпроси, от които в съвкупност може да се изгради *стожерът на нашето национално единство*.

С една мярка Иван Вазов мери и доброто и злото, и красивото и грозното, и правдата и лъжата, и вечното и преходното, и позора и славата, и тази мярка е била: *отношението към България*. Заради България той изпада във възторг или в скръб, заради България хвали и обвинява, прощава и наказва, заради България приема и отхвърля философи, писатели, общественици, страни и народи, заради България обича и Русия.

Без България той не е можел да си представи нито човешкото, нито общочовешкото щастие и с тези свои разбирания неведнъж е давал поводи на разни наши събратя по перо, които са мислели *първо за света, а после за своя народ*, да го обвиняват в патриотарство и в отстъпничество от възрожденските идеали.

Но той е стоял прав. Пред очите му България е била разкъсвана и разпокъсвана, тялото на българския народ е било разхвърляно насам и натам по Балканския полуостров за плячка на хищници и зверове, не

е оставал дом без черна забрадка, нито семейство без вдовици и сираци, но Иван Вазов, дори когато целият се е разтърсвал от плач и ридания, е стоял прав, за да вдъхва вяра и мъжество.

Затуй аз съм дошъл тук. Затуй съм дошъл да се преклоня и да падна на колени, както човек се прекланя и пада на колени пред роден баща, пред свиден учител. Аз съм комунист, но аз не виждам по-здрава опора за вдъхновение и творчество от онази, която ни остава със своята преданост, с трудолюбието и чистотата си, с безкористните си чувства и прозрения той, великият син на нашата земя.

Защото какво е комунизмът, какво съм аз, какво сме ние изобщо, ако в нашите помисли и дела не се посвещаваме на родината си така, както се е посвещавал Иван Вазов, ако не вярваме в нейното бъдеще така, както е вярвал Иван Вазов, ако не възпяваме нейните победи така, както ги е възпявал Иван Вазов, ако не работим за нея така, както е работил Иван Вазов, ако не горим в онзи огън, в който цял живот е горял и изгарял Иван Вазов?

Да се обърнем към Иван Вазов! Той очаква да ни види, да чуе нашите гласове, да ни поздравя. Да се обърнем към него! Но не назад. Той не е там, в миналото, където най-често го търсим, а там пред нас и над нас, в бъдещето, където, огряно от утринното слънце, сияе изстрадалото, но прекрасно и свято лице на майка България.

Честта, която ми се оказва, да получа наградата „Иван Вазов“, не е за мене. Моят принос в литературата е твърде скромен, за да му се посвещава толкова мило тържество. Не за мене е тази чест, не за мене, а за онази насока, която се определя в нашата художествена литература от висотата на Христо Ботев и от размаха на Иван Вазов, онази насока, в която

се осъществиха Пейо Яворов, Христо Смирненски и Никола Вапцаров и към която и аз принадлежа с всичките пориви на душата си и с цялото си същество на гражданин, общественик и поет.

Днешните писатели все още не са дали и очевидно вече няма да дадат на народа духовни богатства, каквито му даде Иван Вазов. Но в едно отношение ние можем да се изравним с народния поет: в усилията си да дадем всичко, което носим в себе си, всичко, до последния си дъх и до последната светлинка на очите си.

Само тогава, макар и различни по талант и възможности, ние ще заслужим и вниманието, което ни се оказва от нашите съвременници, и онази сълза на умиление, която в този момент невидимо се стича от очите на вечния и недостижим дядо Вазов.

КАТО КАМБАНЕН ЗВЪН В ДУШИТЕ

СТАТИЯТА Е НАПИСАНА ЗА ДИСКУСИЯТА
ВЪРХУ ТВОРЧЕСТВОТО НА П. К. ЯВОРОВ
ПРЕЗ 1958 Г.

В поезията на всеки народ има чудеса, в нашата те са няколко и едно от тях е Яворов. Срещу него постоянно са се вдигали тояги, но всички тояги са се стривали в гърба му, защото в поезията Яворов стои излян от бронз. И колкото по-силни са бивали ударите, толкова по-високо поезията на Яворов е отеквала сред читателите, които се умножават от ген на ген. Оказва се, че днес Яворов е по-жив и по-обичан от всякога, а влиянието му расте непрекъснато. И нека расте, нека надхвърля границите на родината, нека прозвучи над земята като едно *откровение на българския дух*.

Яворов заслужава световна слава. В европейската поезия от края на XIX и началото на XX век той заема едно от предните места. Неговото име сияе сред имената на няколко велики поети, които са били свързани с школата на символизма, но които успяват да награснат упадъчната философия на символизма, преогояват с могъщите си дарования всякакви канони и създават поезия хуманистична поначало, здрава и устремена в бъдещето.

Завиждам на съвременниците на Яворов, завиждам им, че са имали възможност да му стискат ръка, да разговарят с него, да го гледат и слушат. Той не е бил като Ботев, но в очите, в израза на лицето, в гласа му сигурно е имало нещо ботевско. Такова впечатление ни внушават стиховете му. Само че поезията на Ботев е една светкавица, тя се извира и удря право в

гърдите, а поезията на Яворов е един облак, пълен с електричество, у него все нещо бучи и тътне и не знаеш дали с гръм ще те блъсне, или ще те облее с тих напоителен дъжд.

Ако продължим това сравнение, трябва да гобавим, че Яворов е един Ботев, който за свой ужас се е пробудил от смъртта и се е озовал не в огряно от слънце отечество, а в тясна, студена стая, в която е трудно дори да се диша. Да би могъл отново да затвори очи! Но в жилите вече е заиграла кръвта и не му дава мира. Той иска да разбие прозореца, да изкърти вратата, да излезе навън, но тъкмо прекрива прага и краката му се подкосяват.

Там, дето някога робиня е пляла своите тъжни песни, сега един селянин се влачи след ралото и погивква на мършавото добиче: „Дий... Дий, воле, дий!...“; по-нататък над златни ниви е минала градушка и като хала е пожънала всички надежди; северен вятър рони увехналите листа, приближава зима, в един порутен бордей са се събрали прокудени арменци, те пият и пеят през сълзи.

А зимната буря им сякаш приглася,
бучи и завива страхотно в нощта
и вихром подема, издига, разнася
бунтовната песен широко в света.

Яворов върви през България и въпрос след въпрос гълбаят съзнанието му. Това ли е свободата, за която се е проляла толкова кръв? Човекът е все така роб, той все така безропотно и сяло влачи своите окови, сменили са се само господарите. У Яворов се заражда готовност да иде сред народа, да сее знания, да пробужда трезва мощ, след което народът ще скъса веригите и ще си проправи пътека към честната бъдност. Някаква светлина играе пред очите му и го примамва,

някакво светло облаче озарява хоризонта и той се устремява натам с целия порив на душата си. У него запява една камбанка – вярата му в социализма.

В първите си стихотворения Яворов е призивен и целеустремен, нищо не може да го спре да обича и да се отдава на гълга си. Но когато чувството за реалност се пробужда, а то никога напълно не заспива, Яворов вижда колко е самотен, колко е далече от онова, което очаква. Едва ли ще му стигне воля да издържи докрай. Съмнението се влита в краката му, той се мъчи да се отскубне, търси другари, вика за помощ, но отникъде не намира отзвук. Наоколо е нощ и само умът блуждае. Сигурно в такъв момент се е родило това малко и жестоко стихотворение „Недей ме пита“.

Вятърът е прогонил светлото облаче от хоризонта. Картина се разкрива още по-грозна и тъмна. Яворов усеща тръпки по тялото си. Самотен и скръбен, къде да иде? Да би имал другари да го подкрепят, да го насърчат! Но те са далече от него, реакцията ги е разпръснала с косматата си лапа из затънтените краища на страната. Ранено, сърцето кърви. Поетът стене от болка, залита, губи път и посока. Наистина от време на време той се опитва да подвикне бодро, но както подвиква човек, когато е замръкнал сам сред гората, колкото да пропъди страха си.

Ако Яворов беше вървял в избраната посока, ако идееше на социализма го бяха вдъхновявали докрай, сигурно българската буржоазия не би се посрамила да му тегли куршума, както направи по-късно с неговия ученик Никола Вапцаров, но засега е още рано, ехото от Освобождението не е откънтяло, а го решителния класов сблъсък лежи дълго разстояние и властта може да си позволи да бъде по-търпима.

Куршумът не е единствено средство да се разчитват сметки с поетите. Има и други средства,

усмивка и ласка, потупване по рамото и лавров венец, има и кой да свърши работа, на Запад е набъбнало едно модно литературно течение, което проповядва бягство от живота, индивидуализъм, изкуство за изкуството, думите носят скрит смисъл, те вече бръмчат в главите на неколцина писатели, които се смятат за богоизбраници и се чистеят от простия народ, тази среда ще бъде гилотината за Яворов.

Разбира се, не така преднамерено и вулгарно е нанесен ударът, едва ли кръгът „Мисъл“ си е поставял задача да послужи на буржоазията, но той оправдава онази роля, която сякаш нарочно му е била определена. Списание помещава стиховете, които Яворов изпраща в търсене на литературно признание, подкрепя младия автор, похвалява го, урежда преместването му в София.

Сред нощта блясва нова светлина. Тя не е като предишната, топла и примамлива, а друга, изкуствена и студена, тя го плаши, кара го да се затвори в себе си, да стои наежен под нейните остри лъчи. Но по-добре така, отколкото тази вечна нощ.

Къде са старите опърпани и рошоглави другари? Вместо тях идват покровители с напарфюмирани бради, с колосани яки и скъпи грехи, с бастуни и златни очила. Той ги е виждал по снимки, чувал е имената им. Те са гордостта на нацията, ценителите с най-изтънчен вкус. Колко са деликатни техните маниери, колко са умни техните шеги и разговорите им все за философия и други големи и непонятни неща.

Под блясъка на внесените от Германия полилеи, сред шума на артистичните компании младият поет губи вроденото си простодушие, името му не е вече Крачолов, а Яворов и в стиховете си не вика подир воловцете, а копнее по две хубави очи, които са го стрелнали от балкона на избраното общество. Всичко се заплита

неусетно и приятно като в грама, героят на която нищо не подозира.

На сцената е така, всичко върви неусетно и приятно, там всичко се диктува от ритъма на играта. Понякога Яворов тръсва глава, къде е, какво прави? И пак се унася в самоизмама, партньорите го поддържат и той се мъчи да не обърка стъпките. Но идва час, когато музиката стихва, леденият блясък наоколо изгасва и стаята се изпълва с нощта, която господства навън. Пламналите очи вече няма да заспят, нито мозъкът ще се успокои.

Яворов е сам. Скоро ще го завъртят едни вихри, ще го понесат едни задушливи мъгли, небето ще се огъне и сред този хаос той ще чуе отчаяни въздишки и гладни плачове, плясък на бич от скорпиони и звън на окови-железа. И *съвестта* ще му загаде най-страшните въпроси, и той с една категоричност, която достига до изстъпление, ще се закълне пред родната, въпреки всичко, да бъде неин, да начертае с кръвта си границите на нейната свобода, пътя, по който ще растат разкошните ѝ лаври.

Целият този бунт, цялото това душевно мятане, цялата тази вътрешна криза е един стремеж отново да се приближи до Ботев. Примерът на гения разтърсва Яворов. Но как да се осъществи, кого ще поведе, когато народът спи в сиромашката си люлка и социалната революция е още пропаганда? Жаждата за подвиг не може да се осъществи, докато с думи се копае кладенец.

Яворов е нетърпелив, не иска да подготвя, а да се осъществява и той поема пътя към Македония. Там се води освободителна борба и там той ще достигне своя учител. За този страдален край ще падне поетът и нека се повтори онази нощ със самодивите, които нагазват трева зелена, и с Балкана, който пее хайдушка песен.

Трябва да се прочетат статиите на Яворов за Македония, тогава ще се види каква ботевска жар е носел в гърдите си. Близо до рамото на Гоце Делчев Яворов прокужда от себе си кошмара, изхвърля утаената мътилка, от сърцето му бликва един чист избор и оглася природата с омайни звуци. В коя друга поезия има песни като хайдушките на Яворов, а „Заточеници“ не надминава ли по сила Прощалната песен на Чайлд Харолд?

Защо в поробена Македония поетът е така бодр и самоуверен, а в свободното княжество – така тъжен и разнищен, нали епохата е все една и съща? Един е отговорът. В Македония Яворов вижда *реален идеал*, в княжеството – не. Тук е нощ. Ръждясалите турски окови са се сменили с окови, които още не са ръждясали и ключът от тях е в ръцете на един немец, който от висотата на българския трон води дела със селяните, купува и отчуждава имоти, за да развъжда фазани, да строи дворци и ловни хижи.

По кафенетата е модно да се говори на френски и един от многото политически бандити, след като убива Алеко Константинов, спокойно издихва дулото на пушката си. Най-добри синове на народа загиват като атентатори с бомби под главата, други се пропиват. От Русия появява студът на сталинската реакция. Мракът се съгъстява. Покрусен от погрома на Илинденското въстание, Яворов не живее, той страда. Тази действителност не приема, тя му е обратителна; друга, дори като идеал, не вижда. Остава му да потърси трето решение и той го намира, като избягва в себе си.

Това своеобразно бягство го сближава с известни среди, които по същество са му противоположни. Откъдето мине, по софийските улици и кафенета, парве-

нютата му ръкопляскал, той им обръща гръб. А отгоре Олимп му се усмихва и най-сетне му пропява венеца с лаврови листа. Окован от ласкави ръце, облян в слава, поетът не разбира, че става часовой на собствения си затвор.

Яворов не е просто беглец от социализма, както понякога си мислим в пристъп на прекалена строгост. Беглецът е по-голям от враг, той предава гругарите си, оплюва всичко, което по-рано е обичал и боготворил. Нищо подобно не се случва с Яворов. Цял живот той не изрича хулна дума срещу идеалите си от младини, нещо повече, тези идеали остават най-чистият спомен от живота му. Понякога поетът се надсмива над своя социализъм, но именно над своя, а не над социализма изобщо, и може би се надсмива с пълно право, защото неговият социализъм е бил твърде странна смесица от съчувствие и утопия.

Това са сложни преходи на една богата и търсеща душа и ние сме длъжни да ги разплитаме без разграничението, с което са ги разплитали нашите ортодокси. Наш дълг е да преодолеем онова впечатление, което буржоазната критика насади за Яворов. Още с първите статии, които са и първи атаки срещу поета, тя осмя социалните му стихотворения и на преден план изтъкна тясно личните мотиви като единствена сфера за проява на таланта му. Яворов беше обявен за избраник, чужд на житейските въпроси, а стиховете му бяха рекламирани като бисери, които не могат да се връзват на всяка огърлица.

Можеха ли марксистите да не дадат отпор на подобно становище? Те предупреждаваха поета да бъде близо до народа, да пее за болките народни, да зове на борба срещу злото, накъсо, те изискваха от него социална и дори социалистическа определеност. Може би ако Яворов се беше вслушал в тези съвети...

Но не това е важно сега, да гадаем какво би се случило. За нас е важно, че и след като естетите сметнаха Яворов за спечелен, а социалистите го зачеркнаха от страниците на прогреса, за огорчение на първите и за изненада на вторите Яворов си остана *могъщ талант* и създаде ценности с непреходно значение. С тях трябва да се занимаваме ние. Спорът за Яворов ще се реши не с боричкане в неговите крачици, а с едно извисяване до неговия истински ръст.

Никой не ни е позволил да оставяме на буржоазията големия пай от Яворовата поезия, защото тази поезия и след като поетът влиза в кръга „Мисъл“, запазва на нова основа и в нов вид своя прогресивен, хуманистичен облик. Десетилетия наред *поезията на Яворов се влива с всичките си корени в народното съзнание* и този факт е от най-тежките, които могат да се стоварят върху безните на спора.

Друг е въпросът, че творчеството на Яворов е противоречиво, че с някои неща ние не можем да се съгласим. Но ако това е така, длъжни сме да търсим обяснение, а не да сечем онова, което не ни харесва, защото и то е част от жива душа.

Какво да се прави, за всичко се плаща данък. Яворов не е можел да мине без идейното влияние на кръга „Мисъл“, пък и на модните литературни течения по онова време. Той стига до странни и мътни образи, от тях се разлива някаква кръв, налитат някакви чужовища и вещаят агски мъки и смърт, че на човек му става неприятно да гледа и да слуша. Но такъв е Яворов в малко стихотворения и няма защо заради тях да го клеймосваме с думите песимист, индивидуалист, символист. Тези думи лъжат, те са безсилни да изразят онази *драма*, която Яворов преживя и която гори в по-голямата част от стихотворенията му.

Колкото повече се отклонява от живота, толкова повече Яворов разбира, че не бива да затваря очи пред подлостта и мрака. Ах, този вечен мрак, който все повече се съгъстява! Яворов търси поне малко проблясък, за да види пътя си напред. И неочаквано в шепите му капва една бледна звездица, едно момиче с чудни очи, едно мимолетно видение, Мина. И той се хваща за лицето, плаче от радост, иска да задържи светлинката.

На днешните младежи любовта на Яворов към Мина може да се види отвлечена и самоцелна, тя може да не ни хареса, защото в тази любов има нещо обречено, но ние трябва да я познаваме, дори да ѝ се прекланяме, защото тя е била ложе, дето великият поет е намирал успокоение от грозотата и шума.

Както винаги, още неуспял да се зарадва и някакъв демон отново го удря през ръцете, отново мрак и студ обвиват главата му, отчаянието връхлита с нова сила, ще го задуши, поетът се строполясва на земята и нощта се изпълва с неговото ридание, той се превръща в една струна, отгадена на всички ветрове.

Душата ми е стон. Душата ми е зов...

Някои се опитват да представят буржоазията доволна от това развитие на Яворов. Наивници! *Когато поетът риде, за обществото е лошо.* Риданието на поета, подхванато и повторено от хиляди читатели, може да се превърне в буря.

Но ще кажат, че това е страдание. А какво като е страдание? Нормалният, здравият човек не страда ли? Или страданието е монопол само на декадентите? Ами ако силите на злото са по-големи, ако няма начин за спасение, ако загиват любими хора, тогава?

Правилно ли ще бъде от всеки поет на миналото да искаме наша вяра, наш оптимизъм, наш патос? Поважно е, че страданието на Яворов не е поза на мизан-

трон, то е грама на мъченик. Един предпочита да падне прав, друг се бунтува на колене. Борбата си има своето многообразие, в нея участват хиляди. Не всеки революционер може да бъде един Левски и не всеки поет един Ботев. Яворов не е Ботев. Яворов си е Яворов.

Страданието е отношение към живота, понякога то е присъда над живота. Който разбира това, ще си направи съответното заключение – а не е ли по-разумно да премахнем самата причина на страданието, не себе си, както разсъждават слабите и болни души, а нея, причината да премахнем, онази причина, която погубва такива поети като Яворов, която ги довежда до болка и отчаяние?

Яворовата поезия направо ни подсеца за такива изводи, затуй тя ни е близка, затуй я четяхме и препоричтахме в най-тежките условия на реакция и фашизъм. И няма защо да се плашим, че защитавайки поезията на Яворов, сме защитавали символизма. Подобни обвинения са лишени от всякакво основание.

Символизмът превръща всяко преживяване в илюзия. Мъка или радост, за него няма никаква реална стойност. Символизмът отрича всяка връзка на поета с действителността, той смята за действителни не самите преживявания, а сенките, копията, представите за тези преживявания. Какво общо има всичко това с поезията на Яворов? Символистите кокетничат със страданието, за Яворов то е съдба.

Пък и символизмът не е единен в литературната си практика. Вождът на руския символизъм Валерий Брюсов завърши дните си като член на Болшевишката партия. Някои от българските символисти загинаха в антифашисткото въстание през 1923 г., други и до днес отгатват силите си за изграждането на социалистическата ни култура.

Това е така, защото истинският талант не може да се подчини на догмите и фалша, той разпуква черупката, в която естетстващите наставници се мъчат да го затворят, и размахва криле в реалността.

И още нещо, *светогледът на поета се определя не само от прочетените книги и заучените фрази, а предимно от живота, защото по характер този светоглед е предметен.* Не случайно Яворов враждува с алогичността, неотменна слабост на символистите, неговата мисъл търси истината и от нея се подхранва. Какво че е правил изповеди пред иконостаса на символизма? Пушкин цял живот се смята за романтик, а полага основите на реализма в руската литература.

Ще се позова на едно изречение от Александър Фадеев, за да кажа, че в края на краищата на мене ми е безразлично как се нарича тази поезия, реализъм, романтизъм или другояче, важното е тя да съдържа жизнена правда и да докосва всички страни и потребности на моята душа, всички нейни поетични струни.

А поезията на Яворов е именно такава. Изведнъж в нея българинът се открива с една бездна от преживявания, с хамлетовски пориви, с душа, противоречива го изтощение, но способна да разговаря с всемира и да побира в себе си и дявола, и бога.

Онези, които не търсят у Яворов критика на буржоазната действителност, няма и да го намерят. Но ние сме на друга позиция и разбираме дълбокия подтекст на Яворовата поезия; разбираме защо той оплаква участието на своите другари, в които сега вижда овча кротост, и защо песента му е блудница несретна; защо теменугите са печални и умират в храсти и бодил; защо неизживените му дни захвърлят скъпи мъртъвци пред него, любов, вяра, надежда, мечти; защо не може да забрави онази, немилостивата, която му е да-

ла живот, и защо в часа на синята мъгла се бои заради децата, като ги моли да си спомнят някога за него.

И защо над него витае все тази настръхнала, студена нощ с нокти като живи острила. Ние, днешните му читатели, които гледаме на нещата от свой връх, виждаме, че цялата грама на Яворов не е нищо друго освен един вик срещу буржоазията с нейния фалшив морал и с нейния презрян обществен строй. Този вик наистина често се превръща в крясък на смут и отчаяние, в истерия на страх и лудост, но нека за това не виним изтерзаното сърце на поета, то е било чисто докрай.

Яворов не може да стане един нов Ботев, но измъчен от живота, усамотен сред хората, които не го разбираха, вечно сред тази студена, непрогледна нощ, той целият е изпълнен с предчувствие за нещо светло и красиво:

Ще гойдеш ти, очакван ген.
Ще гоиде с тебе най-подир
в безсъница сънуван мир.
Ще гойдеш ти, спасител ген.
Ще пламне тъмен кръгозор,
ала засенил моя взор,
ще бдиш ти царствено над мен.

Трудно ще бъде разсъмването над България. Почти цяло десетилетие отделя Яворов от тъмнежа на Октомврийската революция. Брадясалите и изгладнели войници от Добро поле още не са тръгнали срещу двореца на монарха в София и ножът, който ще среже примката от шията на народа, още не е наточен от комунистическата партия. Родината е все още една повиляла сбир от вълци и кози, едно чудовище, което бди на устни с прясна кръв.

Но не ни ли стига това, че Яворов учи хората да

бъдат мъдри и честни, да мислят върху големите въпроси на битието, да копнеят за красота и да презират самодоволството на еснафите; не ни ли стига това, че Яворов предвижи нашата поезия след Ботев с цял век напред, че я постави на ново равнище и ни завеща един стих, чийто камбанен звън ще отеква в душите ни, докато съществува България и докато на земята живее поне един българин.

ЛИЧНОСТ ЕДИННА И НЕДЕЛИМА

СТАТИЯТА Е ВЪЗ ОСНОВА НА СЛОВО,
ПРОИЗНЕСЕНО НА ГРОБА
НА НИКОЛА ВАПЦАРОВ ПРЕЗ 1962 Г.

Скоро ще се навършат седемдесет години от рождението на Никола Вапцаров. Хиляди и хиляди читатели се вълнуват от това събитие, пишат се статии, спомени, правят се изследвания, издават се книги. Но въпросите, които се повдигат, както и страстите, които се разгарят по този повод, далеч надхвърлят една чисто литературна тема. Името, делото и творчеството на поета придобиват по-особено значение в духовния живот на страната, такова значение, което донякъде ни напомня за съдбата на Христо Ботев.

Никола Вапцаров се появява в нашата поезия почти незабелязано. Дори литературните среди, свикнали с пролетарската и антифашистка тематика като с нещо обикновено, не му обръщат онова внимание, което той естествено е заслужавал. В прогресивния печат се появяват само няколко кратки отзива. Други са имената, около които се водят спорове и дискусии, други са творците, на които се възлагат надежди за бъдещето на българската поезия.

Истински откривател на поета, както често става, се оказва младежта, и то онази младеж, която ние, тогавашните ученици, наричахме борческа. Може би Никола Вапцаров е съзнавал това и затуй, приемайки с благодарност снизходителните оценки на своите литературни събратя, постоянно се насочва към народа, към работническата класа. На устройваните в кварталните читалища и клубове рецитали той внимателно се вслушва в гласа на трудовите хора, сякаш

е искал да провери стойността на стиховете си направо върху душата на онези, на които е посвещавал своето вдъхновение.

В биографията му също не може да се открие нищо изключително, нищо, което да подсказва или поне да намежда за утрешна слава и величие. Биография на обикновен български младеж. От сравнително добре поставено семейство. Той трябва да преодолява трудности и пречки, докато се уреди в живота. Следва дълга поредица от ежедневни събития, свързани с образование, с възпитание, с увлечения, с приятелства, с търсене на работа. Ако има нещо, на което трябва да се обърне повече внимание, това е *стремителното идейно и политическо съзряване на поета*.

Никак не е случайно, че неговите стихотворения започват да се появяват в столичния печат, а най-добрите излизат и в отделна стихосбирка по онова време, когато реакцията и царедворските клики се готвят да отворят вратите на нашето отечество пред германския фашизъм. Да си спомним каква беше атмосферата тогава! Бомбардировачите, които щяха да зачернят небето над Съветския съюз, вече правеха първите си полети над Западна Европа, нужна беше само заповедта на фюрера, за да наведат крилата си на Изток. Но когато тази заповед се разнесе и „синеоките рицари“ на смъртта потеглиха да я изпълняват, всички честни хора по света се стреснаха и на всички се стори, че там, от дълбините на великата страна, се чу звън-теж на стомана и марш на неизброимо войнство.

Въпреки предстоящите ужаси и смърт човечеството се изпълни с надежда. Най-после фашисткият бяс ще бъде укротен! Всеки народ сметна за свой дълг да се включи в борбата. Така постъпи и нашият народ. Запазил благодарност към народите, които някога му бяха помогнали да се избави от петвековно робс-

тво, възпитаван десетилетия погреб в омраза към своите управници, които търгуваха с неговите интереси, закален в непрекъснати битки срещу изедници и експлоататори, вдъхновяван от стремеж към истинска свобода и щастие, той реши веднъж завинаги да изясни своя исторически път и да преобърне хода на съдбата си. Един от първите, които се захващат с това велико дело, е бил и Никола Вапцаров.

Той беше убит, преди да довърши своите песни. Беше убит като революционер, като комунист, като сътрудник на Централния комитет, като деец на минноподривния център, като човек с висока гражданска съвест, за когото дългът да стреля и рискът да бъде застрелян са се сливали в едно неделимо цяло. Очевидно по характер той не ще да е бил толкова безобиден и стеснителен, колкото го изкарват в спомените си повечето от неговите приятели. Дейността му, деликатна и страшна, е изисквала не само готовност, но и способност да се издържи: железни нерви, воля, самообладание, смелост, твърдост, решителност и ако се наложи, безпощадност към противника. Никола Вапцаров е проявявал тези качества, затуй фашизмът го уби.

Но заедно с революционера беше убит и поетът. Лъжа, наивност или късогледство е да се допуска с късна дата, че ако съдиите са знаели какъв поет стои насреща им, щели са да проявят по-добро отношение към него и едва ли не да го помилват. Те са знаели всичко. Знаели са, че стиховете му се разпространяват из страната, особено „Двубой“, „Вера“ и „Писмо“, че малката книжка „Моторни песни“, макар и в отделни екземпляри, се промъква в концентрационните лагери, сред политическите затворници, из партизанските землянки, на ремсови вечеринки и нелегални събрания, че словото на Никола Вапцаров, където попадне, действа като запалителна искра в барутен погреб. С лю-

бовта си към народа, с вярата си в човека, с нравствената си чистота, с революционния си патос поетът Никола Вапцаров беше дори по-опасен за фашизма, отколкото конспираторът Никола Вапцаров.

Трагичният край на певеца от Банско не е някакво изключение за българската действителност. Ние сме известни като *страна на убити и разстреляни поети*: Христо Ботев, Пейо Яворов, Димчо Дебелянов, Христо Ясенев, Сергей Румянцев, Гео Милев, да изброяваме ли всички, които са загинали — кой от куршум в гърдите, кой от въже около шията, кой от чаша с отрова? Буржоазната върхушка искаше да бъде достоен приемник на османските поробители. Перчейки се с умението си да потъпква народни права и свободи, което издаваше липса на възпитание, на култура и на реализъм, тя проявяваше нетърпимост спрямо интелигенцията, грубост и жестокост към прогресивните дейци на литературата и изкуството. *Поетът винаги е опасен за тираните, когато говори истината.*

Толкова по-опасен е той, когато истината в неговата поезия е осветена от един голям идеал. А *идеалът* на Никола Вапцаров е общество без потисници и експлоататори, общество на освободения труд, на братство и другарство между хората, на равни възможности за развитие и изява на човека. Такъв поет не дава мира и покой на полицейските агенти, те вървят по петите му, слухтят наоколо и дебнат всяка негова дума, настаняват се в сънищата и мечтите му и ако не могат да го разрушат отвътре, сграбчват в лапите си неговото пеещо сърце и го разкъсват на части. Такава участ сполетя и Никола Вапцаров. В разцвета на силите си загина онзи, който би могъл да обогати българската поезия с още много и много дарове на душата си.

Но ако има мъка по ранната смърт на Никола

Вапцаров, има и утеха, че тази смърт не го заварва на меко легло, сред тишина и зрач, в унес и съзерцание, а сред разгара на битката, под блясъка на светкавици, когато в мъки и гърчове се раждаше новият ген на България. Има утеха в това, защото не само у нас, но и в други страни рядко се срещат поети, готови да паднат като кървав печат върху стиховете си. Трябва да е много чисто и свято това, което казваш, трябва да е много важно и необходимо на хората, по-важно и по-необходимо от собствения ти живот, за да се решиш на такава постъпка.

С подобни мисли и чувства са живели и други наши поети от времето на фашизма. Не двама и не трима от тях вървят в една и съща посока с Никола Вапцаров, споделят с него едни и същи схващания, пишат стихове на едни и същи теми, използват едни и същи мотиви и дори ритмите и римите им често съвпадат. Този каква е тайната, която отдели Никола Вапцаров от другите поети, *тайната*, която го отбеляза с огнен знак и го тласна към висините на безсмъртието, където той се нареди до най-големите поети на двайсетия век? Тази ли, че той е бил по-талантлив от другите, или тази, че е бил на една крачка по-близо до смъртта от тях?

Неудобни въпроси и още по-неудобно е да им се отговаря. Но все пак може да се каже, че поне десетина души, които Никола Вапцаров смята за свои другари, а някои и за свои учители и наставници, не му отстъпват нито по способности, нито по преданост към делото, да не говорим за това, че по равнище на майсторство и на умение да се правят стихове те значително го превъзхождат. Поклон, дълбок поклон пред тези творци!

Справедливостта обаче изисква да се добави, че никой от тях не достига такава *единство на думи и*

дела, такова покритие на идейност и художественост, такова сливане на личността с духа на епохата, каквото постига Никола Вапцаров. Наред с тези особености той се отличава и с още някои, които не могат да бъдат отминати, без да се накърни цялостният му образ на гражданин и поет.

Първата е тази, че той говори с нас не от името на народа или на класата, не като пълномощник на партията, не като пратеник със специално поръчение, а като *обикновен човек*, като един от многото сред нас, като равен сред равни, говори от свое име, изразява своето участие в събитията, своето лично несъгласие с униженията, на които е подложен човекът в буржоазното общество, своя личен протест срещу моралното падение и варварството на века и в поведението си до такава степен се слива с трудовете хора, че ние и досега си го представяме като работник, макар че той е принадлежал към нашата прогресивна интелигенция.

Втората особеност е тази, че разговаряйки с нас, той не ни гържи на разстояние от себе си, не ни смята за ученици и слушатели, нито ни ласкае и превъзвися, за да ни печели за своята кауза, а ни се доверява напълно и по всички въпроси, *уважава ни, вслушва се в нашето мнение*, от нас очаква съчувствие и подкрепа, защото в нас вижда не само ръцете, които натискат ралото и въртят машините, не само костите и мускулите, които създават материални ценности, но и очите, душата ни, ума и съвестта ни, жаждата и волята ни да преустроим света на по-справедливи основи. При тази взаимност между поета и нас не е убедително последният ред от предсмъртното му стихотворение да се публикува в редакция – „народе мой, защото ТЕ обичахме“, вместо естественото и простичко, чисто вапцаровско – „народе мой, защото СЕ обичахме“.

До Никола Вапцаров никога в нашата поезия не е говорил така делнично, така прозаично и същевременно така възвишено, така човешки и нежно. *Той е смъкнал гения на поезията от олимпийските му владения*, махнал е божествените му атрибути и го е пуснал да обикаля заедно с нас градове и села, да се труди по ниви и фабрики, да слуша грохот на машини и свистене на самолетни ята, да гиша пушек на комини и миризма на бензинени пари, да се блъска с живота, това „озъбено свирено куче“, и заедно с нас да търси изход към спасение. В религията подобни поврати се смятат за ерес, но в поезията те се ценят като открития на нови пътища за познание на човешката душа.

Никола Вапцаров не постига своите победи с един замах, а дълго и трудно ги подготвя. Осъзнал още като юноша призванието си, напътстван от притчите на майка си и от легендите на Пирин планина, той чете и препрочита българските и европейските поети, изучава тънкостите на стихосложението, усвоява богатствата на рогната реч, пише и зачерква стихове, отначало подражава на Яворов, по-късно – на Маяковски или на някои от своите близки в литературата – Радевски, Ламар, Младен Исаев, но най-трайни и дълбоки си остават *увлеченията му по Христо Ботев и народната песен*.

Така или иначе, преминавайки през различни школи, стилове и похвати, опитвайки структурата ту на класическия, ту на ораторския, ту на песенния стих, Никола Вапцаров не се задържа нито при един модел, не се затваря нито в една форма, а търси себе си, своя глас, своя почерк, своята интонация. Най-после в „Моторни песни“ той успява. Тук той е такъв, какъвто иска да бъде, какъвто си е по природа и по морал, и по вкус, и по убеждения, и по социална закалка. Тук ученикът е изпреварил учителите и другарите си и вече е в

та, за да приеме веднага неговата форма – ритъма, римите, строфите, речника, интонацията, въпросителните, удивителните, многоточията.

Не, ние не сме против подражанията или творческите влияния изобщо. За определен етап от развитието на таланта те са полезни и дори необходими. В това отношение великите поети също са грешили, че и цели епохи. *Нищо лошо няма в това да се възползваш от чуждия опит, за да си помогнеш в пътя, който си поел и който сам трябва да извървиш.* Лошото е, ако забравиш накъде и защо си тръгнал, ако се отклониш от мисията си, ако се озовеш горе пред бъдещето с празни ръце и празна душа и на въпроса – „Кой си?“ да не можеш да отговориш със собственото си име.

Тъжно и смешно е, когато нас ни различават според това кой пише в свободен и кой в класически стих, кой на градски и кой на селски теми, кой за любов и кой за борба, кой асоциативно и кой директно, кой трагично и кой новаторски. Това са неща, които би трябвало да се отминават, защото се подгизват от само себе си. Остарели или модерни, *средствата ни интересуват, но зад тях ние искаме да видим поета:* какъв е той като характер – добър или лош, тъжен или весел, разумен или лекомислен, груб или нежен; да го видим как се проявява като човек в различни състояния на духа – и в мъка, и в радост, и в победи, и в поражения, и в мечти, и в дела.

Нали *поетът също е човек, живо и действащо лице, а не понятие*, не сива мъгла над главите ни. Той изчезва в общото, когато се отнася до идейни, нравствени и естетически позиции, когато се определят целите и насоките на поезията, но иначе той трябва да изпълква с ролята, която лично има да изпълнява. Защото поезията не е просто позиция, не е просто цел и насока, нито просто истина за живота – тя е живот,

а животът съществува само в конкретни, единствени и неповторими форми. Затуй се казва, че поетът е съперник на природата. *Формите на живот, създавани от поета, се съдържат в самия него* и ако той измени на себе си, ще измени и на живота, и на поезията.

Да се поучим от Никола Вапцаров! В своите школки подражания, а по-късно и в атмосферата на по-сериозни естетически влияния той никога не се опитва да повтаря чужди настроения, чужди мисли и чувства. За него не може да се каже, че прилича на този или онзи от поетите на миналото и съвременността. Той не е нито нашият Маяковски, нито нашият Лорка. Той си е Никола Вапцаров. Обръщайки се към опита на другите поети, той взема не слепешката, не каквото и както му попадне, а онова, което е от неговата кръвна група, което отговаря на душевната му нагласа, на вкуса и изискванията му, което той би могъл да погчини и да преработи по такъв начин, че да му придобие нова стойност и да го превърне в свое художествено откритие.

А начупеният стих? А отделни характерни думи? А общоизвестните изрази? Какво ще кажем за това? Какво друго, освен това – че Никола Вапцаров също е платил данък, макар и по-скромен, на някои модни увлечения. Начупеният стих у него в повечето случаи е чиста формалност, без особена връзка със съдържанието. Но признавайки това, не бива да забравяме, че за читателя от времето на фашизма този стих е означавал близост до Маяковски, сиреч – *прогресивност, откритата комунистическа партийност.*

Характерът, душевната нагласа, нравствените подтици, социалните симпатии и антипатии на Никола Вапцаров са се въплътили в неговата интимна, да я наречем още *песенно-разговорна интонация*. Тя е, която отличава неговия глас от множеството гласове

в световната поезия. Ние знаем стиховете на нашия поет наизуст, но въпреки това отново и отново ги препрочитаме, защото при четенето долавяме по-тънки отсенки, изпитваме по-висша наслада; да се вслушаме в този топъл и доверчив глас:

Имала майка,
имала син.
Хубав бил,
млад бил
и строен.
Но възмъжал
и хванал Пирин,
тъмното хванал усое.

Тези редове звучат твърде сериозно, за да ги съберем с пародия на народната песен. Но те не са и народна песен. В народната песен няма такъв строеж на израза, нито такава градиция, нито рими, нито думи като „строен“ и „възмъжал“. Или да чуем един куплет от „История“:

По синурите сме се раждали,
на завет някъде до търните,
а майките лежали влажни
и гризли сухите си бърни.

Какво е това – стих или стон, или вик, или плач? И кой го е писал – поетът със струйки от кръвта си върху белия лист на тетрадката или народът с мъките и сълзите на своите чеда сред бурите и превратностите на Историята?

Ние сме изправени пред картина, нарисувана с гъсти и мрачни багри, по-точно – изправени сме пред магията на словото, която Никола Вапцаров постига с невероятна смесица от простонародни думи и модерни средства. Изисканост и грубост се сливат в едно. Никаква преднамереност, никакво насилие над слово-

реда. Напротив, в цялото стихотворение – лекота и простор за въображението. Естественост. Музика от различни звънящи метали. Стил, който се покрива с живота. Култура, която се равнява на съвършенство.

На пръв поглед това са подробности, но в тях се разкриват принципите на една нова *поетика, демократична и революционна, отворена към хората на труда*. Намерен е нов подход към действителността. Ние много пъти сме разисквали на тази тема, но рядко сме се досещали, че една от причините за грешки и заблуди в поезията се крие в готовите схеми, с които пристъпваме към живота, в умозрителните представи за добро и зло, в рецептите за истина и лъжа, в моделите, които предварително си изработваме за човека и неговото битие. Никола Вапцаров върви в обратна посока: *той най-напред участва в събитията, споделя съдбата на народа, сам се сблъсква с проблемите, сам открива противоречията и конфликтите, изживява всичко, а после сяда да пише*. Това, че той не е продуктивен и не бърза да публикува, едва ли може да се обясни само с тежки битови условия, с липса на време или с цензурни съображения. Стихове като неговите не се пишат всеки ден, те се изтръгват от гърдите заедно с белиите гробове.

Малко на брой, може би двайсет-трийсет, ако се вземат действително самостоятелни и завършени творби, стихотворенията на Никола Вапцаров докосват всички струни на душата, обхващат всички преживявания на човека – от размисъла за пътищата на народа до грижата за насъщния хляб, от синовната изповед за лични радости и болки до бащинската тревога за децата, от опиянението пред красотите на природата до възмущението от пошлостите на буржоазното изкуство, от любовните шепоти и признания до усещането за раздяла и за смърт. Но каквито и

да са тези преживявания, през всички тях преминава една основна тема, както е било с всеки наш национален поет, *темата за България*.

Горчиво бихме се разочаровали, ако се заемем да търсим тази тема; наред с темата за партията и за класовата борба, в директни призиви, в декларации и словоизлияния. Има хора, които шумно и показно се изповядват в любов и преданост, както правят търговците в храма, за да заблудят своя бог и да измолят прошка за греховете си. Никола Вапцаров няма за какво да се разкайва, той е човек с чиста съвест; приятелите му твърдят, че е избягвал да привлича внимание то върху себе си.

Той обича България, но я обича в майчината ѝ ласка, в пътеките до училището, в букварчето и читанката, обича я в разказите за бунтове, въстания и революции, обича я в приноса, който е дала за човешката култура, обича я в копнежите за справедливост, красота и хармония, обича я в страданията и мъките ѝ, обича я в словото ѝ, в нейните духовни измерения. Всяка негова дума, неомлъвките и паузите в речта му, неговото дихание и неговото сърцебиене, всичко, което е създал и с което е живял, помислите и сънищата му, всичко е свързано с България.

На нея, ограбвана, продавана и предавана, но трудова, безкористна, корава, непримирима, той отдава себе си без остатък и в часовете, преди убийците да заредят пушките и да ги насочат в гърдите му, той призовава пак нейния образ, за да изрече последните си думи:

Разстрел, а след разстрела – червей...
Това е толкова просто и логично.
Но в бурята ще бъдем пак със тебе,
народе мой, защото се обичахме.

Какво равновесие на духа! Какво спокойствие! Надвесен над пропастта, откъдето няма вече връщане, поетът не изпитва нито ужас, нито страх, а си прави равностметка за извървения път, не за да го отрече, а отново да го потвърди. Каква сила на убеждението! Каква увереност, че въпреки превратностите, животът ще бъде „по-хубав от песен, по-хубав от пролетен ден“! При такъв завършек няма как поет и народ да не бъдат заедно в бъдещето. Така – непобедени в надеждите и вярата си – умеят да умират само истинските мъже. Затуй, когато размисляме над своите задачи, ние с право се питаме: достойни ли сме да продължим делото на Никола Вапцаров?

Трябва да бъдем достойни! От квадрата на вечната тишина, от съзвездието с карамфили пред братската могила поетът очаква нашия отговор – антените спряха ли да звънят тревожно; грохнаха ли, отстъпиха ли, предадоха ли се ретроградните сили в обществото, свърши ли двубоят между класите; този див и объркан свят стана ли по-малко див и объркан; човечеството отстъгна ли си от войни и разрушения, майката дочака ли синовете ѝ да се завърнат от погромите, децата наситиха ли глада и жаждата си, земята разорана ли е от край до край, възтържествува ли романтиката на моторите и ракетите, построен ли е заводът на живота? Това не са въпроси за десет или сто години. Ние трябва да отговорим – пазим ли душевността на нашия народ, отстояваме ли неговите понятия за добро и зло? Придържаме ли се в неговите нравствени принципи? Даваме ли отпор на „чуждите ветрове, които нахлуват отвън с школите, с екстравагантността и с мирогледите си“ и които, според думите на поета, „в повечето случаи нямат нищо общо с нашия бит“?

С тези въпроси е очертан социалният и нравст-

вено-психологически образ на България, но той изпълва и в чисто национален план като образ на Македония. Образ в образа, сърце в сърцето! Спомняйки си за своята родна земя, която е била обречена от историята и от обстоятелствата най-дълго да страда и да се бори, поетът изпада в такова състояние, в каквото изпада навярно всеки човек, когато се докосне до детската си люлка.

Всяка друга земя изчезва зад пелени от видения — не, тя не изчезва, тя съществува, поетът гори тъпче по нея и се радва, че пролетен вятър я пробужда; коя е тази земя, ние не знаем, тя е може би в разстоянието между две железопътни гари или във времето между две мизерни заплати, но все едно дали тя е реална или измислена, близка или далечна, поетът винаги ще извика:

Тази земя — не е моя земя,
тази земя,
простете, е чужда.

Чужда, разбира се! Както градът е чужд за селянина, както полето е чуждо за моряка. Никола Вапцаров има хиляди причини да ни каже това, да се съсредоточи в себе си, дори гневно да се обърне към нас, които не винаги сме разбирали неговите побуди и стремежи. Нали не той, а ние сме повтаряли, че пролетариатът няма отечество! Как да няма, сякаш иска да ни възрази Никола Вапцаров, *има отечество!* И то не е само в труда, в пътя до нивата или до фабриката, но и в общата ни участ през вековете, и в езика, на който разговаряме, и в хляба, който ядем, и в песните, които пеем, и в обичаите, и в мириса на рози и зравец, и в пейзажа наоколо, и във въздуха, който дишаме, и в борбите, които водим. Това е все наше, българско отечество!

И Никола Вапцаров иронизира онези, които „при-

миват“ по този въпрос и топят перата си „далече, далече — през девет морета“. Той иска от нас да живеем с Македония, както войникът живее със своята рана, получена в люти сражения, черна и кървяща. Той е прав: неговата земя не е там, където думкат тъпаните на Фурнаджиев или тропоят писаните каруци на Марангозов, а там, където го е отгледала и възпитала баба Елена, където Яворов го е държал на колени, където като дете очите му са бягали все на бащата в пищова, където денем гърмят водопади от слънце, а нощем скитат сенките на Гоце Делчев и Даме Груев, на Питу Гули и Никола Карев.

Вечният ботевски мотив! Да си спомним за „хайдушкото сборище на връх на Стара планина“, за „Чавдар страшен хайдутин, сина на Петка Страшника“, за оня „алтън“ Калофер:

... там, дето аз съм пораснал
и първо мляко засукал,
там, дето либе хубаво
черни си очи вдигнеше
и с оназ тиха усмивка
в скръбно ги сърце впиеше;
там, дето баща и братя
черни чернеят за мене!

Мотивът е същият, но условията са се изменили и въпросите са станали по-заплетени и трудни за решаване. Затуй Никола Вапцаров разчита на чувството, което ще пробуди у нас, като ни издигне с вдъхновението си до фантастични висоти и гледки:

Над мойта земя
в небето
опира Пирин.

И мурите в буря
илинденски приказки пеят,

над Охрид лагуна е
толкоз просторен и син,
а още наголе
е светлият бряг на Егея.

Кой от нас е в състояние да издържи на тези ритми, на тези вълни от красота и величие? Кой ще остане глух към музиката, която ни разказва „как мътен и кървав бил Вардар“? Ние се подчиняваме на поета, забравяме всякакви съображения, освобождаваме се от всякакви задръжки и хвърчим натам, накъдето ни зове той с най-чистите пориви на душата си; но тъкмо достигахме връхната точка на радост и възторг, възхитението на поета внезапно прекъсва, ние отново се озоваваме сред тъжната и непреодолима реалност; тогава той хвърля мълчалив поглед назад, за да огледа цялата съгба на България, да изпие заедно с нас чашата с горчилки и отрови и може би затуй съзнателно или несъзнателно, това ние не знаем, подменя думата *земля* с думата *страна*, една дума по-слаба и по-безпътна, но затова пък по-точна и по-вярна като обобщение, и завършва:

Моя страна! Моя прекрасна страна!...
Поена със кръв
и разлюляна
в метежи.

Изпод лявата гръд болката се разнася по цялото тяло, от лична тя става всеобща. Впрочем той не завършва. Последният ред също е бил подменен, но редакторите постъпват разумно, като ни предлагат двата варианта един след друг. Вслушвайки се в спомените за поета, ние си представяме как той навежда глава пред своите слушатели и глухо, като Шекспиров герой, отронва най-важната реплика от една невиджана национална трагедия:

По Беласица телени мрежи...

Нека се откъснем от хладните разсъждения, от анализите и умудванията, да прочетем отново цялото стихотворение или поне само последните три реда и да се уверим на чувството си:

Моя страна! Моя прекрасна страна...
Поена със кръв
и разлюляна
в метежи.

По Беласица телени мрежи...

Какво може да бъде нашето чувство, освен чувството на самия поет, освен неизразимата болка по една земя, която през телените мрежи на неправдата простира ръце към нас за помощ и спасение. Стихотворението е написано в навечерието на Втората световна война. Неговият патос е такъв, че ние бихме се скарали със себе си, ако не извикаме: Браво, Никола Вапцаров! Хвала и чест, че и с това свое стихотворение ти си изразил нашата душа, защото, да си признаем, кога нашата душа е била спокойна и безразлична, докато Македония е страдала от изедници и господари?

Това стихотворение, едно от най-хубавите в поезията на XX век, поетът обединява с още няколко под заглавие „Песни за родината“. Приемник на нашите класици, той възкресява тяхната традиция, като нагледно показва, че възрожденският патос все още е жив и плодотворен, че нашите корени в югозападните краища нямат намерение да загиват, нито пламъците на нашия дух – да загасват, нито изворите от историята към бъдещето – да спират да пейт на нашия „кръшен и звучен език“.

Българското съзнание на Никола Вапцаров, възпалено в стиховете и статиите му, в пиесата „Вълната, която бучи“, в писма и автографи, в разговори и

спорове, в показания пред полицията и фашисткия съд, в кръщелното му свидетелство, в дипломата от Морското училище, в личното му и обществено дело, е толкова безспорно, че всяко съмнение би било равно на кошунство.

Уви, намериха се люде, и то наши братя, които да се наемат с тази работа. Неотдавна те устройха срамно представление, на което трябваше да провъзгласяят, че Никола Вапцаров не е българин и български поет, а македонец, македонски поет. Основанието им беше, *че той е роден в Македония и е писал за Македония като за своя родина.*

На същото основание много по-рано те отнеха българското име на братя Миладинови, Григор Пърличев, Райко Жинзифов, Йордан К. Джинот и други. С Никола Вапцаров изпаднаха в пълно безумие. Сега инерцията е под такъв наклон, че следва да се насочи към десетки и десетки наши писатели, журналисти, общественици, гържавници, родени в Македония или свързани с македонските националноосвободителни борби, към всяко наше семейство, защото едва ли има българско семейство без обща люлка и общо гробище с Македония.

Следователно – и към нас! Оказва се, че докато ние се трудим и блъскаме, докато строим щастието на народа си, докато се мъчим да даваме своя принос за мир, добросъседство и сътрудничество на Балканите, докато гледаме на съседите си с открити и честни очи, докато залагаме мило и драго за добруване и напредък на човечеството, докато изпълняваме заветите на Никола Вапцаров, някакви призраци вървят задъхани подире ни и чакат да паднем от умора, за да се нахвърлят върху нас и да започнат да търкуват из душите ни, да заграбват мислите, чувствата, убежденията, идеалите, съвестта ни.

И не виждат, и не проумяват тези изпълнители на чужда воля, че *колкото повече се стремят да се противопоставят и да присвояват български духовни ценности, толкова повече потвърждават своята българска принадлежност*, само че в онова нейно падение, в онова нейно самоотричане и самоунижение, което е принудило някога Хилендарския монах да извика: „О, неразумни и юроде, поради що се срамиш да се наричаш българин!“

Поради що?... Мотивите могат да бъдат различни, да бъдат облечени в какви ли не ризи и одежди, но причината ще си бъде все оня страх за собствената кожа, страхът на поп Кръстю, страх, който избива в кошмари и блънувания, защото никога не е сигурен, че един ден някое наивно момче няма да попита: А как така от българин приживе Никола Вапцаров след смъртта си стана македонец?

Безсилни да отговорят на този въпрос, гузните съвести повтарят до втръсване едни и същи фрази, прилагат метода на самовнушение, прикриват се зад измислени авторитети на велики имена, устройват симпозиуми от некомпетентни хора. На добър час! Нашият разговор не е за това, дали Никола Вапцаров е българин и български поет, а за това, докъде могат да се простират границите на безочие, невежеството, фалшификациите, подстрекателствата, цинизмът, моралната деградация.

За разлика от някои съвременни македонци Никола Вапцаров не се е срамувал да се нарича българин. Човек с широка марксистическа култура, той е знаел, че ако една нация съществува, тя не може да се укрива с векове от себе си, от съседите и от света и в един прекрасен момент да се спусне с парашут от небето на Европа, при това с претенции за свои малцинства в съседните страни; той е знаел, че нацията е обектив-

на, исторически създадена общност, че тя може да преживее всякакви метаморфози, всякакви възходи и падения, всякакви обединения и разделения, всякакви социални уредби и политически режими, всякакви физически и химически операции, но същността си ще запази.

Народ е това! —
А някой нахакан келеш
си мисли,
че може сърцето му в шепи да хване.

Поетът е знаел, че при определени вътрешни и международни условия една или друга част от нацията може да се отдели, да поеме по-особен път на развитие. Така са разсъждавали и Димитър Благоев, и Гоце Делчев, и Георги Димитров. Така разсъждаваме и ние. Но какво общо има всичко това с превръщането на наши едноутробни братя в оръдия за оклеветяване и злопоставяне на България? Името на Никола Вапцаров ни зове не към вражда и раздори, а към единство и доверие.

Тъкмо от това не са заинтересувани някои среди в СФРЮ, те все още не могат да се примирят с факта, че Вардарска Македония беше обявена за отделна република, факт, който означаваше разчистване на избухливия материал, натрупан от кралския режим, и решаване на нерешените въпроси, включително и за българското население там. Не мина много време и зад гърба на социалистическите преобразования и в разрез с изискванията за справедливост и хуманност на сцената изплува тъмната физиономия на македонизма. Заченат от омраза към всичко българско, последна издънка на великосръбския шовинизъм, обигран в бруталност и изврътливост, той не се забави да обяви българите в Македония за македонци.

Е, добре, като ги обяви, какво постигна? Вместо да предизвика кризи в съседните страни, каквато бе-

ше главната му цел, той сам изпадна в криза пред реалностите. В Гърция и Албания неговите хитрости твърде бързо удариха на камък, а у нас административното презаписване на българите от Пиринския край за македонци, проведено под външен натиск и преди подписването на мирния договор, завърши с това, че българите пак си останаха българи.

Такива ще си останат те и другаге. Чиста илюзия е да се мисли, че те ще изчезнат така лесно, както е лесно да се замени общолитературният български език с неговия македонски диалект или свещената за нас кирилска азбука с нейния постръбен вариант. Тъкмо тази позиция Никола Вапцаров твърдо и решително отстоява в Македонския литературен кръжок, провежда я на практика. У него няма нито едно отклонение, нито един опит за отклонение. Тогава трябва ли да се учудваме защо на македонците не се позволява да четат в оригинал обявения вече за македонски национален поет Никола Вапцаров, както не им се позволява да четат български класици, нито в превод на български Шекспир, Сервантес, Гьоте, Пушкин, Юго, Толстой, че дори и учебници по математика и биология.

С името Македония и македонци може да се спекулира дълго, но не и до безкрай. Все пак на света има достатъчно просветени люде, които знаят, че на тази гревна земя българите живеят от много векове и че огнището на нашия народностен дух, на нашата писменост и култура още от IX век е било там. Нещастна, но непокорна, тази земя винаги е била костелив орех за национализма, гранитът на Пирин винаги е бил твърде неудобен за захапване.

Доволни от антибългарската насоченост на македонизма, странно е как неговите вдъхновители не са се сетили да си поизграят и с името Тракия и тракийци, Добруджа и добруджанци, Шопско и шопи, Мизия и

северняци, пък и по-нататък. Тогава ще излезе, че ние, българите, като народ изобщо не съществуваме. Пардон – сетиха се! Глупостта беше изречена от някакъв скопски магистър, а съответната телеграфна агенция я разпространи по цял свят в чест на 1300-годишнината от основаването на българската държава.

А ние? Какво ние? Мълчели сме толкова дълго време, може да помълчим още. От една страна, за нас е неудобно да влизаме в махленски препирни – да спорим с глупостта е също глупост и само когато тя си позволява да безчинства в нашия дом, дължни сме да ѝ даваме отпор; от друга страна, ние искрено съжаляваме онези нещастници там – те трябва да се лекуват и никой от нас не би възразил да използват името, революционната преданост, комунистическата убежденост, словото, чистотата, примера на Никола Вапцаров като средство против своя *прогресиращ комплекс*, но защо им трябваше да се гаврят с паметта на един от великите поети на нашето време?

В тази атмосфера, изкуствено раздухвана от македонизма, югославският читател може да се запознае с груги, не по-малко любопитни качества в творчеството на Никола Вапцаров. А тъкмо в тях проличават някои „недъзи“ на нашия национален характер, заради които някога един македонец, човек с лабилна психика, преследван от мания за известност и от страх за възмездие, но достатъчно ограмотен в разни реакционни централци, решава да напусне своя народ, позовавайки се на това, че българите „... сеп интернационалисти. Они сеп най-напред люде, па после, ако им останат за тоа време, сеп бугари“, докато сърбите „... не сеп интернационалисти... Они знаят, да сеп они първо сърби, а после люде“. Две хули, еднакво обидни и за сърби, и за българи. Може ли името на Никола Вапцаров да се замесва с такива трици?

Дали ние обичаме нашето отечество и на какво сме способни за него, това може да се види по милионите жертви, които сме дали против завоеватели и поробители. Но тази кръв, пролята за свобода, независимост и по-добър живот, не е за износ и показ. Що се отнася до това, че ние най-напред сме люде, а после българи – това е вярно, това е наша слабост, но струва ни се, че бъдещото общество няма да изгуби от нея, напротив, ще се зарадва, че сме *нация от люде*. На това са ни учили нашите просветители и революционери, забележителни демократи и хуманисти, на това ни учат и съвременните наши мислители и обществени дейци. Роден в патриотично семейство, Никола Вапцаров безспорно е страдал от тази наша слабост.

Разбира се, от нея най-сериозно е страдал Христо Ботев. „Тъй върви светът! Лъжа и робство на тая пуста земя царува!“ *Колкото геният е по-близо до народа си, толкова е по-близо той и до човечеството*. От същата слабост страда и Христо Смирненски: иначе откъде у този юноша, макар и с изумителни дарби, ще се появи идеята да приветства руската революция като победа на всички трудещи се по земята и да възнее борбите на римските роби, на германските и френските работници, на българските пролетарии като последователни удари за разкъсване на една и съща верига на тиранство, експлоатация и унижения?

Още в стихотворението си „Двубой“ Никола Вапцаров се проявява с достоинства си на *пламенен хуманист*. През сърцето му еднакво преминават и малки, и големи проблеми, и лични, и обществени, и нравствени, и социални, и национални, и интернационални. Той не дели нещата на неважни и важни, на временни и вечни, а на почувствани, изживени, изстрадани и на такива, които не го засягат, ако не се отнасят до човека. Най-съвършени естетически везни не биха могли да открият разлика между болката на поета за дете-

мо от Париж, за работника от Тексас, за хамалина от Алжир и болката му за огняря от София, който „кашляше лошо“ и „изхвърляше сгур дванадесет часа на нощ“.

Въпросът не е до географските имена, които Никола Вапцаров споменава, с този актив могат да се похвалят много наши поети, защото общо е съзнанието им за солидарност с потиснатите народи и класи; въпросът е до градуса и обхвата на самата поезия, когато тя не е просто стихотворна реч, ритмувано и римувано съчувствие, а вътрешно *вълнение*, което се предава от човек на човек, преминава в непрекъснати духовни избухвания и ни вдъхновява за подвиг и саможертва.

И все пак поразително е, че в една малка страна като нашата се ражда поет с такова силно *чувство за пространство*. В ползрението на Никола Вапцаров попадат всички страни и народи, всички хора по земята, той вижда човечеството разделено, разпокъсано, раздирано от противоречия и конфликти, измъчва се от това и търсейки форма за единство, не я намира в нищо друго, освен в *идеала си за един нов свят*, свят на правда и свобода, на загружен труд, на наука и техника, на слънце и простор, свят на мир и разбирателство, свят на благоразумие и благородство, свят на възход и разцвет, на култура и духовност, свят, в който всеки човек ще може пълноценно и всестранно да развие личността си и да се осъществи като истински строител и творец.

Така се разгаря онази, вече нарицателна *вапцаровска вяра*, за която бронейни куршуми все още няма открити и която навсякъде разпръсква своите чудотворни искри. Но като поет-реалист, колкото и силни да са у него романтичните нотки и увлечения, той не може да витае в облаците, а трябва да открие зримите черти или поне заченките на своята вяра в *самата действителност*. И той ги открива в социалистическото общество, в примера на съветската страна.

Поемът следи буквално всяко събитие там, всяко съобщение за подвиг на съветски хора, за да го превърне в художествен образ и да го използва за въздействие върху читателя. Благодарна тема за изследване! Ние бихме попаднали на изключително ценни находки, като тази например, че когато поетът няма възможност да се изрази открито, поради дебнешото око на цензурата, той вмъква между куплетите такива редове, между редовете такива думи, между думите такива намеци, че у нас не остава никакво съмнение за коя страна става дума.

Всички тези самолетни ята, които пръскат семена над безкрайни ниви, всички тези пропелери и ракети, строежи и заводи, трактори и нови машини, всички тези работници и учени, които влизат в бой с мъглите и северния мраз, всички те са знаци и символи на живота в първата страна на социализма.

Когато се предприема Соболевата акция, това поредно сражение на народните маси против фашистките управници на страната, организирано от партията и прогресивната общественост, Никола Вапцаров, без да чака специална поръчка, по свой почин се свързва с ръководни комунисти и тръгва да обикаля от село на село, по фабрики и работилници, за да печели хора и да събира подписи:

Та казвам аз,
понеже нема
олио
и хлебът е
от мъката
по-чер,
един е лозунга:
Терора долу!
Съюз със СССР!

Няколко години преди това Никола Вапцаров пише „Песни за една страна“. Бореща се Испания е вдъхновявала много поети, но трудно бихме намерили такива, които да го превъзхождат по дълбочина, искреност и страстност на отношението към гражданската война. Къде другаде го има това желание да се слееш със защитниците на демокрацията, да се вдигнеш на атака с тяхната решителност и да загинеш срещу врага с техния героизъм? Тези песни като че ли са писани от испански антифашист, с испански темперамент, с испански ритъм, с испанска лекота и звучност, с испанска обреченост на смъртта и възкресението. Ето как започва писмото си една испанка:

Майко,
Фернандес убит!
Фернандес
зарип в земята!
Фернандес
го нема днес,
Фернандес
лежи в полята
пред стените на Магрид.

Фашизмът в Испания се сгромоляса. Никоой не знае накъде ще тръгнат събитията по-нататък. Но когато испанският народ поиска да строи паметници на онези, които са живели с надеждата за неговото спасение, един от първите паметници ще бъде издигнат на българския поет. Преведени на почти всички езици, стиховете на Никола Вапцаров разнасят навсякъде честта и славата на Испания, внушават уважение към тази побеждавана, но непобедена страна, засилват влечението ни към великата испанска култура.

Не само в Испания, но и в целия свят събитията се развиват по пътища, които съвпадат с идеала на

Никола Вапцаров. Като всеки истински поет той се оказва в много отношения ясновидец, прорицател, пророк. Той не е разполагал като съвременните учени с могъщи институти и лаборатории, не е бил въоръжен с най-съвършени инсталации, устройства и уреди за изследване. *Неговото средство за познание е било само едно сърце*, но сърце добро и честно и толкова чувствително, че е долавяло всеки трепет, който може да предизвика нови движения и промени в действителността. Така поетът открива истини, които ще запазят своята художествена стойност завинаги.

Преди да завършим тези бележки, неволно у нас възниква наивният и смешен въпрос: а какво би се случило с Никола Вапцаров, къде би отишъл и с какво би се занимавал той, ако беше останал жив? Неговите стихове пак щяха да бъдат такива, каквито са, каквито ги познаваме и обичаме. Героичната смърт на поета ги е увенчала, но тя не е написала нито един рег. *Тези стихове биха живели с не по-малка слава, защото техният живот извира от самите тях*. Но ако в онова, което казахме дотук, се съдържа някаква истина за характера на поета, може да добавим, че Никола Вапцаров никога не би поискал да приравнява мястото си в общия строй към величието на своята поезия.

Той пак би бил сред своите приятели от младини, пак би изглеждал сред тях като работник, който пише стихове, пак би се държал скромно и безшумно и пак скромно и безшумно би изпълнявал отговорни задачи, които му се възлагат от партията и народа; пак би рискувал на всяка крачка, пак би отивал на саможертва за своите убеждения, пак би отстоявал своята чиста и свята комунистическа вяра; неговото сърце пак би туптяло припряно и тревожно и в часовете, когато другите хора спят, той пак би писал *стихове, които да възвисяват човека и да приближават разсъмването над земята*.

Поради силата на духа си, поради вярата си в човека и в живота, поради чувството си за справедливост и красота и най-сетне – поради достойнства, които надхвърлят възможностите на словото да ги изрази и определи, *истинският поет по някакви все още непознати закони винаги духовно се е размножавал в бъдещите поколения*. Ние, които дойдохме или идваме в поезията след Никола Вапцаров, следващите и последващите, се смятаме за негови потомци. Но нищо чудно и нищо лошо не би имало в това, ако сред потомците му се окажат и някои от неговите учители.

Сега Никола Вапцаров щеше да бъде на седемдесет години. Солидна възраст за спокойно, широко и мъдро творчество. Но имаме ли право да си представяме Никола Вапцаров такъв, какъвто не е бил? Не е ли похубаво той да си остане за нас все онзи – младият, високият другар, огнярят, машинистът с омаслено лице и паднал над челото кичур, човекът със слънчевото излъчване, поетът на нашата непреходна младост, личността, която в нашето съзнание ще се запази винаги единна и неделима?

За безсмъртие на Никола Вапцаров му стига едно стихотворение – „История“. От тази висота, от висотата на всичко прекрасно, което е създал, и на славата, с която е окръжен в родината и навсякъде по света, *той е единственият, който след едно столетие българска поезия би могъл да си позволи да протегне ръка през главите на всички наши поети направо към Христо Ботев*. И трябва да сме сигурни, че геният не би се изненадал, а би поел и би стиснал тази ръка, защото в лицето на Никола Вапцаров би познал своя брат и другар, своя съмишленик, достойния свой приемник.

ПРЕЗ ЖИВОЖАРИЦА

ПРЕДГОВОР КЪМ ПЪРВОТО ИЗДАНИЕ
НА СТИХОТВОРЕНИЯТА НА П. ПЕНЕВ,
ИЗД. БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ, СОФИЯ,
1960 Г. С НЕЗНАЧИТЕЛНИ ПОПРАВКИ
И УТОЧНЕНИЯ

Дълъг е списъкът на българските поети, на които животът е прекъснал чудовищно рано. Към този списък сега трябва да прибавим още едно име – Пеню Пенов.

Погребяхме го на димитровградското гробище, между двете железопътни линии – млад, ненавършил 29 години.

Небето беше облачно, въздухът миришеше на мокра пръст, на разлистени върби.

Пеню лежеше в ковчега бледен, застинал в онази поза, в която го виждахме да декламира стиховете си – веждите склучени и лявата ръка свита до сърцето, сякаш отмерва неравния ритъм на времето.

Човешкото тяло не винаги е планински гръб, който издържа на бурите; понякога то е крехко гръбче и се прекършва при най-слабия порив на вятъра.

Пред нас лежеше поетът, който дълго време беше разяждан от болка. Тази болка растеше и се усложняваше от ден на ден, докато се превърна в страшна, невероятна смърт.

Ние повече няма да виждаме тези бухнали къдри, тези синьо-зелени очи, тези нервни ръце, тези възли на челото; няма да чуваме този глас, който кълтеше от трибуните на литературните вечери и ни караше да тръпнем от възненение.

Един сноп от най-чувствителна материя ще се

слее с пръстта и водата, за да ни срещне някой ген в тревата край пътя, в дъгата над главите ни, в дъжда, който ще мие нашите лица.

Някой се изправи да произнесе надгробно слово. Близките заплакаха, приятелите наведоха глави, а на поляната невръстният син на поета играеше с пеперудите.

По железопътната линия откъм града се загаде влак – тежкотоварен, вагоните працяха, препълнени с възлища, тухли, цимент. Грохот заглуши гумите на оратора. Преди да вдигне глава, за да продължи речта си, отгясно, по другата линия, се загаде нов влак. Локомотивът се загъхваше от товара. Вагоните дълго се източваха в далечината като прощални гуми.

Когато свалихме погледи, над близките корпуси на завода лумна бял облак пара и сирените надуха гърла: смяната постъпваше на работа. Сред онези, които навлизаха в цеховете, сигурно имаше много приятели на Пеньо.

Той беше дошъл някога заедно с тях, от ученическата скамейка направо тук, на брега на Марица – да гаси вар, да лее бетон, да гради град; заедно с тях той беше преживял всички мъки и радости на строителството.

И ето сега си отиваше от града, от другарите си, от земята, която обичаше сурово и нежно и с която беше готов да върви на труд и на бой. Отиваше си, но не така, както мечтаеше, защото не довърши започнатото дело и не допя вдъхновената си песен.

Вдигнаха ковчега, тъмната яма зеина, хората се отдръпнаха. Тогава се случи нещо необикновено – околността се разтърси от оръдейни залпове: някаква артилерийска част правеше учения по отсрещните хълмове.

Така беше погребан поетът – тържествено. По-

чит му отдадоха всички, които той възпя в поезията си: работниците, младежите, войниците.

Той си остана техен докрай и на тях сега принадлежи всеки ред, всяка стъпка на неговата поезия.

И те няма да го забравят. Те не бива да го забравят.

Неговата поезия трябва да живее като онзи граус топлина, с който нашата епоха ще пребъде във вековете.

И тя живее – поезията на Пеньо Пенев.

Вече три издания се разграбват от книжарниците буквално за часове. Общият тираж надмина петдесет хиляди. Интересът разчупи всякакви граници. Това е нещо необичайно за България и този факт говори сам по себе си.

Народното правителство удостои младия поет посмъртно с Димитровска награда.

За него се пишат статии, спомени, изследвания; изнасят се беседи и сказки, устройват се чествувания; на негово име се кръщават улици и бригади. И струва ми се, че това е само началото.

Пеньо Пенев ще расте, непрекъснато ще расте, докато се изравни с другите любими поети на нашата младеж.

Очаквал ли е той някога подобна слава? Едва ли. Но щом говорим истината, трябва да кажем, че и тогава Пеньо се ползваше със завиден успех и популярност.

Бившите студенти от Агрономическия факултет сигурно няма да забравят онази среща, когато почти цял час не пускаха Пеньо да слезе от сцената; в отговор на всяко негово стихотворение голямата зала се разтърсваше от ръкопляскания.

Навсякъде, където успя да мине – из фабрики и заводи, из училища и читалищни салони, по села и гра-

гове, Пеньо остави топлина от сърцето си, искри от своето горене.

Така че нека замълчат любителите на сензации, ценителите с късна гама, онези, които предпочитат мръсотийката пред истината. Не те откриха Пеньо Пенеф, не те го защитиха и не те ще му строят паметник.

Някои хора не го обичаха, едни просто му завиждаха, а други прекаляваха с изискванията си, но кой истински поет е бил посрещан в литературата с фанфари. Пеньо също си имаше свои предпочитания.

Няма причина да скривам, че ние дружехме. Той идваше у дома на отмора или на бобена чорбица. Хранеше се бавно, го насита, шегуваше се с апетита си, после играеше с моя Мартин, който е връстник на неговия Владимир.

Сина си милееше го самозабрава, разказваше за него чудновати истории, гордееше се, че е баща; написана му втората си книжка, която – уви! – така и не можа да види отпечатана.

Често Пеньо споделяше с мене, както е споделял и с други приятели – а приятели той имаше доста, – своите замисли и планове, своите скърби и радости. Мъчех се да го разбера.

В третата си стихосбирка му посветих едно стихотворение, той го прочел, научил го наизуст; заварих го в коридорчето на Писателския съюз, като го декламира на група младежи; трогна се, прегърна ме по братски.

Пеньо умееше да цени доверието. В последните минути на живота си той пак си спомнил с добро чувство за мене, оставил ми ръкописите си. Винаги ще му бъда задължен за това последно сбогом.

Понякога, като преглеждам бележниците му, мисля си – колко дълъг път лежи между рудата и звънтя-

щото парче стомана. Макар в едно писмо да изповядва, че стиховете му текат направо, творческият процес у него е протичал по-иначе. Пеньо е работел, особено сполучливите си творби, дълго и търпеливо, грам по грам е изливал скъпоценния метал на своята поезия.

Теми Пеньо черпеше от всекидневието. Окоето му беше набито. Той хващаше като радар онова, което другите не забелязваха, и го превръщаше в изкуство, в игра на фантазията, във водопад от образи. Той най-вярно и най-дълбоко долови патоса на времето. Не случайно и мъртъв Пеньо се оказа по-жив от нас и по-талантлив от нас.

Разбира се, не всичко, което написа, е безспорно. Много, извънредно много са ученическите му опити и подражания. Аз не харесвам тези пози, тези кръчмарски настроения, тези чужди интонации, които личат в добруджанския му цикъл. Те са слабата жилка на творчеството му. Това е толкова очевидно, че се чудя защо тъкмо тях някои хора въздигат до небесата.

Противоречив по природа, но завършен по възгледи, Пеньо не се нуждае от въздигане. Той сам се въздигна, като зае едно от най-високите места в новата българска поезия. Към своите слабости се отнасяше безпощадно. А ласкателите подозираше в неискреност и затуй странеше от тях.

В редакцията на „Литературен фронт“, гето работех, Пеньо донасяше стихотворенията си на ролки, разгъваше ги като платнища и ако нещо биваше одобрено, отрязваше го с ножици, а слабите неща хвърляше в коша. Искеше да бъде четен изцяло, с един поглед и на един дъх.

Доста негови творби излязоха на първа страница във вестника. Изобщо Пеньо беше очакван и свой поет в редакцията. Когато чуеше хубава дума, вълнуваше се като дете, самочувствието му крепнеше.

Събитията, които настъпиха след разобличаването на култовщината, радваха Пеньо. Новият въздух пробуди нови кънове в душата му. „Работи ми се – изповядваше той. – Сега ми се работи сто пъти повече. Ох, как, ми се работи!“ И бързо нахвърляше картини след картина своите проекти. Така се раждаха най-хубавите му произведения. Увереност в собствените сили, бодрост и здраве лъхаше от лицето му.

Но заедно с това заредиха се дни на обърканост. Някакви тъмни сили го биеха с криле по чорлавата глава; ту го дърпаха назад, ту го тласкаха встрани. Той се бореше, но да издържи беше трудно. Обхващаха го нервни кризи, срещу които медицината няма средства.

Веднъж влезе в стаята му разтреперан, седна, изпуши цяла кутия цигари; исках да го заговоря; той млъкна навъсен и потиснат; най-после скочи, сви юмруци до гърдите си и заплака: „Защо ме обижда този другар? Какво съм направил? Та аз нищо не искам, освен да служа на партията!“

Кой го беше обидил? Защо го беше обидил? Вероятно някакъв политически галтонист, някакъв прекален светец, който не различава добро и зло, своя от чуждия.

Предаността не се измерва с клетви. Пеньо знаеше това. Той предпочиташе да се къне пред комунизма с дела, с поезия. Затуй отвърщаше остро, когато засегнеха честта му на поет и гражданин.

Известно време преди да си отиде от света, в Съюза на писателите се състоя литературно четене на млади поети. Пеньо не беше поканен. Не беше поканен, но дойде. Към края на програмата един младеж от публиката извика, че трябва да чете и Пеньо Пенев. Имал нови стихове. Хубави стихове. Без да чака формална покана, той стана от мястото си и докато се разбере, излезе на трибуната.

Нещо тъжно и измъчено имаше в приведените му рамене, в посивялото му лице. За пръв път го виждах такъв. За малко помълча, после опря ръка в катедра-та и гласът му започна да набира сили от непознати дълбочини:

От залеза го изгрева – в небето на надеждата узрял,
под свечерената самотност на простора,
пренесъл своя земен дял
през живожарищата на позора;
през горестта на сто страдания,
през люта бол и разстояния,
на времето завоите опасни извървял –
при тебе се завръщам пак!... Не съм ли закъснял?

Кого питаше, на кого задаваше тези тревожни въпроси поетът?

Недей ме пита! Замълчи!
За пътя извървян, за моята безмилостна тегоба
не всеки има майчините укорни очи.
Не позволявай гребничката хорска злоба
да ме достигне със злорадо съжаление!
На лицемерно утешение
за мръсните ръце
усойната ми мъка няма рамо!

Недей разплаква моето сърце!
Мамо!

Аз имам да изплаквам много сълзи, мамо!
О, неоплакан гроб е вчерашният ден!
И плакал бих, като вихрушка легна в сухи храсти,
но аз не съм на тоя свят за плач роден,
очите ми не са на мокро място!

Очите му бяха сухи. Но онзи, който умее да гледа в човешките очи, не би отминал Пеньо, без да се изплаши за него, за живота му.

Тези резигнации, тези съгбоносни преживявания не дойдоха случайно. В ежедневието си Пеньо за жалост принадлежеше на човешките слабости и грешки. Той беше една звезда, която греє на поетичното небе, но лъчите ѝ падаха и в калта.

Теглеха го мътните води на разни компании, с които нямаше нищо общо. Заплитаха го в повойте си, помрачаваха настроението му. Като се прибавят към това и семейните неуредици, раздялата със сина, грамите от интимен характер, ясно ще стане до каква степен се беше обтегнало въжето.

Ние трябваше да го разберем. Той очакваше от нас не свъсени вежди, а протегнатата десница.

И все пак въпреки всичко Пеньо не се обърка в главната посока, не затъна в тресавището, не предаде нищо себе си, нито убежденията си. Той се опази чист по душа и сърце, вярващ в нашия свят и в нашите хора.

Поемата „Дни на проверка“, която прочете в Съюза на писателите, стресна и развълнува всички присъстващи. Тя завинаги ще си остане образец на безпощаден самоанализ, на сурова равностметка, на изключително поетично откровение. Ненапразно още тогава един от нашите големи писатели отрони: „Трябва да спасим това момче. Та той е създал образи, стихове, равни по сила на Яворовите.“

Пеньо Пенев изгоря като поет. Огънят, който той запали в пещта на социализма, движи и ще движи все повече трансмисии в нашия завод, изграден от най-възвишени чувства и мисли.

Може би сравнението е твърде грубо, но то подхожда на Пеньо Пенев – той не обичаше да е гладък и сладък. Напротив, нарочно се стремеше да бъде чепат и недодялан, една привичка на юношите, които искат да изглеждат възрастни. Това гразнеше естетите с претенциозен вкус, но радваше онези, които ценят ис-

тинската красота и вместо сантиментални залъгалки търсят в поезията истината.

Приживе Пеньо Пенев минаваше за подражател на Маяковски. И сякаш никога не забеляза, че неговото „подражателство“ иде от природата му, от вътрешната му близост до великия певец на социалистическата революция.

Да, у Пеньо Пенев имаше нещо, което напомня за Маяковски, но то не беше в гръмкия глас и начупения стих, а най-вече в онази всеотдайност на комунизма, в онази решителна страст да бъде всеки ден в крак с партията, с народа, с епохата. ...

Ние трябва да познаваме Пеньо Пенев такъв, какъвто е: единствен по рода си дух; и този дух смайва със своята сила и целеустременост.

... На димитровградското гробище, между двете железопътни линии, отдалече се вижда малък гроб. Всяка пролет той обрасва с трева. Тук идват хора от всички краища на страната. Доидат, помълчат и си отидат. А преди да си отидат, би трябвало да помилват тревата – тя е поникнала от Пеньо Пенев.

Той заслужава тази милувка.

Той заслужава тази любов.

1965

СЛОВО НА ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ,

ПРОИЗНЕСЕНО СЛЕД ВРЪЧВАНЕ
НА СПЕЦИАЛНАТА НАГРАДА
ЗА ЧУЖДЕСТРАННА ЛИТЕРАТУРА
НА ФРЕНСКАТА АКАДЕМИЯ

Уважаеми господа академици! Вашето внимание към мене и моите стихове тази година беше безгранично. По характер то далеч надхвърля заслугите на един поет и се превръща в признание за съвременната българска поезия. Позволете ми от нейно име да ви благодаря с цялата искреност, на която съм способен.

Да застанеш под купола на Френската академия, където витаят сенките на велики мъже, слава на Франция и гордост на човечеството, това не е толкова за радост от постигнати победи, колкото за безпокойство от неизпълнени задачи. Искам да ви уверя, че аз грижливо ще пазя честта, с която ме удостоихте.

Като че ли сега не е време за поезия, в това се мълчат да ни убедят някои просветени умове. На какво се дължи техният скептицизъм? На това, че светът все повече приковава поглед в чудесата на науката и техниката. Тътнежи и грохот заглушават слабия глас на поезията. Но нейното значение никога не се е измервало с височината на тоновете. Все пак този глас се чува и ще продължава да се чува, защото извира отвътре в нас, от нашите болки и надежди, от нашите мъки и радости, от волята ни да продължим пътя си напред.

Може би ще прозвучи твърде гръзко, но съвестта ме принуждава да кажа, че едно хубаво стихотворение не е по-малко чудо от един космически кораб, с тази разлика, че стихотворението пътува в обратна-

та посока, в бездънното пространство на душата, където предстои да се направят още много открития.

Естествено, аз вярвам в поезията. Тя няма да спаси човечеството от тревоги и страх, от ужаси и смърт, но тя ще помогне на човека по-сериозно да погледне на своите отговорности. Свободно и правдиво, поетичното слово е необходимо като жива вода, като слънчева светлина, необходимо е да живеем, да строим, да се борим, да побеждаваме.

За поетите е време отново да разберат своя дълг. Поезията се създава с талант и труд, но преди всичко от чувства, които могат да бъдат споделени от групи хора. Предстоят ни непознати удари и изпитания. Изходът е само един: да се обърнем към човека и неговите проблеми.

Достатъчно поезията се е лутала между преприятелни знаци безцелно и безсмислено. Нас ни очаква човешкото сърце да го докоснем и да го стоплим, да му вдъхнем вяра в онези идеали, които имат корени в действителността и които някога с безупречна убеденост бяха отстоявани от великите френски хуманисти. Докато ние не разберем това, поезията ще продължава да търпи загуби откъм значимост и привлекателност.

До нашия слух отвсякъде достигат въздишки и шепоти, стенания и виковете. Те ни призовават да се включим в битката за преустройство на обществото. Лично аз винаги съм мечтал всяко мое стихотворение да бъде белег от рана, получена в сражение за мир на земята, за разбирателство и братство между народите, за обмен на културни ценности, за усъвършенстване и красота, за щастие, за по-справедливо уреждане на този объркан и грешен, но единствено възможен свят.

Прекрасно е да осъзнаеш своя дълг и да го изпълняваш докрай. Чиста измислица е, че намесвайки се в

живота, поетът изменя на своето призвание. Ако той е поет по природа, а само такъв заслужава уважение, той ще си остане поет във всички свои помисли и дейности.

Сега истинска поезия се появява по-малко. Трупането на стихосбирки, непрекъснатото писане и публикуване отдавна е дотегнало на читателя. На този свят е написана толкова много и прекрасна поезия, че дори е неудобно да се надпреварваме с нея и да догонваме гениите с тежкотоварни влакове. От нас се изисква творчество с пестеливостта и остротата на лазерния лъч. Движението на съвременната поезия е по вертикала, нагоре, към висините на човекия дух.

Поетът поначало е провидец. Но може ли той да прозре собствената си съдба и съдбата на поезията? И какво ще открие пред себе си в мъглявата далечина? Може би това, че над земята отдавна не е залез, а разсъмване?

Времето на тясната специализация и на ограничения кръгзор бързо изтича. Някъде по-слабо, другадe по-силно ние долавяме трептенето на едно честно и здраво бъдеще. Настъпва време, когато човекът най-после ще постигне своята цялостност и завършеност.

Това ще бъде голямото време на поезията. Да се подготвим и да го посрещнем, както ние, българите, обичаме да посрещаме изгрева на новия ден – изправени на работното си място и с душа, препълнена от предчувствия за плоговете на нашия труд.

Париж, 1982 г.

ДУМИ ЗА ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

РЕДОВЕ ОТ БИОГРАФИЯТА

Георги Георгиев Джагаров е роден на 14.VII.1925 г. в с. Бяла, Сливенско. Завършва гимназия в Сливен (1946). Участник в антифашистката съпротива, политзатворник. Завършва Литературния институт „Максим Горки“ в Москва (1951). Редактор (1951–1961) във в. „Литературен фронт“, граматург в Народния театър за младежта (1961–1966), председател (1966–1972) на СБП, зам.-председател на Държавния съвет (1971–1989).

За пръв път публикува стихове през 1941 г. в сп. „Българска реч“. Сборникът „Моите песни“, посветен на антифашистката съпротива, е в рязко противоречие с нормативната естетика на 50-те години. Противно на узаконената анонимност на лирическото „аз“ творбите в тази книга се отличават с индивидуализирано изповедно звучене. Противоречиво-човечното преживяване на затворническият бит нанася същностни поправки в каноничния образ на комуниста, изписван по формулата „не човек, а желязо“. Споменът за съпротивата и девизът „да не падаме на колени“ присъстват като нравствен коректив и в понататъшното творчество на Джагаров. Те са елемент от патетично-оптимистичната визия на социалистическото настояще, в която най-релефен е образът на родната земя с неговите варианти – образите на майката, любовната, невръстния син. Отклонението от комунистическия идеал и гражданския дълг поражда у лирическото „аз“ болезнени състояния на духа, излаз от които е пантеистичното възприемане на природата и осъзнаването на нейната непреходност и хармония. Общо „място“ в публикациите на Джагаров е пиететът към личността и делото на Хр. Ботев. Той се проявява както на тематично и интонационно равнище, чрез многобройните цитати и параф-

рази на Ботеви стихове, така и в стихотворенията-посвещения и в есета на този сборник „От Ботев до Ботев“. Драматичната нагласа на поета Джагаров е естествена предпоставка за преход към драматургично творчество. Причислени към т.нар. лирична вълна, пиесите „Вратите се затварят“ и „И утре е ден“ предхождат най-значителната грама на Джагаров „Прокурорът“. Тя е отглас от обществено-политическото разведряване след 1956 г. и среща широк обществен резонанс със специфичната полемична напрегнатост и остроата на антикултовските внушения. „Тази малка земя“ тематизира нарушеното екологично равновесие и свързаното с него нравствено обедняване на съвременната личност. Джагаров е носител на Специалната награда за световна поезия на френската Академия на безсмъртните (1982). Отделни негови книги и цикли са издадени на азербайджански, английски, белоруски, гръцки, испански, немски, полски, руски, турски, украински, унгарски и индийски език. В чужбина са поставени „Прокурорът“ (Англия, Дания, Естония, Индия, Полша, Румъния, Русия, САЩ, Украйна, Унгария, Финландия, Франция, Чехословакия) и „Тази малка земя“ (в източноевропейски страни).

Умира на 30.XI.1995 г. в София.

ЗДРАВКО ПЕТРОВ,
СИБИЛА БЕЛЯЕВА

МЪЖЕСТВЕН БАРД, ВОДАЧ И БОХЕМА

1.

Не мога да приема, душата ми изпада в смут и някаква горчилка – неочаквана и непоискана – ме довежда с пълзяща тревога до известието за смъртта на Джагаров. Прехвърлям в съзнанието си преживелиците, заспалите и будните спомени, дългите беседи, връщам се към пълните с неговото очарование вечери, прехвърлям в главата си редове от стихотворенията му – символи на човешка вяра в призванието на творчеството, виждам го отново буен и невъздържан, стихуен и ироничен, нежен и груб, тъмен като вихър в Балкана и светъл като порив на юноша, защото не искам да помня образа му от последните дни преди кончината му. Този изсушен до кожа мъж, изтънял като вейка, с наметнато одеало в затоплената стая, който с огромни сили присяга на стола, мълчи дълго и подозрително, за да изрече с уморена, небрежна нотка: „У мене всичко е кост в кост!“ Или там, в болницата – лице на страдалец, който вече знае своята присъда, далечен на пресилението ни веселости, на нашето актьорство, толкова безполезно и бездарно.

А всъщност, като си давам сметка сега, Георги Джагаров като поетична съдба е наистина там, върху ръба на необяздената сила и ранения човешки стон; между представата за героя и пронизания от виновност човек, напразно търсец съпричастие и покаяние; между ликуването от самия акт на раждането и несъгласяването с „падането на колена“; между твърдостта на камъка и показането за „листата на доноса“.

Думите му са прости и ясни, те не са търсени, защото ги ражда сърцето. Те кипят от страсти и копнежи, които ги знаем от сезоните на пролетното разтопяване, ръмжат като неговото Черно море, а са ласкави до изне-

мога. В тях има трагически подеми, които подсказват за подмоли в устремите на личността. И равностетки, белязани от хладна неостъпчивост. И болки, които остават неизкупени. И полемика, която прилича на смъртен двубой.

В това отношение той действително е от порода на такива първенци в нашата лирика като Ботев, Яворов или Фурнаджиев. Защото и при него всичко е кълбо от нерви, блясъци от светкавици, небеса от прозрения и пропасти от покрусени идеали. Той се зацепва в жизнените ситуации не чрез механизмите на разсъдка, не чрез техниките на анализа, а така – импулсивно, с ненадейна стръв, характерна за звяр, който брани рожбите си, с млади и гръзки сетива, жилави като непобедима трева. И понеже чувствата са дълбоко искрени и бликащи неугържимо, те дават подтици на оригиналната ритмика, дух и физиономия на всяка творба. Тук всеки елемент от целостта се движи, бори, кипи и напирва за изява, противопоставя се на някого или на нещо си, бърза да се „сгласи“, за да се отпусне после от очаквания призив, напирва да продължи пътя си – ей такъв, стръмен, но и „щастлив“ от негладката си участ:

*Ако е мъртъв камъкът; ако пръстта е няма;
ако небето синьо е измама;
ако звездите светят само в тъмнината;
ако изгасва огънят; ако листата
растат на пролет и изгниват есента;
ако до време духа всеки вятър;
ако заглъхва над земята песента;
ако надолу всичките реки текат;
ако с вода се утолява всяка жажда;
ако до гроба свършва всеки път –
кажи ми ти – защо човек се ражда?*

(„Кажи“)

В лириката на Джагаров непрекъснато ваяят въпросите, на които всеки прагматичен субект отдавна е на-

мерил отговора, въпроси, които духовността издига до ръста на загадка, решаема единствено от сфинкса на вековечното познание. Тези въпроси стимулират конфликти, в които срещата на двете воюващи страни в никакъв случай не води до пълно изчерпване на виталните аргументи. С глаголна императивност биват диктувани правилата на играта, чиито залози най-често се изкупват с кръвта на честолюбието:

*Всичко
свършва
за миг:
две изстинали длани,
две очи
като два неочаквани ножа.
Сняг вали...
Аз се връщам
с две кървави рани.
И не знам
де да спра,
де глава да положа.
Сняг вали.
И летят часове,
дни,
недели.
Сняг вали
и вали
над неверен и верен.
А сега накъде?
Толкоз пътища бели,
само пътя към тебе
е черен.*

(„Раздяла“)

И още нещо. Георги Джагаров е удивително български поет. Той написа едни от най-светлите стихове, посветени на Отечеството. В тях изчезва усреднената представа за характера на патриотичните възхвали. Така се

доказва, че идеята за родината в една проникновена поезия е трайно и неповторимо отношение към вековния развой на народа, към жизнените и естетическите му възможвания, към неговите критерии за красота и подвиг. В такива творби пулсират интонации от фолклорната ни култура, но пречупени през сетивния опит на човека, преживял прежеждията и очакванията на модерната цивилизация. Ние съзираме не отломъци, а съхранени участъци от душевния пейзаж на българина, от неговата устойчивост и жизнена енергия. Тъкмо подобна автентичност (както пролomi в историята и участие в настоящето) ни дава право да наричаме Георги Джагаров „антологичен“ поет, защото – и това е така – неговите стихотворения по достойнство ще крепят родовата памет на бъдещите поколения българи. Фразата „Земя като една човешка глан“ е повече от метафора, тя вече е синоним на духовно, а не само географско пространство, което свързва и споява, чрез което преминава личната съдба, запътена към серпантините на човешкото съгласие.

Георги Джагаров е автор и на пиесата „Прокурорът“, която представлява венец на граматургичното му творчество. Една от най-острите дискусии относно гражданските и моралните ценности на личността. Написана в началото на 60-те години, тази творба е безспорно доказателство за противоборството на българската интелигенция срещу схоластиката и перфектно разработената идеология на „историческата целесъобразност“.

Както повече от големите ни поети през XX век Георги Джагаров гържеше в творчеството си на социалните ангажименти, него го тревожеше участта на личността, търпяща над себе си господството на силните на деня. Всъщност, той и така започна развитието си като лирик – един младеж политзатворник, който изповядва неволите на антифашиста.

Георги Джагаров вече го няма между нас. Той си замина в самия край на ноември – леко прохладен, леко поуморен ген, с бледо слънце, опушено от комините, в самия край на ноември, който този път помръкна от тъга.

Смъртта, която би трябвало да заличава стъпките, днес очертава ясно и категорично разстоянията.

И ние виждаме как Георги Джагаров – поетът и граматургът – поема към истинския си живот!

2.

Дошло е време да бъде разкрито действителното място на Георги Джагаров в българската поезия. Това е нужно поради няколко причини.

Първо, през последните петнайсет години Георги Джагаров беше подложен на тотално отричане като изтъкнат представител на нашата лирика от втората половина на XX в. Знаменитата му пиеса „Прокурорът“ се разглеждаше от определени среди като незначителен опит да се критикуват обществените поръци. Поетът попада сред имената на най-големите ни революционни писатели, които новата конюнктура поголовно изхвърляше от учебните програми, преиначаваше творчеството им в академичните лекции, фалшифицираше приноса им в периодичния и специализирания печат, електронните медии. Става дума за наследството на Никола Вапцаров, Христо Смирненски, Гео Милев, за творците, свързани с лявото движение на столетието, в това число и Георги Джагаров. Време е това подправяне на историческата фактология да бъде коригирано и аргументирано оборено. Конюнктурата в хумажествената област, особено в такива случаи, няма право на съществуване.

Второ, Георги Джагаров спадаше към така наречените автентични поети, при които стихът се ражда като гетето от употребата на майката. Всичко, което той изобразяваше, за него бе съдба. Той възвръщаше пулса на сърцето, стихуите на душата, изповедта на съвестта, за да възстанови правата на личността, в която чувството и разумът са предопределени за хармония, макар и дълбоко конфликтна. В модерната ни лирика този начин на себеизразяване има прекалено много опоненти. Наша-

та поезия все повече се превръща в енциклопедия, събрала мъдростите на вековете, в театър, на сцената на който актьорът, според повеля на логиката или световната мода, разиграва една или друга роля. Така поетическото творчество престава да е вътрешна драма, моментен разрез на душевното събитие, а вместо това се задоволява с обществено, нерядко користо, на едно отчуждено от света явление. Георги Джагаров е могъщо препятствие пред този доминиращ модел на изображение.

Трето, тук се намесват и причини от лично и обществено естество. Като зам.-председател на Държавния съвет и близък на тогавашния гържавен и партиен лидер Тодор Живков, поетът си спечели немалко отрицатели и врагове. Не без основание мнозина изразяваха несъгласие във връзка с негови конкретни постъпки или компромиси като обществен деец. В литературния живот – също. След 1989 г. наред с това започва целенасочена работа по дискредитирането на Джагаров и принасянето му в жертва: единствен виновник за прегрешенията на старата система.

Той не успя да издържи на всепоглъщащия натиск, на лъжите и клеветите, агресирани към него. Изпадна в душевна паника и мъка поради незаслужените обвинения.

Убеден съм, че болестта рак го атакува мълниеносно и поради това тържество на злобата и злостния остракизъм. Той и до последния си миг не можа да проумее как тъй един български поет го товарят с всичките грехове на предишната политическа система, как тъй го приковават към всеизвестния кръст на непоносимото страдание. И още, защо именно него родителите на българското устройство го посочиха да поеме и изличи вините на действителните емблеми на кариеризма и скудоумието.

За поколенията, които сега израстват, е важно да познават поне някои от приносите на Георги Джагаров в поезията и граматургията. Да разберат, че Джагаров принадлежи към неколцината избрани от фортуна български писатели от втората половина на XX в., че е художник от коляното на Ботев, Яворов и Фурнаджиев. Искам да наблегна на бурния му темперамент, на измъчената му ду-

шевност, на огнената лава, с която той извлича от кратера на човешкия вулкан проблемите на съвестта, изтързва болката и нежността, посипани със сажди от понасянето. Водеща фигура в поетичното поколение на Иван Радоев и Павел Матев, Джагаров кореспондира с върховите изяви на най-значителните ни творци от втората половина на столетието като Елисавета Багряна, Никола Фурнаджиев, Атанас Далчев, Александър Геров и др.

Георги Джагаров навлезе в нашата поезия като мълния в тежки дни. Дебютната му стихосбирка „Моите песни“ (1954 г.) взриви господстващите тогава догми и нормативни предписания за гражданско творчество. Тя рязко промени утвърдените канони на агитационното изкуство, на плаката, на външните, площадни ефекти. За първи път след 1944 г. Джагаров изобрази антифашистката борба в България като дълбоко вътрешна драма на вярващия човек – пределно искрен и възторжен.

Поетът разкри възможностите си да рисува мащабно историческата панорама. Да показва образци на художествен лаконизъм, които синтезират самочувствието и нравствената устойчивост на активната личност, защитаваща с примка на шията общочовешкия прогрес.

Характерно е, че тези стихотворения (макар част да са писани в ремсовите му години и политзатворнически му период) представляват обобщаване на близкото минало, фокусиране на личната биография с елементи на нужното за изкуството дистанциране.

Това го отличава от последните антифашистки произведения на Вапцаров, които са разтърсваща стенограма на раждащото се в момента състояние, символизираща цяла епоха. Колкото и гръзко да звучи, ще кажа, че „Посвещение“ на Джагаров е съпоставимо в някакъв степен с безсмъртното „Борбата е безмилостна“ на Вапцаров:

*Другарят ми завинаги мълчи
на мокрия цимент с ръце прострени.
Той предпочел да падне по очи,
отколкото да падне на колени.*

Истинска литературна революция извършиха следващите му две стихосбирки, появили се в атмосферата на десталинизация на обществото: „Лирика“ (1956 г.) и „В минути на мълчание“ (1958 г.). Тези книги удо̀сто̀вериха, че се е появила нова звезда на поетическия хоризонт, че започва пътя си поет на борбата, на високите социални възне- ния, поет с невъобразимо спонтанно чувство и непокорна сила като тази на Фурнаджиевия пролетен вятър. Призна го младото поколение български поети, за него той написа пророческото си „Птици“. Признаха го авторитетите Михаил Арнаудов, Атанас Далчев, Христо Радевски, Владимир Василев...

Стиховете му въздействаха по онова време не просто като поетични изблици, а именно като социален анга- жимент. Всеки ред, всяка фраза означаваше потвърждаване на узаконените правила, на заучените клишета, отключ- ване на човешка природа. От стиховете напиряха могъщи природни картини и прелестни интимни признания, стъл- потворение от клетви пред някакво божество – могъщо и монолитно. И наред с това оголени нерви, жестокости рав- носметки на индивида, току-що повален от сянката на „черния човек“.

В тона на лиричния монолог се съдържаше предизви- кателство към официалния модел, насмешка спрямо фал- шивите благополучия. В баграта на изображението се от- крояваше многоцветие и неподозирана тяга към изчисте- ното от подробности въображение. Надеждата беше вик за осъществяване, но реалното ѝ битие се проявяваше в стрелите на критицизма, в съпротивата и отхвърлянето на порока. Успоредяването на идеал и практика, но най- вече конфликтното им противопоставяне и сблъсък наси- щаха тази поезия с чудесна енергия, заредена с темпове и волята за обществена промяна.

За не малко почитатели на художника беше истинска изненада появата на създадените с деликатен рисунък стихотворения за любовта, за раждането на сина, за радостното пристигане на пролетта и пр. Днес забелязва- ме, че и тези творби са споени с взривни образи, символи-

зиращи незаслужената отчужденост, раздалечеността от другите. Ставало е също освобождаване от някои уклони по прекалената езикова разточителност на публицисти- ката в поетичния свят.

Ще отбележа, че през 50-те и 60-те години Георги Джагаров се превърна в естествения литературен водач на демократично устроените комунисти и антисталинис- тките им настроения, които се разграничаваха от наси- лието и фанатизма в лявото движение. Той, ремсистът, политзамборникът, антифашистът, възпитаникът на ли- тературния институт „Максим Горки“ в Москва, намери сили, за да обедини интелигенцията на България и нейна- та литературна младеж в името на нов път на обществе- но и културно развитие. Той даде началото на социалната критичност в лириката, без да изневерява на вкоренената си вяра. Той спомогна за литературната реабилитация на Ем. Станев и Ам. Далчев. Той създаде няколко шедеъра на патриотичната поезия, между които и „България“:

*Земя като една човешка длан...
Но по-голяма ти не си ми нужна.
Щастлив съм аз, че твоята кръв е южна,
че е от кремък твоя стар Балкан.*

Наскоро прочетох отново стихотворенията, които Джагаров написа по време на заемания от него гържавни- чески пост. Изумително: никакъв фалш, никаква изневяра на себе си и на дълга пред литературата. От тези сти- хотворения извира драматизъм и болезнена чувствител- ност, на които преди не сме обръщали достатъчно внима- ние. Какъв порив за любов, която мимолетно отлита! Как- ва вяроност към другаря, стъписан от деформациите на социализма! Какво заветно обещание, че истината в чове- ка ще се завърне, за да остане пречистена на нашата зе- мя! Каква скръб от нещо нестанало, изкористено, непо- никнало, греховно заченато.

Съдбата избра Георги Джагаров да се роди на 14 юли: Деня на разрушаването на символа на световната тура-

ния: парижката Бастилия! Избра годината на раждането му да бъде 1925-а, когато родната ни реакция ликвидира физически цвѣта на интелигенцията ни, сред убитите бяха Гео Милев, Христо Ясенов, Йосиф Хербст, Сергей Румянцев, Георги Шейтанов, Васил-Карагѣзов. Избра родното му село Бяла да бъде в подножието на Сливенския Балкан, възпят от обожавания от него Христо Ботев.

Така съдбата даде знак за своята благословия на момчето от Сливенско. Останалото – поезия, драматургия, публицистика – ги отвоюва мъжественният бард, бохемата, литературният водач и участник в социалния бой Георги Джагаров!

ЧАВДАР ДОБРЕВ

НЕВИДИМИЯТ МОСТ

Поезията едва ли се нуждае от допълнителни обяснения. Затова винаги съм мислил, че всякакви преговори и послеслови към нея са ненужни. Какво би могло да се добави към думите на поета, ако те са достатъчно силни? А ако не са – има ли смисъл да се добавя нещо?

Но всеки, който е съпричастен повече или по-малко към литературата, е чувствал спонтанната необходимост да споделя мисли и чувства от онова, което е прочел. Един от сигурните белези на творческия успех е това, че той те предизвиква да разделиш радостта си от него, дори да протръбиш гордо и високо, че ето на – груг един човек, наречен Поет, със своето слово се е докоснал до някаква съкровена струна в твоето битие, за да те направи съпричастен с духовния опит на човешката общност, към която принадлежите – и той, творецът, и ти, читателят. Думите на Поета са отекнали в твоето собствено интимно битие, за да разкрият непознатите богатства у съществуването, наречено Човек, а и ти – със своето духовно съпричастие – като че пресътворяваш и обогатяваш творбата. Защото си мисля, че творбите са хубави не само сами по себе си, те като че стават по-богати и по-хубави от това, че до тях се докосват със своето човешко съпричастие и груги хора. И в колкото повече хора отекне съзвучно една творба, толкова повече сякаш нараства и нейната собствена художествена ценност.

Може би тази радост от съпричастието с една хубава творба е един от най-съкровениите подтици на самата кристика...

Още пазя сред книгите, които станаха постоянни спътници на живота ми, синьото томче „Лирика“ (1956) на Георги Джагаров.

В онези години, когато момчето става юноша, когато у детето се ражда бъдещият човек, когато в личността му започва да кълни онова, с което после ще премине и ще съзрява през живота, някак неочаквано се променя и отношението му към литературата. Дори онези, книгите от детинството, четете с нови очи, дори писателите, които трябва да учи едва ли не с отвращение в училище, вижда в нова и необичайна светлина. Тогава разбира, че Ботев не е страшилището, за когото трябва да пише тема „Етапи в развитието на бореца за свобода“, а негов другар и приятел, който може да му каже съкровени слова, които са и същите, и по-груги от онези в христоматията. Тогава разбира, че поезията на Ванцаров не е сбор от „патриотизъм“, „интернационализъм“, „оптимизъм“ и „революционна саможертва“, а изпълнени с болка и вяра човешки думи, които в неочакван час отекват като най-интимно познание в собственото му битие. Тогава, в тази прекрасна, опасна, ранима и свежа възраст момчето-юноша изведнъж открива истински поезията на Димчо и Лермонтов, на Яворов и Блок, на Пушкин и Байрон. И поезията става негов спътник за цял живот.

В онези именно години разтворих за пръв път „Дириката“ на Георги Джагаров и душата ми завинаги съхрани нейните думи:

Животът е труден: понякога лош.

Живеем в такива години.

*Но ти не бъди със живота на нож –
обичай го, вярвай му, сине.*

Какво му е било „трудното“ на живота ми тогава – мъчителната тръпка на прииждащата в сърцето първа любов ли, някаква „голяма“ училищна неприятност, някое скарване с приятел, нелеката сирашка участ или просто юношеската светска скръб, която в тези години разяжда сърцата ни – не знам, но за моя „труден“ момчешки живот от онези години тези думи звучаха като неказаната

бащина дума, като необходимата гругарска подкрепа, като онази глан на крехките ни рамене, която е необходима – като криле, – за да стиснем зъби и юмруци пред нелекия суров живот.

И понеже всяка възраст има своите „трудности“ и понеже животът не е само „труден“, но става или ни се струва все „по-труден“, и понеже този свят е „и прекрасен, и грозен“, все по-често ми се случваше да повтарям отново и отново тези стихове, да стискам зъби и юмруци. И да вървя напред.

И понеже не само тези стихове, а едва ли не цялата книга „Дирика“, заедно с цикъла преводи и особено великолепната „Трева“ на Йоханес Бехер, се вряза в паметта ми, за мен вече името Георги Джагаров стана един от синонимите на тайнственото и странно съществуване Поем, което за мен бе по-важно от всичко.

Тогава, разбира се, не предполагам, че ще минат години и съдбата ми на литератор ще ме срещне по-отблизо с поета Георги Джагаров, който и като човек е такъв, какъвто е лирическият герой на поезията му – левент някакъв, горд и красив, с когото – дори и да спорим – пак ще го гледам с възхищение.

Да, защо да не призная това. В трудните, заплетени и объркани, напрегнати и сложни отношения на съвременния литературен (а кой ли не е такъв) живот ми се е случвало да споря с литератора Георги Джагаров. И си мисля, че понякога – нека бог съди! – съм бил и прав. И какво бе учудването ми, когато се улових, че при един от онези мъчителни спорове, които – и след като са завършили – продължават в душите ни, какво бе учудването ми, повтарям, когато долових, че – като едно необходимо упование – си шепна в часа на среднощно безсъние:

*Животът е труден, понякога лош,
живеем в такива години...*

И продължавах:

Защото ще видиш навярно...

Продължавах своя спор с Георги Джагаров, призовавайки за своя опора поезията... на Георги Джагаров.

Какво по-голямо признание за самостоятелната и действителна сила на една поезия!

Само това стихотворение да бе написал Георги Джагаров, името му щеше да остане в историята на българската поезия.

А не е само това!

Всеки, който усеца в себе си необятните духовни пространства на България, знае неговата „Земя като една човешка длан“ – най-трайната му, най-силна и най-неизлечима обич.

Той остави на литературата ни и един цикъл – най-напред в първата си книга „Моите песни“ – който е сред най-доброто на нашата антифашистка поезия. И тези стихове имат смисъл не само като поетически летопис за моралните качества на борците, чиито живот и смърт, страдание и вяра родиха съвременна България. Те могат да бъдат морален подтик на всеки човешки живот, решен да бъде изживян с достойнство. Защото „да не падаме на колени“ е нужно във всяка житейска битка. „Да не падаме на колени“ е нужно във всеки човешки и обществен устрем напред.

Георги Джагаров има един цикъл стихове, събрани най-напред под наслов „За да се роди човекът“, в който превърна едно съкровено човешко чувство – бащинския трепет – в универсална поетическа възхвала на родовата приемственост. След „Сине мой, надежда скъпа моя“ малко са по-въдъхновените творчески творби, посветени на това свято чувство. И това не е „прогателното“ треперене за „синчето“, а гордата отговорност пред съдбата на неродените, моралният завет към бъдещето, който вмества този цикъл в онази висока българска традиция с образци като „В часа на синята мъгла“ и „Не бойте се, деца“.

Георги Джагаров написа и поредица великолепни любовни стихове. В тях неговата страстна натура изрази

целия цикъл на това човешко чувство – от пролетно-приливното предчувствие за обичта до угасването ѝ в автоматизиран битов навик, от новото ѝ раждане до черния кръстопът на раздялата. Не случайно споменавам любовните стихове след цикъла за родовата приемственост (така както бяха разположени в „Лирика“) – не защото човек се ражда от човека без обич, а защото любовта у Джагаров придобива особено висок самостоятелен смисъл. Защото – без да бъде тихо островче сред настръхналия свят – в нейните светли извисявания и тъмни пропадания, в нейните омайни бездни и гибелно-изпепеляващи прозрения – същността на битието се изразява с някакъв самостоятелен психологико-естетически интензитет, който е непредсказваем в обичайните норми на бита, неразрушим от разяждащата сила на забравата и неподвластен на стихии на историята.

И – не на последно място по значение – ми се ще да спомена един цикъл от стихотворения, който ми е трудно да определя еднозначно. Кореняц се в антифашистко-революционната му поезия, протегнали криле към небето на родолюбивото въдъхновение, тези – едни от най-драматичните – стихотворения в съвременната ни поезия представят изповед за неизбежните, а може би и необходими човешки кризи в потока на историята. Бих могъл да кажа, че литературни родители на тази поезия са Ботевото „В механата“ и Яворовите „нощни“ въдъхновения. Но у Георги Джагаров те са заченати и родени не по непорочен литературен път, въпреки че имат пълна връв и с подобни настроения в руската поезия. Този цикъл – от „Тревога“ и „На приятеля ми“, от „Гора“ и „Отговор“, от „Признание“ и „Реплика през масата“ до „Мои мили приятели“ и „Разминаване“ – е драматична поетическа психograma на мъчителните размисли, на гневните избухвания, на притаения вълн, на тревожните съмнения и на отново родената надежда в мъчителния път на всички, за които съдбата на хората, революцията и идеалите са изстрадана лична съдба и голгота.

С други думи – поезията на Георги Джагаров е един

от най-ценните художествени плодове на нашата съвременна поезия. Признание толкова по-значимо, като се има предвид, че България се оказа земя богата на поети – „много и различни“.

А присъствието на Георги Джагаров в българската литература не се изчерпва само с поезията. Драматичното начало на неговия лирически талант неизбежно – както и Яворов – го доведе до грамата, в която корените на личния драматизъм трябваше да бъдат социално обективирани и анализирани с умението на психолога, знанието на социолога и неустовата страстност на поета. И Джагаров даде на литературата и театъра грами, сред които „Прокурорът“ беше една от най-ярките художествени творби за историческия драматизъм на едно време, когато революцията преосмисляше и пречистваше своите истини, за да съхрани вярата на хората.

Освен грамата, Джагаров се появява навременен с публицистична и критическа проза. И тези негови изяви – от известната статия за младата поезия до словото му за Ботев – са правели впечатление на мнозина с откривателския си поглед към литературата и с темпераментното слово на един поет, който и в другите си творчески прояви неизменно съхранява впечатляващата сила и простотата на своя изказ.

Защото словото на Георги Джагаров – и в поезията, и в грамата, и в критическата публицистика – има неотразимото единство на автентична творческа индивидуалност. Не са сложни и не са красиви тези думи, но в тяхната горда простота е постигнато дълбинно познание за сложността на битието. И те излъчват странната хубост, която само истинската поезия може да даде.

Не случайно започнах този размисъл за поезията на Георги Джагаров в минало време. Не само защото исках да предам спомена за първото възприятие на тази поезия, а и защото исках да загатна нейното действително хронологическо ситуиране в развитието на нашата съвременна поезия. Но това не е поезия в минало време. И то не само защото самата тя е устремена към бъдещето. А и защото

то в творческото битие на Георги Джагаров вдъхновението не е спомен, макар при поет с неговата удивителна творческа самовзискателност да не се е превърнало в делнична работа.

Онези, които го познават, знаят или по-точно усещат миговете, когато капризната птица, наречена Вдъхновение, започва да кръжи над неговото рамо. Защото Джагаров не е от творците, които скрибуцат потайно с перата си в своите кабинети. Неговата социална в най-добрия смисъл творческа поезия има като че и някакво особено, „социално“ вдъхновение. И тук имам предвид не само това, че Джагаров – като малцина съвременни поети – е съхранил една ценна старинна традиция – да споделя бързо, нетърпеливо, някак жадно още пресните – но никога неприбързани – плодове на своето вдъхновение. Неговите творчески пристъпи създават като че някакъв вихър наоколо, увличат и други, покоряват, завладяват. Озарената му от божествен бяс (както казваше Платон) душа, като че озонира въздуха наоколо. Като че не някакъв исторически прилив е събудил неговата дарба (а тя е наистина дарба на историческите призиви), а самата тази дарба ги ражда. Защото при цялата интимна изстраданост на своето поетическо слово, при цялата пределна субективна психологическа интензивност на неговите поетически емоции той е призивен поет. Дори най-самотният му интимен размисъл или тайна въздишка в стих са предназначени да отекват у другите.

С това не искам да кажа, че всяка буря в душата му ражда шедьоври. И тази поезия, както и всяка поезия, има не само своите емоционални приливи и отливи, своите гневни изблици и резигнантни затишия, но и своите художествени подеми и спадания. При това, освен някои особено популярни „антологични“ стихотворения, всеки има и своите лично предпочитани творби, които не винаги трябва да бъдат от всепризнато „най-добрите“.

Но и тези („не най-добри“) творби са необходимата тъкан между „върховете“ ѝ, които създават изпълнения с живот, енергия, сила и порив организъм на тази поезия.

Но аз тук говоря не толкова за качества на едно поетично слово, което, надявам се, ще има и по-точни съдници от мен. А за характера на едно възхновение, което не е секнало, колкото и към подобна материя трябва да пристъпваме с боязън и дори, бих казал – със суеверие. Защото възхновението е нещо неподвластно дори на липсващите в нашето атеистично царство богове.

Трябва да призная, че поезията на Георги Джагаров е предизвиквала у мен и един тревожен въпрос, който впрочем се отнася не само до нея, а и до цяла една развойна линия в литературата ни, продължаваща примера на Ботев и Ванцаров. Въпрос не за художествените качества на тази поезия, а за битийните ѝ основи, за онази необходима историческа връзка между Слово и Дело, която даде основната и най-висока мярка на българската поезия.

Питах съм се – а каква трябва да бъде съдбата и творчеството на поетите с ботевски темперамент, когато живеят в неботевски условия. Зная един отговор на този въпрос – Яворовия. Но ми се щеше да зная как би ми отговорил Джагаров.

И понеже не ми липсва гързост да поставям и неудобни въпроси (а това е твърде неудобен за някои поети въпрос), веднъж го зададох на Георги Джагаров. Мога да приведа и неговите думи, но след няколко дни прочетох най-точния и истинския му отговор в словото „Пред Иван Вазов на колени“:

„Днешните писатели все още не са гали и очевидно вече няма да дават на народа духовни богатства, каквито му даде Иван Вазов. Но в едно отношение ние можем да се изравним с народния поет: в усилията си да дадем всичко, което носим в себе си, всичко – до последния си гъх и до последната светлинка на очите си.“

Впрочем, едва ли беше нужно да задавам този въпрос. Поетите, дори когато притежават добри критически изразни възможности, могат да отговорят на този – и на всеки друг въпрос – само по един начин. Със своята поезия.

Аз не зная точно каква е големината и стойността на Георги Джагаров в нашата литература, нито зная как-

ви са мерките и теглилкуите, с които се измерва тази величина. Но зная, че в нашата литература има един суров, но справедлив закон: тази мярка се дава едва след сетния ни гъх и се определя от пълноценността на изживения до този миг живот и от висотата, до която сме успели да изгнем своя гъх.

Затова не желая да давам прибързани оценки. Пък и какво ли би могло да значи едно скромно критическо мнение.

Но зная, че тази поезия ми е била нужна. И зная, че е била нужна и ще бъде нужна не само на мен.

България има много празници. И светли и тъмни, и радостни и тъжни. И ето – в утрото на Кирил и Методий, когато просторът ехти от възторжена прослава на двамата братя, или във вечерта на 2 юни, когато сякаш въздухът на България пее горестното „Жив е мой, жив е“ – върви само едно момче, странно чуждо на празничния трепет, глухо за света, защото за пръв път се е вслушало в болката на младата си душа – онова непонятно душевно страдание, от горнилото на което се раждат бъдещите хора. Непознати приятели, за теб са тези стихове:

*Животът е труден, понякога – лош.
Живеем в такива години...
Но ти не бъди със живота на нож.
Обичай го, вярвай му, сине.*

*Главата си дръж нависоко,
дори
свикни пред теглото да пееш.
И аз ще ти кажа,
а ти разбери –
по-весело т'й ще живееш,
по-сигурно т'й ще вървиш през света...*

*Защото ще видиш на pewno
реки без вода и гори без листа,
небе равнодушно и черно;*

*слепец ще те води по правия друм
и може би тъй ще се случи,
че някой глупак ще те учи на ум,
клеветник на чест ще те учи.*

*Ти плюй на това и напред отмини.
За нищо не чакай награда.
Труди се без отдих, търси висини
и никога духом не падай!*

*С народа бъди до последния дъх.
За него мисли, не забравяй
ни долу в калта, ни на светлия връх,
ни в тежки минути, ни в слава.*

*И утре, когато потрябва на смърт
да идеш с врага да се биеш –
иди и падни безпощаден и твърд,
тъй както сме падали ние.*

*Сред този жесток и нерадостен век
бъди едновременно воин
и верен приятел, и нежен човек!*

Тогава ще бъда спокоен.

*Зная, че тази песен ти е необходима, за да вървиш
през своя – какъв ли ще бъде той – път през живота.*

За теб е написана тази книга.

*За всички нас, които искаме да пренесем гордо своята
болка и своята вяра през живота – натам, където, казват,
е бъдещето.*

*По невидимия мост, по който – редом с нас – върви
и поезията.*

СВЕТЛОЗАР ИГОВ

ЧОВЕКЪТ В ОГЛЕДАЛОТО НА ИСТОРИЯТА

Малцина са в съвременната българска литература поетите, чието слово притежава такава граматична сила, експлозивност и заразителност. Както през втората половина на миналия век, така и днес стихът на Георги Джагаров ни облъчва с енергията на революционния патос. Кънтящите стъпки на този стих – суров, стегнат, отсечен – отекват в душите ни с яkobинското си безстрашие и жертвостовност. Историята бе пожелала да обгори още при първия полет на поета крилата на неговото слово. Тя покръства мечтателния юноша с ужасите и инквизициите на фашисткия затвор. И страшно е това покръстване – в него вопият безверие и надеждата, отчаянието и ликуването. Но обжегването, буреностното кръщение на поета каляват стоманата на неговия дух и позволяват на лирическият му герой да заяви властно в стихотворението „Февруари 1944“:

*Но ти ще трябва тук да се сражаваш.
Ще те повалят в кръв,
но ти ще ставаш.
Ще падаш мъртъв,
но ще побеждаваш!*

Защо обаче тези стихове звучат и днес с такава непомръкваща сила? Защо редица творби от „Моите песни“, „Лирика“ (1956) и „В минути на мълчание“ (1958) продължават да ни възпламеняват и нажежават нашите страсти? Каква е тая непресекваща емоционална енергия, която те вече десетилетия излъчват?

Отговорът на тези въпроси е ясен.

Поетът е постигнал онова сливане с народния жи-

вот, при което словата му престават да бъдат израз на индивида, а прогърмяват властно като глас на масата. От споменатите стихосбирки на Джагаров ни гледат очите на революцията, в тях е съхранена емоционалната история на нейните първи стъпки, на нейните разочарования и надежди, поражения и победи. В образите на поета обаче живее не някаква абстрактна, а живата, конкретната, човешката революционна борба срещу фашизма, онази борба, в която и жертвите, и героите са живи, реални човешки същества. Ето защо лирическата личност у Джагаров е така релефно очертана, даже скулптурно изсечена в пространството на поетическия образ. Тази личност е човекът от народа, борецът за правда и свобода. Поезията на Георги Джагаров го пресъздава с пиетет и възторг, но без да го канонизира и превръща в светец. И в това е именно една от историческите ѝ заслуги – да извае истинския и пълнокръвен образ на антифашиста, политзатворника, героя от съпротивата, който предпочита смъртта пред пагането на колене:

*Другарят ми завинаги мълчи
на мокрия цимент с ръце прострени.
Той предпочел да падне по очи,
отколкото да падне на колени.*

Малко са поетите, които търсят с такава страст и неизтощима енергия образа на социалната промяна и духовните промени у самия човек, както Георги Джагаров. Стихията на неговото поетично, драматургично и публицистично слово се насочва предимно към три основни взаимоотношения.

Първото от тях е човекът и революцията. Джагаров се вълнува от битието на човека в революцията, но и от разгарящия се огън на революцията във вътрешния свят на човека. Той показва мястото на човека в революцията – героизма и предателството, величието и низостта, малодушието и подвига. Между тези два полюса се мятат човекът, за да бъде в крайна сметка мотор на

революционния подем, да бъде глас на самата революция, нейна светлина.

Но поезията на Джагаров придава път и на обратното взаимоотношение – мястото на революцията в духовния свят на отделния човек. Доколко тая революция – не само социално-политическа, но и духовна – променя човека? Разчиства ли тя пътя му към доброто и истината, към красотата и хармонията? Тези въпроси, които лириката на Джагаров извежда с грастична острота, я сродяват с поетическия свят на Вапцаров.

За поета революцията не свършва с победата над фашизма. Тя има много по-всеобхватен смисъл и роля. Тя трябва да бъде непрестанната борба срещу всичко онова, което спъва движението на човека и обществото към тяхното духовно съвършенство. Ето защо Джагаров я отъждествява с най-свещеното нещо – с майката. Тя е още и родината, истината, свободата, поезията, началото на всички начала.

Човекът и историята – ето второто важно взаимоотношение в творчеството на Георги Джагаров. Той е може би един от най-историчните творци в съвременната българска литература. Затова и създаденото от него е художествено-образна проекция на конкретната история на обществото с неговите борби, противоречия и вътрешни разслоения. Без колебание бихме могли да кажем, че Джагаровата поезия – от първата му стихосбирка до най-новите му произведения – е художествена летопис на българското историческо време. И в тази летопис е съхранено нещо много значимо за нас, нещо, което обикновено убягва от погледа на историците – невидимото емоционално лъчение на историческите факти и явления, вътрешната атмосфера на епохата.

Същевременно колкото човекът в поезията на Георги Джагаров е историчен, истински, реален, зрим, социално конкретен, толкова и поетически възсъздаваната история е човечна – тя се твори от същия земен и реално съществуващ човек.

И тук естествено следва третото взаимоотноше-

ние – човекът и времето. Човекът в социалните пре-
ображения на времето и времето като духовен израз на
човека – ето какво иска да постигне в поезията си Джага-
ров. Времето, конкретното време на остри и безпощадни
сътресения и преломи съзидва противоречивия облик на
човека, но и човекът одухотворява със своята дейност,
страсти, чувства, воля, амбиции времето, в което живее.

Какъв изключително изострен, болезнено долавящ со-
циалните вибрации на времето поетически усет притежа-
ва Джагаров ни показва неговата трета книга – „В мину-
ти на мълчание“. Един от първите, които усетиха про-
летните раздвижвания в нашето общество, бе именно Ге-
орги Джагаров.

Христоматийно е станало неговото стихотворение
„Предпролет“, в което неугържимата волност на пролет-
ното размразяване е станала символ на една победа:

По рътлини,
по долини
из градини,
из алеи
нещо властно
и сурово,
нещо ясно,
нещо ново
се заражда,
никне,
зрее.

Но къде е то?
Къде е?
Птици.
Птици.
Пейт
птици.
Бедни,
вдъхновени птици.
.....

Птиците са оптимисти –
пейт.

Нека.

Нека пейт!

Процесите на социалното размразяване той пресът-
ворява с не по-малка ярост в граматургията си, отколко-
то в своята поезия. И ако „Прокурорът“ имаше такъв си-
лен и разтърсващ обществен отзвук, то бе преди всичко
поради безстрашния социален критицизъм на грамата, по-
ради смелото и яростно желание да се разчупят оковите
на онзи лег, който сковава общественото ни развитие.
Чрез „Прокурорът“ българската грама отново си възвър-
на остротата на социалните си внушения, изостри жало-
то на критичността си, притъпено през периода на кул-
та към личността. В нея граматургът претвори мига от
конкретното преломно време в цялата му диалектическа
сложност и противоречивост.

Пламенността на Джагаровата поезия, пък и на не-
говата граматургия и публицистика карат мнозина кри-
тици да твърдят, че той е от ботевското коляно в наша-
та поезия. А според проникновена забележка на Здравко
Петров у Джагаров има нещо „хъшовско“. Действително и
творчеството, и личността му са осветени от вътреш-
ното неспокойствие на хъша, комитата, революционера.
Ала откъде идва все пак това вечно неспокойствие, тази
неукротима бунтовническа гързост?

Главният извор е художествено-естетическата му
близост до създаденото от народно-песенния гений. Има
два вида поети: едни, които носят в кръвта си връзката с
народното творчество, и други, които се стремят да му
подражават или да го използват в творбите си. Джагаров
е от първите – във вените на неговия стих пулсира огне-
ната кръв на народната песен, там отеква вихърът на
народните ритми, там грее великолепието на багрите,
сътворени през вековете от народния гений. Ето откъде
идва близостта до Ботев – от общата кръвна свързаност
на поет и народ, от общото верую, от общото убеждение,

че трябва „доброму добро да прави, / лошия с ножа по глава“, от общото убеждение, че трябва силно да люби и мрази. Джагаров е сукал от народната песен – общата майка на всички големи поети. Ето защо никак не е трудно да открием в неговите творби народнопесенни интонации и ритми, дори цели изрази, разбира се, органично преосмислени в индивидуалния му поетически рисунок. От народното творчество идва и употребата на символи или метафори, които Джагаров черпи чрез посредничеството на великия си учител – Ботев. Показателно е, че някои от най-често срещаните символи в народната песен – гора, птиците, полето, Балкана (които виждаме и у Ботев) са определени и за Джагаровата поезия. Характерното за народната песен символно-образно деление бяло-черно важи изцяло и за лириката на Джагаров. И то има същото значение, както и у Ботев – бялото е символ на живота, свободата, хармонията, а черното – на смъртта, робството, хаоса. Поетът пише: „черни стъкла“, „черната ви слава“, „черната решетка“, „черен човек“, „лицето му черно“, „белите облаци“, „бели сипеи“, „белите вишни“, „черно ковило“, „улиците в бяло“, „черни ниви“, „белият свят“, „черни скали“ и пр. Баладичността у народната песен също се отразява в поезията на Георги Джагаров.

Кръвното родство с народното творчество обяснява и толкова силното, внушително присъствие на образа на родината в Джагаровата поезия. Не случайно някои смятат, че след Вазов този поет има най-много творби, посветени на отечеството. Достатъчно е да изредим само няколко заглавия: „Родина“, „България“, „Клетва“, „И вярвам“. Но въпросът не е в количеството, а в изгарящата любов, в неистовата страст и преклонение, с които Джагаров пристъпва към свещения образ на отечеството. Както революционният му патос, така и тази всеподчиняваща любов го сродяват с Ботев, Яворов, Вапцаров. За поета образът на родната земя се слива с чертите на най-скъпото – майката:

*Затворя ли очи, аз виждам звездна вечер,
тъмнеят чуменските балкани,*

*скали аз виждам в синята далечност
и зъбери, в небето приковани;*

*аз виждам валог, къщи, скрити в слама,
коларски път през нивите зелени
и две реки, протегнати към мене,
като ръцете чакащи на мама.
(„На мама“)*

Георги Джагаров се откроява властно в българската литература. Той е творец със собствена концепция за света и човека, единна в своята цялостност и хармонична завършеност. Сътвореното от него – и екстазната, заредена със симфоничен драматизъм поезия, и ярките социални внушения на драматургията му, и вдъхновената, страстна и по ботевски и геомилевски воюваща публицистика – му отрежда особено място в нашата литературна и културна история. Той е от малцината писатели, успели да доловят пулса на съвременния живот, да пресъздадат естетически духанието на епохата, да покажат чрез движението и разгръщането на своите художествени идеи грандиозния процес на социални трансформации.

ИВАН ГРАНИТСКИ

ТЕАТРАЛНИЯТ СВЯТ НА ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

442

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

От субективността на лириката към обективизирането на художествените образи и неповторимостта на човешкия характер, към динамично изградената композиция, от изповедността на стиха към богатия и сложен подтекст на драматическото действие, към конфликтната природа на драмата, от монологичността на лирическото стихотворение към разгърнатата театрална партия, към индивидуализацията и типизацията, към широтата на изобразяваната картина на действителността, от разговора със себе си към диалога, към полемиката със зрителната зала – такъв бе вътрешният творчески път на поета Георги Джагаров към драмата, „венеца на поезията“. Той наистина е характерен за част от поетите, които изоставиха трепетните светове на лириката с нейната прозрачна образност, за да пристъпят към по-сложните художествени задачи, които синтетическата природа на театралното изкуство им предлагаше, но едновременно с това този път е и строго индивидуален и неповторим. Той може да бъде обяснен напълно единствено с проследяването на личните мотиви, пристрастия и открития на творците, т.е. чрез критическия анализ на самобитността и преображенията на таланта в художествения и идеен живот на обществото.

Още с появата на първите стихове на поета Георги Джагаров – пламенни, драматични и изпълнени с воля за промяна на света, можеше да се допусне последващото развитие. В тях се чувстваше слабостта на автора към полярните идейни и психологически състояния на драматическия сблъсък на героя с действителността, те бяха наситени с непоколебима нравствена сила, притежаваха не-обикновена философско-поетическа дълбочина и зрелост. Ес-

тествено и закономерно лирическият поет навлезе в една нова естетическа територия, която му разкриваше много по-големи възможности за намеса и участие чрез художественото слово. Така влечението към епичното и драматичното, което напираше в „Моите песни“, властно се изяви, поетът се осъществяваше вече не в къси римувани строфи, а в раздвижени и конфликтни драматически образи. Лирикът се бе преобразил и имаше много лица – лицата на героите от своите пиеси. За разлика от редица събратя по творческа съдба Георги Джагаров бързо избра, че основните принципи на драматическото творчество са задължителни, както е задължителна и тяхната съвременна модификация, че единствено чрез тях е възможно да материализира виденията, които тревожеха неспокойното му съзнание. Всъщност към подобно решение го водеше цялата нагласа на неговия мощен темперамент, на неговата полемична мисъл. И наистина след известни търсения и опити за изясняване и осъзнаване на една нова индивидуална поетика, той създаде творби като „Прокурорът“ и „Тази малка земя“, а в немалка степен това се отнася и за „И утре е ден“, които несъмнено представляват последователно и високо художествено изградена затворена образна система, способна да се развива според вътрешните си художествени закони, тласкана от могъщите идейни и жизнени конфликти и идеали на социалистическата съвременност. Едновременно с това вече зрелият драматург с всяка своя реплика ни напомняше, че е дошъл от все пак съзерцателния свят на лириката – неговата първа любов, – и това, вместо да успокои художествената форма, изостряше още повече нейната сетивност. Както и друг път е посочвано, драматургията на Георги Джагаров отхвърля епически безстрастното изображение и си поставя за задача да създаде динамични образи на съвременни хора, да улови движението на техния живот. Така тя естествено стеснява разточителното, натуралистично описателно показване на „действителността“ и съсредоточава интереса си върху духовния живот на новия човек, върху неговите проблеми. Потокът от мисли и емо-

443

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

ции запазва жизнената си определеност и целенасоченост, но творбата в своята завършеност придобива монолитно вътрешно единство и широк емоционален и интелектуален обем. Драматургът ни налага участие в един напрегнат идеен конфликт, в неговите грами пулсира напрегнатата и остра мисъл на интелект, който притежава способността да се насочва към същността на явленията и да разкрива тяхната новост.

В граматичните творби на Георги Джагаров открито присъства изповедният тон, интимното и съкровено признание, предизвикано от напора на съдбоносни въпроси и тревожни размисли. Те имат динамичен и експресивен израз, особена емоционалност. Още в постановката на дилемите на човешкото битие е заложен сякаш лирически императив, независимо от обстоятелството, че авторът вече мисли като драматург и че неговото знание за театъра е пораснало, че е посветен в тайните на театралния механизъм. Дешифрирането на този особен граматически лиризм ще ни открива наличието на развитието и изменение на художествената гледна точка на писателя към също така изменящата се действителност, търсенето на нови изразни средства, съответстващи на новото художествено съдържание. Това е очевидно. Едно сравнение между „Прокурорът“ и „Тази малка земя“ например, с нейната антиромантическа тоналност и пристрастие към иронията, ще ни убеди в това. Тази авторова особеност обаче не може да даде право на схващането, че по своята художествена структура грамите на Джагаров са лирични, импресивни, и че в тяхната сърцевина е заложено монологичното, а не диалогичното начало и пр., както мислят някои критици. Те, разбира се, грешат, те не правят разлика между индивидуалните особености на авторския стил и конструктивните принципи, върху които се изгражда неговата остро конфликтна и проблемна драматургия, в чиято основа е поставено значително събитие, способно да изрази съществени страни на идейния живот на обществото и личността, да събере в драматически възел интересни човешки характери.

Георги Джагаров обича театъра в класическите му определения, според него сценическата илюзия, въпреки пределната активност на театралната форма, не трябва да изчезва, героите в неговите грами задължително ще действат, ще се борят, ще вземат съдбоносни решения, ще страдат, тяхната театралност е преди всичко в катарзисното просветление и преображение, в непрекъснатата проверка на постъпките в социалната практика личността ще се утвърждава или разрушава в зависимост от нравствените си добродетели и т.н. Писателят поставя в центъра на изображението съвременния човек като активна обществена единица, способна да направлява съдбата си, да избира поведението си. Той е изпълнен с доверие към човека, към неговия разум, към делата му, поради което ненавижда слабостта и яростно изобличава поглотта и безличието. Този човек е носител на доброто и красотата (човекът по самата си природа е добър). В произведенията на Джагаров той е земен (но не и обикновен), монолитен (но не и безчувствен), стреми се към постигането на хармония в обществения живот и себе си. Действителността, с нейните нерешени проблеми и неразвитостта на човешката личност, потискана хилядолетия, ограбвана, дехуманизирана, внася дисхармонията, но човекът е силен, по-силен от себе си и от негативните страни на живота, той съзнава историческите потребности и алтернативи и може сам в определени ситуации да вземе решение и тръгне към трагическата си участ в името на принципите и идеалите, върху които е изграден неговият собствен живот. Следователно той е свободен. Свободен! Съзнанието за това му дава сила и вяра, умножава неговата нравствена енергия. Такъв по своята природа е Прокурорът от едноименната пиеса, такъв е професор Радев, такива са всички положителни герои в неговите пиеси. Те са здраво свързани с живота на народа, с демократизма на този живот. В това разбиране на писателя без съмнение има нещо горкиевско. То се основава едновременно на вярата в бъдещето, в идеалите. Волевото и жизнеутвърждаващо самочувствие и самосъзнание на героя е не само позиция на

автора, но и човешка същност. Идеалът и реалността с много свои страни се допират, идеите и вековните морални добродетели на народа се доближават и сливат, образуват нов синтез, в който тържествува хуманизмът. Този тип човешко съзнание естествено отразява единството на личността с обществото, нейните многобройни и многостранни връзки с действителността. „Идеалният“ герой – това е просто човекът, носител на нравствеността във всички сфери на живота. Той е силен, овладян, твърд, лесно раним – различен. Но непременно талантлив, интересен, неповторим. Джагаров защитава ярката човешка индивидуалност, личността, която открива новите хоризонти на живота, която отстоява своите убеждения и те са в съгласие с принципите, върху които той се гради. Новите герои олицетворяват младостта на този живот, но истините трябва да се постигат в борба, тежка и трудна борба с ретроградността и рутината, с конформизма и равнодушието, с безгарността. Героите от пиесите на Джагаров вървят една крачка пред другите и следователно са длъжни да защитят с цялото си същество своето място в борбата, мнението си, верността си към идеалите, защото те доброволно са избрали тази своя щастлива съдба. В противен случай те ще се превърнат в отрицание на всичко, което са били и са могли да мислят за себе си. Това ги извисява, прави ги мечтатели и поети и им носи страдание, страдание – борба и равностметка, – в което се разкрива в пълна мяра тяхната човешка красота, нравствената красота на човека.

Темата и проблемата за защита на личността, за нейното съзнателно, активно и пълноценно участие в създаването на духовните и материални блага на новия обществен строй характеризират в най-висока степен новаторския характер на творчеството на Георги Джагаров. Тази тема и тези проблеми впрочем се налагат все по-определено в съвременното развитие на литературата ни. Те са дълбоко и истински хуманистични и етически въпроси на битието на човека изобщо – защо и как трябва да

се живее, какъв е смисълът на борбата, на смъртта, в какво е радостта от творческия труд и т.н. Естествено, целият този кръг от въпроси става актуален поради наличието на качествено нов субект в живота, на новите обществени взаимоотношения и потребности, както развитието на идеологията и естетиката. Но поставянето на тези проблеми предполага не само правилен отговор, а и многостранност и зрелост, дълбочина и нов подход. В „Тази малка земя“ например Джагаров постига принципа на успех не просто поради тематическото откритие, успехът е резултат на новата идейно-художествена разработка на проблема в изграждането на характерите, в тънкоостта, сложеността и целостта на интерпретацията. Висотата на идейната позиция на писателя, неговата тенденциозност, намира израз в оригиналността на художественото решение и театралната форма. Образите на Радев, Димов, Бързашка, Драгиев, Балчев, Лазаров са съвременни и по своя мисловен рефлекс, и по начина, по който са моделирани. Джагаров открива и създава една нова художествена действителност. Той оценява и изобразява според своите представи за прекрасното, обстоятелство, което в този случай означава рязко повишаване на философско-поетическите мащаби на творбата. Разбира се, от това не следва, че трябва да се подценяват неговите постижения в другите сфери на художественото майсторство, а да се изтъкне решаващата роля на идейната позиция, на творческата намеса на драматурга.

Особено значение за драмите на Джагаров има композицията, която не само определя характера на идейното решение, на съдържанието, но и в най-голяма степен определя възможността за разкриване на авторовата индивидуалност. Като правило композицията е пределно динамична, но този динамизъм не е външен и занимателен. Цялото развитие на идеите и действието в пиесата на Джагаров се стреми към конфликтно разрешение. Създаването на правдива жизнена среда, на реални взаимоотношения е една от основните опорни точки на неговото майсторство. В тази среда, която сама по себе си ни дава

широко познание за човека, ще се разрази идейният диспут. Но писателят не се интересува от битовия детайл, ако той не притежава драматически функции. Джагаров поставя на литературата и театъра по-високи задачи от описанието на нрави и обстоятелства. Това бе високо заявено още с първата пиеса – „Вратите се затварят“, – в която той потърси трагедийните измерения на съвременните конфликти и поетическата условност на формата. По-късно в „Прокурорът“ това разбиране за изкуството и съвременния човек бе последователно проведено в напрегнатото и целеустремено словесно и психологическо действие, което рисува едро и контрастно не исторически герои, а наши съвременници, хора, изтъкани от страсти, обременени с предразсъдъци, ограничени от времето. В „Тази малка земя“ драматургът отива още по-напред, като разработва с по-сложни и богати художествени средства вътрешния свят на зрялата съвременна личност в кризисни моменти, в преодоляването на собствените заблуди, в търсенето на истината.

Изобщо композицията в драмите на Джагаров като техен основен компонент е максимално натоварена с идеологически задачи. Обикновено драматическото действие протича в два основни потока, които многократно се пресичат, приближават се и се отблъскват, получават различни смислови значения. Външната композиционна структура системно се прекъсва и по този начин се разкриват огромни възможности за по-голямо въвлечане на зрителя в дофантазирането на обстоятелствата и биографиите, на целия поетичен и образен свят на пиесата. Този похват тласка действието стремително към неговата развръзка и разширява емоционалния и идеен обем на творбата, тъй като твърде много разчита на поетическия подтекст. Джагаров бяга от познатите форми на драматургическо изграждане, той остава при класическите принципи, но като ги интерпретира съобразно новото жизнено съдържание и собствените си разбирания за театъра. Всичко това прави творбите му проблемни и полемични не само с обществените позиции, защитавани в тях, но и с тях-

ната художествена реализация, с постигнатата естетическа реалност. Именно върху класическата и в същото време свободна конструкция на пиесата, като един втори поетически пласт се наслояват метафорите, неочакваната асоциативна образност, полемичните обрати на речта. Така съвременността като естетическо понятие добива много и различни нюанси и определения.

Естествено всичко в едно литературно произведение в края на краищата се определя от образите и характеристиките, от човешкото съдържание, заключено и изразено в тях. За драматургията на Джагаров това се отнася с особена сила. Той освобождава сцената от всичко, което би попречило да се видят лицата на действащи герои, техните очи, движението на мисълта. Той е пределно строг и графичен. Не обича словесното разточителство, живописността. Верен на съзнанието за конфликтния характер на драматичното изкуство, увлечен от напрегнатия идеен спор, той се подчинява на тяхната логика и без да оголва и обеднява своеобразието на действителността и човешките характери, остава верен на тяхната поетика. Нещо повече. Именно отказването от словесното разточителство, от многословието, му позволява с малко, но точно намерени характерни детайли да разбие драматичната атмосфера, за да я подготви за по-големи дълбочини и напрежение, да индивидуализира лицата и героите, макар че това като принцип и стил се определя от строя на мисълта, от логиката на поведение, от постъпките и манталитета. Джагаров обича контраста като похват, неговата острота и неочакваност. Но за това е необходимо наличието на силни, самобитни и жизнени характери. И той ги създава. Изобщо в цялата организация на художествената творба, в нейната драматургична структура, в стилистиката, интонациите, похватите, пристрастията, съществува художествено единство, вътрешна естетическа мяра. Това несъмнено е белег за високо художествено майсторство, за наличието на индивидуална художествена система.

Своите герои като правило Джагаров поставя в

трудни и сложни ситуации. В тях те могат да издържат или да се провалят, да рухнат. Това несъмнено е израз на доверие към човека, към човешката природа изобщо. В избраната ситуация героите ще могат да изият най-съществените си, така да се каже, съкровени черти на своя характер, които имат или ще получат обществено значение в развитието на сюжета и конфликта. Следователно момента на избирателност, предложен от автора на действащите лица, той отнася и към себе си. По такъв начин образите стават динамични, скулптурният маниер, по който са изградени, допълнително ги окрупнява. Така са моделирани и Радев, и Прокурорът, и Следователят, и Снежа, и Димов, и Росица, и почти всички герои. Рационалният момент в „живота на човешкия дух“, както би казал Станиславски, доминира и с него може да бъдат обяснени някои страни от стремежа на Джагаров към програмност, към мащабност, но това е преди всичко характеристика на интелектуалните качества на днешния човек, на неговата емоционалност, която е станала „по-разумна“, по-делова, по-красива.

Образите и характерите от пиесите на Георги Джагаров са наситени с българска чувствителност и атмосфера. Това е една от техните най-привлекателни черти. Писателят поетизира българската природа, революционното минало на народа, героичната и трагична история на държавата, националния характер. Тази любов започва от грижата към българския език, преминава през познанието на народния ни бит и душевност, за да се осъществи изцяло в търсенето на съвременните преображения на българина, на неговия характер, който се е формирал първоначално в далечното минало с унаследения усет за държавност. Този характер се разглежда по-нататък като продукт на една жизнеспособна в историческото си развитие етническа общност, жилава и гъвкава, като човек, когото нито можеш да изтриеш от земята, нито можеш да заблудиш кое е красиво и нравствено и кое не е. За такъв характер наистина може да се каже, че историята е в него, но и той е в нея. Писателят отхвърля идеализацията на

националното своеобразие, той не е реставратор на някогашни достойнства и форми, неговият поглед търси новите черти в пейзажа на страната, в самочувствието на човека, той преценява и най-далечните неща на миналото, от естетически позиции, и това не може да означава и не означава, разбира се, nihilистично пренебрежение към наследството и историята. Неговият идеал за съвременния българин, това е силният и открит човек, който притежава широко познание за света, способност да изживява радостите на живота, но те не могат да го откъснат от високите пориви, от гълга. Той не е потребител на духовни и материални блага, а техен създател. Той има да решава сложни и тежки исторически и нравствено-философски въпроси и е рязък и определен. Поетът и борецът, мислителят и съзидателят се стремят към единство и това без всяко съмнение е своеобразие на нашия национален характер, което драматургът поетически разкрива.

Георги Джагаров се появи в българската драматургия в преломен момент от нейното съвременно развитие. Заедно с цяло едно поколение той се потопи в живота на съзряващото ново общество, за да го познае и изобрази — заинтересовано, правдиво и вдъхновено. Той преминава уверено и гордо в тази съвременност, защото тя е неговата, извоювана от него. На нея той гължи всичко — и красотата, и жизнеността, и идеалите, и художествеността на своите пиеси. Дори може да се каже, че като драматург Джагаров не би се осъществил без напрегнатия, необикновено интересен идеен живот на това общество. Без съмнение това е тема за специално изследване, което ще докаже, че новото време предлага практически неограничени възможности за осъществяването на таланта, но и за да се проследи онази сложна връзка на твореца с тази действителност, която го обогатява и оплодява и която той със своите сетива и разум трябва да оцени и извиси.

ДИМИТЪР КАПУШЕВ

НЕПРЕКЛОНЕН ДУХ

452

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Съдейки за поета, прижибе ние обикновено се боим да изречем голямата истина, че е голям поет. Защо ли се въздържаме? Страхуваме ли се, че ще му пораснат ушите, или се плашим, че ще се главозамае? Или че останалите пишещи братя ще ги обхване завистта и ще ни се разсърдят – нам и на знаменития поет? Не зная, но зная, че това е една горчива истина.

Но тя важеше и за такъв поет, какъвто беше Георги Джагаров. Не че не му признаваха дарбата. Признавах я, но го нареждаха в редицата на другите му талантиливи събратя. А той беше по-голям от тях, той се отделяше от тях. Неотделим от традиционното ни поетично слово, той беше, остава си и ще остане самостоятелно и драгоценно явление. Няма да онемееят неговите песни, звуците им ще пълнят небето на България. Доше дни занаят и тези звуци ще стават все по-отчетливи и по-силни.

Той възпя окованата млада нежност на отечеството, оприличи родината ни на една човешка глан, завеща на синовете ѝ да бъдат горди и независими. Сам дух непреклонен, той внушаваше непреклонност и родолюбие у читателя. В нашите объркани дни не са един и двама хората, които искат да ни лишат от гордостта ни, че имаме големи поети. Суетни усилия! Не могат да се обезличат онези, които имат изковано от дарбата лице. Такова изковано от дарбата лице има и Георги Джагаров.

7 декември 2005 г.

ПАВЕЛ МАТЕВ

НОСАЧ НА НАДЕЖДА

453

ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

Георги Джагаров се появи като необикновена, нестандартна легенда на границата на две епохи. Едната му беше гала окървавения лег на своя героизъм, а другата – човешката болка на размразяването. От тази двояка рана извираше граматиизмът на неговия мощен талант. Такава съдба не може да не носи трагизма в сърцето си.

Като легендарните хъшове, пресичащи замръзналия Дунав, Джагаров дойде от север – един самотен носач на надежда. Самотата му споделяше руският поет Леонид Мартинов. Тази кристално чиста поезия, погребана жива в епохата на сталинизма, възкръсваше в залеза на жестокия култ. Съвсем не беше лека тази самота на първите. Може би затова и Георги търсеше опора в непознатата още младост, в предполагаемото бъдеще на литературата. И неговият поздрав към идващите поколения звучи символично и сега, когато се събират годишнината от раждането и годишнината от смъртта му.

Преди 50 години тази статия, този поздрав донесе големи неприятности на своя автор. Същевременно тя му даде нашето приятелство и оптимизма на птиците. Този оптимизъм му беше особено нужен, когато малко по-късно Джагаров се зае да разбива с думи и дела непоклатимите догми. Само с младост и гързост това не става. Затова той се обръщаше към гения на всички възрасти и всички епохи. Само като един пример ще напомня, че Георги беше онзи, който реабилитира творчеството на Атанас Далчев и старият майстор, който бе принуден да се препитава с преводи, се върна към собствената си поезия.

С няколко думи не мога да направя апология на Джагаров. Вярвам, че това ще го направи бъдещето.

По-скоро искам да му благодаря за строгото мъжко

творческо другарство. То преживя всички превратности, всички клюки, интриги, завист и омраза.

Последната ми среща с Георги беше броени дни преди смъртта му. Трябваше да заведе при него американския поет Уилям Мередиш по негово желание. Услужливият асансьор не работеше и трябваше да носим почти на ръце парализирания летец. А той носеше на шията си златния образ на Ванцаров. „Всички антифашисти сме братя по съвест“ – казваше Мередиш, когато все още можеше да говори. Това задъхано стълбище към последното ложе на Джагаров сякаш искаше да ми покаже колко високо е той дори след смъртта. Наистина поетът вече не можеше да става от ослепително бялата си постеля. И никои не знаеше, че това е последната ни среща. Затова си разменяхме усмивки и дори шегу. Но очите на Джагаров блестяха прощално.

На тръгване той ми посочи с поглед нощното шкафче. Там, между книги и лекарства, лежеше отворена книжката, която бях подарил неотдавна на поета и приятеля. Тя се казваше „Отвъд“. И поетът, който беше вече в отвъдното, ми кимна с глава. Това беше последният поздрав и последният кураж, който ми даваше.

Днес поезията на Джагаров сякаш отново търси новите поколения, млади и талантиливи търсачи. И аз съм уверен, че срещата им ще стане, че те непременно ще се намерят, както римите сами се откриват.

14 декември 2005 г.

ЛЮБОМИР ЛЕВЧЕВ

СЪДЪРЖАНИЕ

ПОНЯКОГА

След разпита	/ 7
Посвещение	/ 8
Песен	/ 9
Пролет	/ 10
Във втори полицейски участък на Сливен не се спи	/ 11
Свиждане	/ 13
Пред нагнусите	/ 15
Лято 1944	/ 16
Вечерният вятър	/ 17
На мама	/ 18
Неизпратено писмо	/ 19
Поезия	/ 21
Тревога	/ 24
Предупреждение	/ 27
На приятеля ми	/ 28
Пролетно чувство	/ 30
Очакване	/ 31
Защо човек се ражда	/ 32
Разсъмване	/ 33
Дъжд	/ 35
Други времена	/ 37
Раздяла	/ 38
Сняг	/ 39
Нощ	/ 40
Приспивна песничка	/ 41

На тебе, сине /	42
Гора /	44
Елегия /	46
Родина /	47
В края на есента /	49
Участ /	50
България /	51
Разкаianie /	53
Признание /	55
Хора, ех... /	58
Облаци /	59
Обяснение /	60
Сняг през пролетта /	61
Жажда /	62
Предпролет /	63
Есенен оптимизъм /	66
Питам те /	67
Разговор с моя син в деня на неговата първа годишнина /	68
Реплика през масата /	71
Ще си отидеш /	72
Сприя /	73
Събудих се трийсетгодишен /	75
Търновград /	81
Балада за морето /	82
Клетва /	86
Посещение в един бивш полицейски участък, сега превърнат в детски дом /	87
Истина /	90
Нищо повече /	91
Предизвикан отговор /	92
Есен /	94
Ако искаме да победим /	96

Безсъница /	97
Мои мили приятели /	99
Разминаване /	102
Сезони /	104
Нощна песен /	107
Пробуждане /	109
Угризение /	111
Все пак остава нещо /	112
В средата на юни /	114
Само питам /	117
Самота /	120
Море /	123
Нова година /	124
И вярвам /	126

ПРОКУРОРЪТ

I. Първото решение /	135
II. Празникът /	142
III. Второто решение /	154
IV. Изпитанието /	160
V. Третото решение /	168
VI. Потресението /	174
VII. Четвърто решение /	184
VIII. Разносметката /	190
IX. Последното решение /	201

ТАЗИ МАЛКА ЗЕМЯ / 207

ОТ БОТЕВ ДО БОТЕВ

Слово за Ботев /	313
Вазов това е цял народ /	348
Пред Иван Вазов на колени /	352
Като камбанен звън в душите /	356
Личност единна и невелика /	369

През живожарица / 399
Слово на Георги Джагаров / 408

ДУМИ ЗА ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Редове от биографията / 413

Мъжествен барг, водач и бохема

– Чавдар Добрев / 415

Невидимият мост

– Светлозар Игов / 425

Човекът в огледалото на историята

– Иван Гранитски / 435

Театралният свят на Георги Джагаров

– Димитър Канушев / 442

Непреклонен дух

– Павел Матев / 452

Носач на надежда

– Любомир Левчев / 453

Георги Джагаров ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

Съставителство
ЦВЕТА ДЖАГАРОВА,
НИКОЛА ИНДЖОВ
Редактор
ИВАН ГРАНИТСКИ
Графичен дизайн и корица
ПЕТЪР ДОБРЕВ
Коректор
ВЕЛИЧКА БОЖИНОВА
Предпечатна подготовка
ЕТ „ПолиКАД“

Формат 32/84/108
Печатни коли 29

Издателство
„ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ“
office@zstoyanov.com
www.zstoyanov.com

Печат
„ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА“ ЕАД

ИЗДАТЕЛСТВО „ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ“

Поредица „БЪЛГАРСКА КЛАСИКА“

в 120 тома

2002 – 2006 година

Издателство „Захариy Стоянов“ предлага специална поредица – най-доброто от високата българска класика. Всеки том е придружен от статии, анализиращи от различни гледни точки творчеството на българските класици. Изданието е насочено към ученици и студенти, както и към широката българска общественост.

1. Захариy Стоянов – ЗНАЕШ ЛИ ТИ КОИ СМЕ?
2. Иван Вазов – НЕМИЛИ-НЕДРАГИ
3. Йордан Йовков – СТАРОПЛАНИНСКИ ЛЕГЕНДИ
4. Димчо Дебелянов – ЧЕРНА ПЕСЕН
5. Христо Ботев – ПОЛИТИЧЕСКА ЗИМА
6. Пейо К. Яворов – ПЕСЕН НА ПЕСЕНТА МИ
7. Паусий Хилендарски – СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ
8. Софроний Врачански – ЖИТИЕ И СТРАДАНИЯ ГРЕШНАГО СОФРОНИЯ
9. Иван Вазов – ПОД ИГОТО
10. Любен Каравелов – БЪЛГАРИ ОТ СТАРО ВРЕМЕ
11. Добри Чинтулов – СТАНИ, СТАНИ, ЮНАК БАЛКАНСКИ
12. Алеко Константинов – БАЙ ГАНЬО
13. Васил Левски – НАРОДЕ????
14. Иван Вазов – ЕПОПЕЯ НА ЗАБРАВЕНИТЕ
15. Петко Славейков – ИЗВОРЪТ НА БЕЛОНОГАТА
16. Пенчо Славейков – ЕПИЧЕСКИ ПЕСНИ
17. Константин Величков – ЦАРИГРАДСКИ СОНЕТИ
18. Стоян Михайловски – КНИГА ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
19. Гео Милев – ЖЕСТОКИЯТ ПРЪСТЕН
20. Елисавета Багряна – ВЕЧНАТА И СВЯТАТА
21. Асен Разцветников – ЖЕРТВЕНИ КЛАДИ
22. Пенчо Славейков – НА ОСТРОВА НА БЛАЖЕНИТЕ
23. Димитър Талев – ЖЕЛЕЗНИЯТ СВЕТИЛНИК
24. Христо Фотев – ПЕЙЗАЖ ОТ ДУМИ
25. Любен Димов – ПЪТЯТ НА ИКАР
26. Любомир Левчев – СТИХОВИДЕНИЯ

27. Кирил Христов – ХЕЙ, ПРОЛЕТ ИДЕ
28. Петко Ю. Тодоров – ИДИЛИИ
29. Стефан Стамболов – СВОБОДА ИЛИ СМЪРТ
30. Емануил Попдимитров – СЪНЯТ НА ЛЮБОВТА
31. Георги Раковски – БЪЛГАРСКИЯ ВЪПРОС
32. Захариy Стоянов – ЗАПИСКИ
ПО БЪЛГАРСКИТЕ ВЪСТАНИЯ – т. I
33. Захариy Стоянов – ЗАПИСКИ
ПО БЪЛГАРСКИТЕ ВЪСТАНИЯ – т. II
34. Братя Миладинови – БЪЛГАРСКИ
НАРОДНИ ПЕСНИ – т. I
35. Братя Миладинови – БЪЛГАРСКИ
НАРОДНИ ПЕСНИ – т. II
36. Райко Жинзифов, Григор Пърличев и Никола Козлев –
ХАЙДУТ СИДЕР И ЧЕРЕН АРАП
37. Неофит Бозвели – МАТИ БОЛГАРИЯ
38. Добри Войников – КРИВОРАЗБРАНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ
39. Иван Мешев – ТАЛАНТЪТ КАТО ПРОМЕТЕЕВ ДАР
40. Георги Стаматов – МАЛКИЯТ СОДОМ
41. Боян Пенев – ЛИТЕРАТУРА И ИНТЕЛИГЕНЦИЯ
42. Цани Гинчев – ГАНЧО КОСЕРКАТА
43. Пенчо Пенев – ДНИ НА ПРОВЕРКА
44. Георги Райчев – ГРЯХ
45. Михалаки Георгиев – МЕРАКЪТ НА ЧИЧО ДЕНЧО
46. Любен Каравелов – СВОБОДА И НЕЗАВИСИМОСТ
47. Васил Друмев – НЕЩАСТНА ФАМИЛИЯ
48. Николай Райнов – МЕЖДУ ПУСТИНЯТА И ЖИВОТА
49. Любен Каравелов – МАМИНО ДЕТЕНЦЕ
50. Петко Р. Славейков – БЪЛГАРСКИ ПРИТЧИ ИЛИ
ПОСЛОВИЦИ И ХАРАКТЕРНИ ДУМИ
51. Светослав Минков – ДАМАТА С РЕНТГЕНОВИТЕ ОЧИ
52. Христо Смирненски – ДА БЪДЕ ДЕН!
53. Константин Петканов – МОРАВА ЗВЕЗДА КЪРВАВА
54. Стоян Загорчинов – ДЕН ПОСЛЕДЕН – ДЕН ГОСПОДЕН
55. Д-р Кръстев – МЛАДИ И СТАРИ
56. Симеон Радев – СТРОИТЕЛИТЕ НА СЪВРЕМЕННА
БЪЛГАРИЯ – I том
57. Симеон Радев – СТРОИТЕЛИТЕ НА СЪВРЕМЕННА
БЪЛГАРИЯ – II том
58. Георги Караславов – СНАХА
59. Петър Дънов – РАЗУМНОТО СЪРЦЕ
60. Емилиан Станев – АНТИХРИСТ

61. Елин Пелин – ВЕТРЕНАТА МЕЛНИЦА
62. Емилян Станев – КРАДЕЦЪТ НА ПРАСКОВИ
63. Елин Пелин – ПОД МАНАСТИРСКАТА ЛОЗА
64. Димитър Талев – ИЛИНДЕН
65. Димитър Талев – ГЛАСОВЕТЕ ВИ ЧУВАМ
66. Дора Габе – ПОЧАКАЙ, СЛЪНЦЕ
67. Тодор Влайков – ДЯДОВАТА СЛАВЧОВА УНУКА
68. Ангел Каралийчев – РЪЖ
69. Димитър Талев – ПРЕСПАНСКИТЕ КАМБАНИ
70. Иван Шишманов – ОТ ПАИСИЙ ДО РАКОВСКИ
71. Пейо К. Яворов – В ПОЛИТЕ НА ВИТОША
72. Никола Вапцаров – ПЕСЕН ЗА ЧОВЕКА
73. Теодор Траянов – БЪЛГАРСКИ БАЛАДИ
74. Николай Лилиев – ПТИЦИ В НОЩТА
75. Спиридон Казанджиев – ПРЕД ИЗВОРА НА ЖИВОТА
76. Йордан Йовков – АЛБЕНА
77. Йордан Йовков – ПЕСЕНТА НА КОЛЕЛЕТАТА
78. Пенчо Славейков – КЪРВАВА ПЕСЕН
79. Ламар – ЖЕЛЕЗНИ ИКОНИ
80. Димитър Димов – ТЮТЮН – I том
81. Димитър Димов – ТЮТЮН – II том
82. Александър Вутимски – СКИТНИКЪТ И ВРАНИТЕ
83. Рачо Стоянов – МАЙСТОРИ
84. Георги Кирков – ПОЛИТИЧЕСКА ЗООЛОГИЯ
85. Илия Волен – ЧЕРНИ УГАРИ
86. Веселин Ханчев – ЖИВ СЪМ
87. Иван Пейчев – ЕСЕН НА БРЕГА
88. Антон Дончев – ВРЕМЕ РАЗДЕЛНО
89. Ивайло Петров – ХАЙКА ЗА ВЪЛЦИ
90. Антон Страшимиров – ХОРО
91. Александър Геров – ХОРА И ЗВЕЗДИ
92. Николай Марангозов – НА ПОВРАТКИ В СЕЛО
93. Христо Радевски – ПУЛС
94. Константин Константинов – ДЕН ПО ДЕН
95. Андрей Германов – ОЖИВЕЛИЯТ ОТ ТЕРМОПИЛИТЕ
96. Генчо Стоев – ЦЕНАТА НА ЗЛАТОТО
97. Александър Балабанов – МЯСТОТО НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА
98. Димитър Димов – ОСЪДЕНИ ДУШИ
99. Димитър Димов – ПОРУЧИК БЕНЦ
100. Чудомир – КОНСУЛ НА ГОЛО БЪРДО
101. Никола Фурнаджиев – ПРОЛЕТЕН ВЯТЪР

102. Добри Немиров – БЕДНИЯТ ЛУКА
103. Иван Вазов – ВЕЛИКАТА РИЛСКА ПУСТИНЯ
104. Иван Вазов – ХЪШОВЕ
105. Георги Джагаров – ПТИЦИ СРЕЩУ ВЯТЪРА

ПРЕДСТОЯЩИ ЗАГЛАВИЯ:

106. Асен Златаров – СЛЪНЦЕТО И ЖИВОТЪТ
107. Иван Радославов – ИДЕИ И КРИТИКА
108. Ст. А. Костов – ГОЛЕМАНОВ
109. Васил Пундев – ДНЕСНАТА БЪЛГАРСКА ЛИРИКА
110. Владимир Василев – ПАНТЕИСТИ И МАНИАЦИ
111. Михаил Арnaudov – БЪЛГАРСКИ ОБРАЗИ
112. Йордан Иванов – БОГОМИЛСКИ КНИГИ И ЛЕГЕНДИ
113. Иван Хаджийски – БИТ И ДУШЕВНОСТ
НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
114. Иван Хаджийски – ОПТИМИСТИЧНА ТЕОРИЯ
ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
115. Валери Петров – СВОГУВАНЕ С МОРЕТО
116. Николай Хайтов – ДИВИ РАЗКАЗИ
117. Петър Дунев – ВЪЗРОЖДЕНСКИ СТРАНИЦИ
118. Атанас Далчев – ПРОЗОРЕЦ
119. Димитър Благоев – НАШИТЕ АПОСТОЛИ
120. Христо Вакарелски – БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ОБИЧАИ

ЗА ЗАЯВКИ И АБОНАМЕНТ –
адрес на издателство „Захарий Стоянов“
София 1124, ул. „Николай Ракитин“ № 2
тел. 943-42-16; 943-32-64

Класическите произведения на българската литература са слънчевите стълбове, крепящи националното ни самосъзнание. Те са кристалните мостове на възторга, по които Отечеството ще премине през огън и страдание и ще пребъде в третото хилядолетие. Издателство „Захарий Стоянов“ предлага специална поредица – най-доброто от високата българска класика. Всеки том е придружен от статии, анализиращи от различни гледни точки творчеството на българските класици. Изданието е насочено към ученици и студенти, както и към широката българска общественост.

Издателство
ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

Поредица
БЪЛГАРСКА КЛАСИКА

ISBN 954-739-825-3

7 лв.